



## FÖRORD

Under åren är det bara till Falköpings Tidning som jag har skrivit egna artiklar. Många andra har jag samarbetat med och det har blivit ett stort antal artiklar om och med mig i olika forntida situationer, men skrivet av dras egna journalister.

Under våren 1986 skrev jag den första artikeln i FT, sedan skulle det dröja några år innan ett mycket stort antal artiklar publicerades. Sommaren och hösten 1989 kom 16 artiklar och serien kan man säga fortsatte under sommaren och hösten 1990 med ytterligare 9 artiklar och 5 debattinlägg fram till 1991. Därefter slog den ekonomiska krisen till och allt skrivande till tidningar upphörde. Det skulle dröja ända till hösten 2003 innan såväl jag själv som FT var beredda att låta min signatur få finnas med igen. Under det kommande året skrevs 23 artiklar innan pennan fick vila igen. Hittills har det alltså blivit 54 artiklar.

Lasse Bägerfeldt (Blomqvist)

2009-03-26

## *Innehåll*

OM UTGRÄVNINGEN I NÄS.....	4
Gånggriftens gåta kan sökas på Falbygden .....	4
JÄGARSTENÅLDERN - EDENS LUSTGÅRD .....	5
BONDESTENÅLDERN.....	6
I sitt anletes svett ... ..	6
Makt och ära.....	7
Så byggdes gånggrifterna .....	8
Offer och ofred .....	10
ÅTERFUNNEN EFTER 5.600 ÅR.....	11
Flintyxan hittad i Vårkumla - nu väntar efterföljaren.....	11
GULD, BRONS OCH JÄRN.....	12
Metaller - för vem?.....	12
Guld som glimmar.....	13
Hantverkarna .....	14
SVEA RIKES VAGGA GUNGAR.....	15
Konungar och sagor .....	15
Valhall och hunner .....	16
Håller vaggan på att välta? .....	17
OM VÄSTGÖTASKOLAN.....	18
Västgötaskolan och forntidsforskningen .....	18
FORNTIDSSTUDIER PÅ EGEN HAND? .....	19
MER OM VÄSTGÖTASKOLAN.....	20
Riksbildningen.....	20
Var finns Falbygdsskolan? .....	21
OM LÄNSMUSEETS NYA BASUTSTÄLLNING.....	22
Tack Hans Manneby .....	22
FALBYGDENS STENÅLDER OCH EUROPA .....	23
Primitiva eller förståndiga.....	23
Frankrike och Falbygden .....	24
England och Falbygden .....	25
Skottland och Falbygden .....	26
Irland och Falbygden.....	27
Ungern och Falbygden.....	28
Tyskland och Falbygden.....	29
Fjärran och nära - i tid och rum .....	30
OM SOLFÖRMÖRKELSEN .....	31
Idag lördag den 1 september för 5288 år sedan.....	31
OM MEGALITGRAVSJUBILÉET .....	32
5290 år, eller ... ? .....	32
OM GÅNGGRIFTSGEOMETRIN .....	33
Greens klyftiga kyrkor.....	33
Green och forntidsgeometri.....	34
OM GÅNGGRIFTSDATERING OCH SOLFÖRMÖRKELSEN .....	37
För exakt 5300 år sedan.....	37
GÅNGGRIFTER PÅ FALBYGDEN .....	39
Mysteriet Falbygden .....	39
Invandrande byggmästare.....	40
Byggandet av stenkammare .....	42

Långväga kontaktnät i Europa .....	43
Ursprunget till gånggrifterna .....	44
Användandet av gånggrifterna .....	45
Böndernas vardag .....	47
Slutet för gånggrifterna .....	48
<b>DEBATTINLÄGG OM FORSHEMS KYRKA .....</b>	<b>50</b>
Byggede biskop Lars västtornet i Forshems kyrka? .....	50
<b>OM GULLOUIS SOM HISTORIKER.....</b>	<b>54</b>
Guillou – en historisk flopp .....	54
<b>SVEA RIKES VAGGA .....</b>	<b>56</b>
En annorlunda teori - steg 1: Metoden som banar ny väg framåt .....	56
En annorlunda teori - steg 2: Först rike och sedan stat .....	58
En annorlunda teori - steg 3: Urgamla kungalistor .....	60
En annorlunda teori - steg 4: Orsaken bakom vaggan .....	62
<b>SLAGET VID LENA ÅR 1208 .....</b>	<b>64</b>
Upptakten och striden.....	64
Efterspelet och nya strider .....	68
Efterspelet och nya strider .....	71
<b>OM ÅTERFINNANDET AV GESTILREN.....</b>	<b>73</b>
Dags att ta bort den felaktiga minnesstenen i Varv. Gestilren låg inte här .....	73
<b>RECENSION OM ÅTERFINNANDET AV GESTILREN .....</b>	<b>75</b>
Slaget om Gestilren är förlorat .....	75
<b>NÄR SVERIGE BLEV EN STAT.....</b>	<b>77</b>
del 1 - Kyrkans roll .....	77
del 2 - Kungens roll .....	79
del 3 - Folkets roll .....	81
<b>BYGDEN ÖSTER OM VARVSBERGET OCH GERUMSBERGET ..</b>	<b>83</b>
Efter hedniska andeväsen kom Sigfrid och Kristus .....	83
Där kungar och biskopar avlöste varandra, eller i värsta fall möttes .....	86
Fornsvenska trollformler, ortnamn och runtexter bland döda och sjuka.....	89

Artikel:

Om utgrävningen i Näs

# Gånggriftens gåta kan sökas på Falbygden

Falköpings Tidning, 1986-11-06

• Länet

## Gånggriftens gåta kan sökas på Falbygden

Falbygdens fascinerande forntid har i allt högre grad börjat uppmärksammas av arkeologer i Stockholm. Men det är inte runt frågor som berör de tidiga medeltidskonungarna, och inte heller är det Riksantikvarieämbetets arkeologer. Istället är det studenter vid arkeologiska institutionen som inom projektet Sveriges Megalitgravar har i sikte att lösa en rad intressanta och ibland märkliga problem rörande samhället i södra Sverige för 5000–6000 år sedan. Ett av de viktigaste och mest intressanta områdena är Falbygden.

Sedan en tid har Västergötlands rikspolitiska ställning under yngre järnåldern och tidig medeltid vällat många häftiga diskussioner. Det kan även i detta sammanhang vara viktigt att känna till vad som händer innan. Vad finns det egentligen för förutsättningar? Genom denna diskussion kan det kanske upplevas som att gå till överdritt att baka tillbaka 150 generationer till bondestenåldern. Men det är vid denna tid som grunden för bondesamhället väcker fram och som flera tusen år senare, efter en del sannolikt relativt små förändringar inom samhället leder fram till det Västergötland vi känner från de medeltida handskrifterna.

Fortfarande finns många kunskapsluckor under hela denna tidsperiod, men känner vi bara till bondesamhället vid i dess början blir det förmodligen lättare att förstå utvecklingen och vad som egentligen händer under yngre järnålder. Speciellt i Falbygden finns förutsättningarna för att kunna förstå bondestenålderns samhälle, medan bronsålderns och äldre järnålder i regel är svåraktat i hela landet.

### • Problemet Falbygden

Det är lätt att förstå det stora intresset för yngre järnålder och medeltid eftersom vi rätt detaljerat känner till den efterföljande perioden. Vi får därigenom direktkontakt med forna död och bragder. Men bondestenåldern är inte att förklomma. Trots det kanske svindlande avståndet av 190 generationer sedan dess begynnelse är det en tid med många märkligheter, och kanske speciellt på Falbygden.

På Falbygden finns något som tidigt uppmärksammades med hjälp av forskare, och det var det stora antalet megalitgravar. En megalitgrav är en gravkammare byggd av stora stenblock och som uppfördes under trattbågar-kulturen (3000–2900 f. Kr.). Hällkistor är en liknande gravtyp. De byggdes senare (2400–2000 f. Kr.) och räknas inte som megalitgrav men däremot som stenkammargrav.

Till Sverige kom traditionen att bygga megalitgravar ca 3600 f. Kr. Den äldsta typen, dösen (105 kända i Sverige), byggdes främst i Skåne och Bohuslän ungefär från 300 år efter det att boskapskötsel och åkerbruk introducerats. Utanför dessa områden är bara ett 15-tal dösar kända, däribland tre i Falbygden. Deras placering och konstruktion antyder att traditionen kommit via Åtråns dalgång från Skåne eller Danmark. Men så ungefär 3250 f. Kr. hän-

der något i hela södra Skandinavien. Nästa hela förvarlden hos föremålen förändras relativt snabbt. Yxor, keramik och härstensparlor ändrar form. Införelsen av koppar från mellersta Europa till Danmark tycks upphöra och även megalitgravarna ändrar form. Gånggriften kommer till. Kammarytan ökade från ca 2–4 m<sup>2</sup> till ca 10–20 m<sup>2</sup> och den lilla meterlånga gången som dösaarna ibland blivit försedd med byggdes istället med upp till 10 meters längd.

En genomgående tendens är att det aldrig byggdes gånggrifter i områden med enstaka dösar. Ett undantag är Oländ med en dösa och tre gånggrifter, ett annat är Falbygden. Statistiskt sett borde inte Falbygden ha några gånggrifter, och om så vore borde antalet inte varit högre än ett knappt 10-tal. Så är inte fallet. Inom Falbygden ryms 294 säkra gånggrifter och ytterligare 43 troliga gånggrifter. Därtill kan säkerligen ett visst antal läggas till som blivit bortglömda.

Vad händer egentligen på Falbygden strax efter 3250 f. Kr.? Oppnade man porten söderut eller var det någon form av invandring?

### • Gånggriftproblem

Gånggriftstraditionen var kortlivad. Mycket antyder att de bara byggdes under en 50–100-årsperiod men att de användes som gravplats i 200–300 år. Därefter försvann de och ersattes med mer eller mindre stenfria flakmarksgravar.

Vilka byggde gånggrifterna? Vilka ligger i dem? Hur stor del av Falbygdens dåtida befolkning lades i dem? Vad hade de gravglada för kostvaror? Vad hade de för släktersystem? Hur var samhället organiserat? Hur såg kommunikationssystemet inom och utom Falbygden ut? Vilka funktioner har gånggrifterna haft förutom som gravplats? Varför dör megalitgravstraditionen ut just under gånggriftstiden? Det är några av de

Torsdagen den 6 november 1986



Utgrävningsplatsen med den enda kvarvarande vägghällen i mitten.

primära frågorna som vi tror kommer att kunna bli besvarade genom fortsatta analyser av Falbygdens bondestenålder.

### • Falbygden ger lösningen

För att kunna lösa dessa problem krävs ett rikt material av såväl fasta föremål som gånggrifter och löst material som fint- och bergartyxor. Viktigt är också människoben och föremål bevarats i gravarna och att ett representativt antal blivit vetenskapligt undersökta med moderna metoder samt att någorlunda exakta fyndplatser är kända för löstfynden. Allt detta uppfyller Falbygden, så när som på antalet undersökta gånggrifter.

Undet det pågående projektarbetet kommer Falbygden att bli ett av de viktigaste nyckelområdena. Hittills har alla megalitgravar i Sverige genomgått en konstruktionsanalys, och nu har ett omfattande arbete startats som behandlar olika typer av samtida yxor. Även kronologiska och rumsliga analyser ingår i detta och från denna utgångspunkt kommer vi att nå samhället bakom föremålen. Genom denna materialbearbetning kommer många svar att inhämtas, men det räcker inte. Många svar

ligger kvar i jorden och den när man bara genom att gräva.

I Skåne är ett stort antal megalitgravar vetenskapligt undersökta, och i Bohuslän har i regel benmaterial vittrat bort helt p.g.a. den kalkrika jorden. Kvar är Falbygden med många välbevarade gånggrifter men varav ett försvinnande litet antal blivit undersökta. Från gravarna kan vi få många av de svar vi söker och genom fortsatta utgrävningar i Falbygden kan området få den position av nyckelområde som det är värt.

Andra viktiga frågor berör den egentliga bosättningen; hus, gårdar, markutnyttjande, relationen grav-gård m.m. Dessa frågor är svåra att besvara i hela Sverige, men känner vi bara väl till samhället i Falbygden i övrigt ökar förutsättningarna betydligt allt med hjälp av moderna metoder systematiskt spåra upp och gräva ut ett antal boplatser.

### • Utgrävningen i Näs

Under september-oktober genomförde projektet en totalundersökning av en gånggrift i Näs socken. Härifrån är det nära till Åtråns dalgång. Gånggriften hade i början av 1900-talet blivit nästan totalt förstörd men tur i stormen låg den

så placerad intill en bruksväg att större delen av kammarens innehåll förblev oskadat. Nedgrävningar som markerade väggenas placering kunde i regel återfinnas. Endast underdelen av en av de ursprungligen 8–10 väggsstenarna i kammaren fanns kvar.

I den 7 x 1,5 meter stora kammaren påträffades människoben från 10–20 individer. Det rätta antalet, och deras kön och ålder, får vi reda på först nästa år när den osteologiska analysen är färdig. Då får vi också reda på om några ben har defekter som kan berättas om sjukdomar eller skador. Därefter ska en del ben dateras genom C 14-analys för att lösa en del kronologiska frågor, och genom den samtida C 13-analys får vi en viss inblick i deras kostvaror.

Kammaren har varit sekondindelat och varje individ sitt eller låg i ett litet blå. Runt väggar har det således funnits 10–20 sektioner eller blå sida vid sida.

Anmärkningsvärd är fyndens utbredning. De 32 härstensparlor ligger koncentrerade på några få platser. Vilka var de som fick dessa med sig i graven, mäktare, kväman, eller en specialiserad grupp? Svaret kommer nästa år. Precisa som härstenen kommer de 12 flintstyckena från Skåne eller Danmark. Intressant nog ligger de inte där härstenen ligger. Flöremålen i flösa är alla mindre redskap. De stora flintyrtorna fick sålän följa med i grav. Ofta kan man finna spår eller aktiviteter utanför grav. Vi tror att stora och mäktiga ceremonier utspelade vid gånggriften med offer till de döda. Tyvärr var denna del av gånggriften totalt förstörd sedan länge av jordbruket. Endast svaga indikationer kunde antyda att så har varit fallet även här.

### • Bara början

Målbildningen inom projektet Sveriges Megalitgravar är högt satt. Såväl stora som små frågor ska försöka besvaras. Genom ett aktivt samarbete inom projektet och med andra projekt och forskare i Skandinavien är det meningen att bl.a. nyckelområdet Falbygden tidiga bondesamhälle ska klarläggas och att vår kunskap ska föras ut till alla intresserade.

Inför kommande utgrävningar och böcker om Falbygdens bondestenålder vill vi gärna få brev som vi sedan ska försöka svara på i tryck. Även sponsorer får gärna höra av sig eftersom en förbättrad skattom som projektet påskyndar resultaten. Detta är viktigt för att för att möjliggöra planerade utgrävningar i Falbygden.

Slutligen vill jag citera minnestecken vid Kungl. Skånska kyrkan "VORDEN FADRENS MENNE" Aktör

LARS BAGERFELDT  
Arkeologiska institutionen  
Stockholms Universitet  
106 91 Stockholm



Mitt i en benkoncentration låg ett 8 cm långt flintspån av god skånsk-dansk kvalitet.

## Jägerstenåldern - Edens lustgård

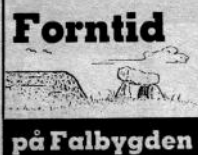
Falköpings Tidning, 1989.06.29. sid.14.

14 — • Kultur

Torsdagen den 29 juni 1989

### Jägerstenåldern — Edens Lustgård

**Lasse Blomqvist, Gökhem, nybliven fil. dr. i arkeologi, kommer under den närmaste tiden att medarbeta i FT/VB med artiklar på temat "Fornitid på Falbygden". Han doktorerade i maj månad på ämnet "Megalitgravarna i Sverige" och hans studier har i stor utsträckning gällt gånggrifterna på Falbygden. Idag publicerar vi den första artikeln.**



Jägerstenåldern, denna enorma tidsperiod på flera miljoner år, som sträcker sig från de första människorna på Afrikas savanner till c:a 4 000 f. Kr. (för Sveriges del). Trots att den ena istiden efter den andra kom att avlösa varandra, rådde välstånd.

Mat fanns i överflöd och arbetstiden var bara någon timme per dag. Huvudsakligen åt man ätliga växtdelar, som bär, frukter, rötter, nötter, blad, stjälkar, ja kort och gott allt som var gott. Kosten kompletterades till en del av kött och fisk. Jakt på mammutar, ullhåriga noshörningar, vildhästar och uroaxar, gav stora matförråd för den europeiska befolkningen, men denna jakt förefaller inte ha varit direkt nödvändig ur närings-synpunkt. Även här uppe i södra Sverige fanns mammutar och uroaxar. En c:a 55 000 år gammal mammut har hittats i Jamtland och uroaxar dyker upp lite här och var. För några årtionden sedan återfanns några ben från uroxe ute i torvmarkerna i Marika socken, kanske var det spåren efter en misslyckad jakt, där den stora tjuren flytt ut i otillgängliga marker och dukat under av skottskadorna från pilarna, eller ska benen ses som ett offer från en lyckad jakt?

Den senaste istiden fick ett hastigt slut. En kraftig värmeperiod smälte snabbt undan isen, som tjockast hade den varit runt tre kilometer tjock, d v s drygt 30 gånger högre än vad Älleberg är. I detta perspektiv var plåtåbergen som små stenar i landskapet. Man har räknat ut att det var flera grader varmare i genomsnitt under denna värmeperiod, jämfört med idag. Ett behagligt kontinentalt klimat. Avsmältningen gick fort. Under tidsperioden c:a 9 000–9 300 f. Kr. smälte den sista isen bort från Falbygden, från söder till norr. Den allt tunnare isen hade spelat ut sin roll. Iskanten kom att försäkras c:a 100 meter norr ut per år i genomsnitt.

#### • Isens spår...

I isens spår följde växter, djur och till sist människan. Redan vid denna tid följde hunden i människans fotspår. Dessa hund-

dar var nästan exakt lika våra norrländshundar – spelsen – vad gäller storlek och kroppsform, däremot vet vi inte vilken färg de hade på pälsen. En sådan hund har man hittat på en av de talrika "boplatserna" vid Hornborgasjön. Egentligen vet vi inte om det var en boplatz, men av gammal hävd inom arkeologin kallas alla sådana platser med diverse avfall, hårdar och annat för boplatser.

Från första början efter istiden var Hornborgasjön ingen insjö, utan den ingick i världshavet som sträckte sig från Atlanten via Skagerack och Väneren. Götaland var en halvö med landförbindelse med Danmark, men landhöjningen skulle inom kort förändra kartbilden, på så sätt att Öresund uppstod och Väneren och Hornborgasjön blev insjöar.

#### • Urskog på Falbygden

Hela Falbygden var täckt av en tät urskog. Här levde människan gott. De var inte så många, kanske på sin höjd några hundra om ens det, och de har lämnat ytterst få spår efter sig. Det gör att vi egentligen inte vet så mycket om dem. Utifrån studier på andra håll kan vi dock dra en del slutsatser om hur det borde ha varit. De bör ha levt i små stammar med en relativt begränsad kontakt med andra stammar. Varje stam om c:a 20–200 personer bör ha haft ett relativt stort område till sitt förfogande, kanske upp mot ett par kvadratmil. Jämlikheten bör ha varit stor även om stammen haft en eller flera ledare. De hade säkert någon form av religion som var kopplad till deras världsuppfattning. Förklaringar om hur världen uppstått och vilken roll människan hade i natur, saknades knappast. Människan var en privilegierad del av naturen, inte en enväldig härskare över den. Harmoni och samklang skulle råda, men harmonin skulle brytas för ett ögonblick. Nya tider och nya sedvänjor stod för dörren. Bondestenålderns era naikades.

LASSE BLOMQVIST

Bondestenåldern

# I sitt anletes svett ...

Falköpings Tidning, 1989.07.01.

## Bondestenåldern — i sitt anletes svett...

**En ny tid, nya sedvänjor. Varför? Var den förra dålig? Vår bild av jägarstenåldern uppvisar inga oharmoska förhållanden. Vad var det egentligen som hände här uppe i Norden ca: 4000 f.Kr.?**

Bondenäringen med tamboskap bestående av kor, får och en mindre del getter och svin, samt odling av bl.a. säd, hade långsamt spridits i Europa från trakterna av Turkiet och Grekland. Spridningen är ryckvis. Det är som om större stamanslutningar bestämde sig för att gå över till bondenäringen kollektivt.

Tidigare förklarade man dessa framryckningar som invandrande bönder, men det är inte så många som tror på denna teori längre. Det skulle ta flera tusen år innan nyheten nådde norra Tyskland och Polen. Men, sedan var det stopp. Det skulle ta ytterligare 1000 år innan befolkningen i södra Skandinavien accepterade dessa nyheter. De var knappast ovetande om dem, men någonting hindrade dem från att själva bli bönder.

Och så plötsligt, som på en given signal, återfinns bönder i Danmark, sydligaste Norge, hela Götaland och Närke. Vi kan idag påvisa att detta skedde i

stort sett samtidigt, i varje fall inom en 50-årsperiod. Vi kan också påvisa att det inte är fråga om invandrande bönder utan om en snabb anpassning till bondetraditionerna i Tyskland och Polen. Så gott som omgående bildar södra Skandinavien ett eget traditionsområde som skulle bestå i mer eller mindre oförändrat skick i flera tusen år.



Denna plötsliga enighet som täcker ett område som är nästan 100 mil bred och lika långt, är förvånande. Den enda förklaringen som duger är att enighet även rådde i slutet av jägarstenåldern, och liksom i fallet för vissa delar av Europa, finns det anledning att misstänka att hela detta område utgjorts av en enad stam-allians. En begynnelse på Svea rikets vagga redan 4.000 f.Kr....

### • Ingen överbefolkning

Dessa tidiga bönder fick lång-

re arbetstid och sämre variation på kosten, än vad som var fallet under jägarstenåldern. En fördel var att fler människor kunde födas inom ett givet område, men det finns ingenting som tyder på en överbefolkning i slutet av jägarstenåldern, och definitivt inte inom hela detta område, möjligen lokalt någonstans.

Om vi utgår från tesen att alla människor är en smula fåfanga och lata, vilket i varje fall sociobiologer antar, kan denna övergång lättare förklaras. Bondenäringen ger ett överskott som måste förvaltas. Att kunna producera ett överskott, är egentligen en meningslös uppgift, men det ger ära åt den som har lyckats. Förvaltningen och organiseringen kräver ett starkt överhuvud, som slipper befatta sig med de tunga arbetsbördorna.

Ledarnas ställning förstärks kraftigt samtidigt som den övriga befolkningens arbetssituation endast försämras marginellt. I gengäld fick de del av all den lyx som växte fram. På så sätt vann alla på förändringen. Men man ska komma ihåg att detta är bara ett försök att förklara övergången till bondestenåldern. Vi vet ännu inte exakt vad orsaken var. Sannolikt var det inte en enda orsak som

utlöste skiftet, utan ett flertal som samverkade.

### • Bara en motsvarighet

Historien kan bara utvisa en enda förändring i samhället av motsvarande slag, och det är den tekniska revolutionen som började på 1700-talet och som vårt samhälle är en följd av. Det var inte en enda orsak som gav upphov till detta, utan ett flertal som samverkade.

Böndernas tid hade kommit för att bestå i i våra dagar.

LASSE BLOMQUIST

# Makt och ära

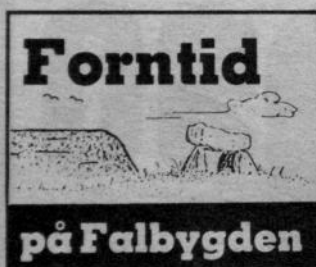
Falköpings Tidning, 1989.07.06. sid 14.

14 —● Kultur

Torsdagen den 6 juli 1989

## Bondestenåldern 2 — Makt och ära

Här följer en tredje artikel i serien Forntid på Falbygden signerad Lasse Blomqvist, Gökhem, nybliven fil dr. i arkeologi. Han doktorerade i maj månad på ämnet "Megalitgravarna i Sverige" och hans studier har i stor utsträckning gällt gånggrifterna på Falbygden.



**Bondestenåldern** (c:a 4000–1800 f. Kr.) kom redan från dess begynnelse att uppvisa en samhällsorganisation, som i mångt och mycket skulle bestå fram till medeltiden.

Redan från c:a 4000 f. Kr. finns det klara indikationer på en omfattande stamallians. Denna benämning är relativt neutral, men i stort sett liktydig med en slags riksbildning. Alliansen behövdes för att sprida varor och nya traditioner och sedvänjor som hörde till den nya bondenärningen, men också för att kunna försvara sig mot andra stamalli-

anser i Europa. Avstånden var inte så långa. De viktigaste vägarna gick över vatten. Inom stamalliansen i södra Skandinavien kunde man t.ex. färdas från Gotland till Jylland på omkring 150 färdtimmar. Och det gjord man. Den enda typ av båtar som vi känner till är de urholkade stockbåtarna, vilka sedan brändes lätt för att konserveras. Men det finns vissa indikationer på att man även byggde och använde sig av betydligt mycket mer avancerade båtar, där benämningen skepp passar bättre. Vikingarna var inte först.

### ● Exemplet flintyxor

Flintyxorna kom att utvecklas på ett enhetligt sätt i södra Skandinavien. Idag vet vi varför. Flinta är en bergart som bara finns i vissa kritlager i Skåne och på några platser i Danmark. Här bröts flinta genom gruvdrift, från bondestenålderns första början. Ibland fick man gräva sig ner 5–10 meter innan man nådde flintådern, och sedan kunde man lätt bryta flinta genom långa gruvgångar. Därefter fick en eller högst några få flinthuggare göra resten. Att tillverka en yxa, omfattar 4 moment där svårighetsgraden ökar för varje steg. Jag har själv tränat lite grann, och jag har ännu inte lyckats lära mig det enklaste momentet. Orsaken är enkel.

Det var skickliga yrkesmän som utförde arbetet. Personer som tränat i många år, innan de var skickliga nog. Efter slipningen skulle yxorna spridas ut över alliansområdet, men endast till detta område.



Lasse Blomqvist.

Bildandet av stora alliansområden, producerandet av överskott och lyxvaror som flintyxor och bärnstenspärlor, gav sannolikt upphov till spänningar, avundsjuka och sammandrabbningar. Konflikterna verkar inte ha blivit lösta genom fredliga uppgörelser, utan genom vapenmakt. Skelettskador i framförallt huvudet, leder oss till slutsatsen att i stort sett varje vuxen man deltog i striden, men inte kvinnorna. Så pass vanliga är skadorna.

### ● Falbygdens ställning stärks

I inledningsskedet av bondestenåldern är spridningen av t.ex. flintyxor relativt jämn i Skaraborgs län. Men redan efter 50–100 år ökar Falbygdens betydelse. Det var här den goda jorden fanns. Troligen invandrade en del jägarstammar hit. Härigenom blev hela Falbygden befolkat. Till en början kanske de bara var några hundra, men antalet skulle öka, och de fanns runt om i bygden. Skogar röjdes, boskapen betade, hus byggdes – kort och gott, välstånd rådde. Redan från början framträder Falköping, Karleby och Slöta som den rikaste delen av byden. Bygdens centrum, runt Alleberg.

LASSE BLOMQVIST

# Så byggdes gånggrifterna

Falköpings Tidning, 1989.07.08. sid.16-17.

## Bondestenåldern (3):

# Så byggdes gånggrifterna

Idag publicerar vi den fjärde artikeln i arkeologen Lasse Blomqvist serie "Fornitid på Falbygden". Han berättar här om hur gånggrifterna byggdes en gång i forntiden.

Tidigare artiklar har varit införda den 29 juni samt 1 och 6 juli.

Gånggrifter i mängder. Hur många som helst. Har man inte en gånggrift själv på sina ägor, har man alltid en granne som har det. När de är så många är det väl inget särskilt med dem, men det är just det som det är.

Ledarnas ställning stärktes alltmer från bondestenålderns början ca 4 000 f. Kr. Ledarskiftet hade sannolikt både politisk, juridisk och religiös makt, med tonvikt på det första. Sin ställning kunde de markera genom praktfulla dräkter prydda med konstfulla mönster, barnstenspärlor och små skinnande kopparföremål.

Men efter det att de hade döts, skulle de bara bli ihågkomna genom t.ex. berättade krönikor och sånger. Runt 3 600 f. Kr. skulle detta förändras. Minnet skulle manifesteras i framförallt Danmark, men också i Skåne och på Västkusten började man bygga väl synliga stornestsgravar – dösar. Gravkammaren var liten, bara upp till ett par kvadratmeter, men istället omgärdades kammaren ofta av en rektangulär kantkedja av resta stenar, som kunde vara bortåt 100-150 meter lång som mest.

### • Nya värderingar

Fram till ca 3 350 f. Kr. var utvecklingen relativt jämn, men så plötsligt skedde en stor förändring i samhället. De gamla traditionerna lever kvar, men ofta i en helt annan

## Fornitid



form. Nya värderingar har tagit över, den gamla tiden gestaltades av makt, ära och krig, medan den nya tiden skulle bli präglad av konstnärlig skönhet och andligt välbefind. Politisk makt tycks ha blivit utbytt mot en religiös makt – en slags präststat.

### • Solformörkelsen 3 337 f. Kr.

Ingen har hittills lyckats förklara förändringen på ett tillfredsställande sätt. Orsaken berodde sannolikt på någonting som inte direkt kan spåras i det arkeologiska materialet.

Mitt på dagen den 6 april år 3 337 f. Kr. inträffade en total solformörkelse, som på bred front drog fram över nästan hela södra Skandinavien. Solen borde ha varit en viktig del i världsuppfattningen – en symbol för det andliga ljuset och insikten i naturens hemligheter och för materiellt välbefind genom värme och grönska. Formörkelsen skulle sannolikt bara ha blivit en skrämmande upplevelse som man kunde berätta för sina barnbarn, om det inte vore för den formodade slittningen i ledarskiftet. Äntligen fick prästerskapet en påtaglig manifestation av sol-guden. Deras makt och inflytande skulle ta över helt. Ceremonier och riter, samt tillhörande föremål, efter av föremål och människor, skulle utvecklas som aldrig förr. Allt antagligen för att hindra en ny solformörkelse.

På norra Själland – ett av stamalliansens viktigaste centra – skulle utvecklingen skjuta fart och de andra områdena tog snart efter, men i utkantområdena gick det mesta i sina gamla banor. På



Den monumentala gånggriften i Luttra är en ruin idag, men kanske ändå den vackraste.

Falbygden skulle lugnet råda i ytterligare 38 år.

### • Gånggrifterna

En av de många materiella förändringarna ca 3 350 f. Kr. enligt arkeologisk datering och 3 337 f. Kr. enligt astronomisk datering, var utvecklingen från döts till gånggrift. Kantkedjan försvann och istället mångdubblades kammarens storlek och dörens miniatyr-gång växte ut och blev ungefär lika lång som kammaren. Dessa välidiga stenkammargravar var inte bara till för en enda eller högst ett par personer utan för en hel familj eller ätt. Nu gravlades både män och kvinnor, vuxna och barn. Graven skulle både vara monumental och visa kontinuitet. En bekräftelse och legitimering av ledarskiftets forna och varande ställning. De äldsta gånggrifterna har vissa likheter med dösarna innan deras särprägel utvecklades fullt ut. Utbredningen är i det närmaste identisk med dösar med ett undantag – Falbygden.

### • Falbygdens särart

Utifrån den generella bilden av utvecklingen under denna tid, borde Falbygden ha 0 (noll) gånggrifter, eller på sin höjd några få och små som låg långt från varandra. Nu är det inte så, tvärtom. Det som gör Falbygden så unikt är följande:

1. Det stora antalet om 203 säkra gånggrifter, mot 91 st i resten av landet.
2. Den stora tätheten om 1 säker gånggrift per 1,8 kvadratkilometer nutida åkeryta. Skåne har 1 st per 100 kvadratkilometer åkeryta.
3. Storleken är större. Kammaren är 7,0 m lång i genomsnitt. Den längsta är 18 m lång, vilket kan jämföras med den längsta i resten av landet som bara är 6,6 m lång.
4. De har ofta speciella konstruktionsdetaljer som på fackspråk kallas gångmarkering, gångtapp, nyckelsten och sektionindelning. Dessa saknas i hög grad i andra områden.

5. Falbygden saknar i stort sett äldre megalitgravar. Här finns 3 dösar (3 % av landets dösar) och inga tidiga gånggrifter. Det förväntade antalet gånggrifter är 0 (noll) st (maximalt runt 10 st).

6. Falbygden är det enda området som uppvisar en stor byggnation runt 3 300 f. Kr.

7. Minst hälften av gånggrifterna är placerade i enlighet med gigantiska geometriska system.

8. Undantaget Falbygden finns det bara 3 megalitgravar som inte ligger vid kusten. Dessa tre ligger vid större insjö.

Hur ska man kunna förklara allt detta? En sak är säker. Det duger inte med någon simpel förklaring som att man plötsligt hade "lust" att bygga en massa gånggrifter. Förklaringen bör vara lika specifik som situationen på Falbygden. Varför inte åter prova astronomiska data?

### • Solformörkelsen 3 299 f. Kr.

I gryningen den 1 sep. 3 299 f. Kr. gick solen upp som vanligt, men det var ingen rund sol. Det var bara en skära

kvar av den. Till råga på allt blev den bara mindre och mindre. Strax efter soluppgången var den totala solformörkelsen ett faktum. Endast 38 år efter den förra. Det är extremt sällsynt att de inträffar så nära varandra.

Denna solformörkelse blev startskottet för en märklig sedvänja. På vissa flacka berg började man slipa runt 50 cm långa rännor, "slippålsrännor". De är riktade exakt mot fullmånen upp- eller nedgång samma natt som den passerar den ljusstarka stjärnan Spica, i Jungfruns stjärnbild. Detta inträffar bara var 19:e år. Traditionen är främst känd från Gotland, men även vid Flyhov på Kinnokulle finns rännorna mitt bland hällristningarna från bronsåldern. I stort sett överallt där man påträffar lokaler med sådana rännor, visar det sig att den äldsta är från 3 294 f. Kr. inge är äldre. Det är bara 5 år efter den totala solformörkelsen. Denna egendomliga rännoristning kom sedan att fortgå i närmare 1 000 år på sina håll.

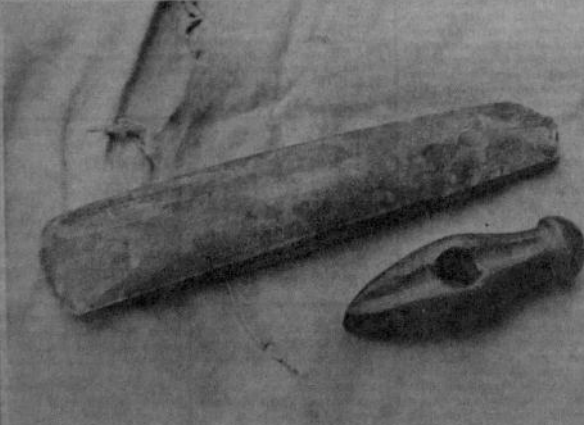
### • En förklaring

Gånggriftsbyggandet hade börjat ca 3 350 f. Kr. men inte på Falbygden. Detta skedde runt 50 år senare. Redan här finner vi en viss samstämmighet med solformörkelsen 3 299 f. Kr. Om slippålsrännorna är betydande av solformörkelsen, skulle också gånggrifterna kunna vara det.

Granskar vi den totala bilden av denna tid, leder det till slutsatsen att denna andra solformörkelse måste ha kommit mycket oönskat. De enorma åtgärderna hade inte hjälpt. Efter endast 38 år, d v s inom i stort sett samma generation, upprepade solen sitt budskap. Det var inte hela stamalliansen som berördes denna gång, bara mellersta Jylland, Halland, södra Småland, Blekinge, Öland och södra Gotland, men varken Själland eller Falbygden.

Ingenstans finner vi en

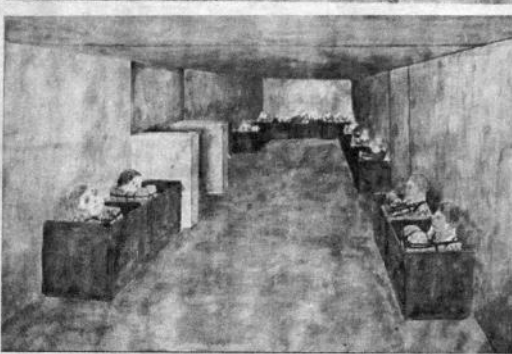
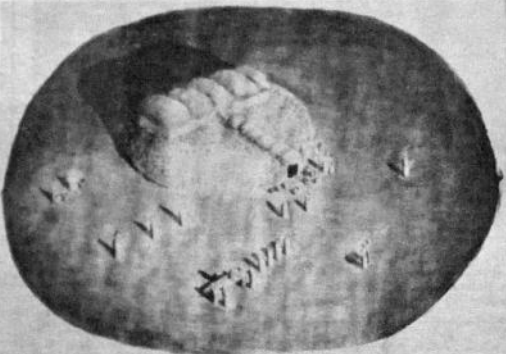
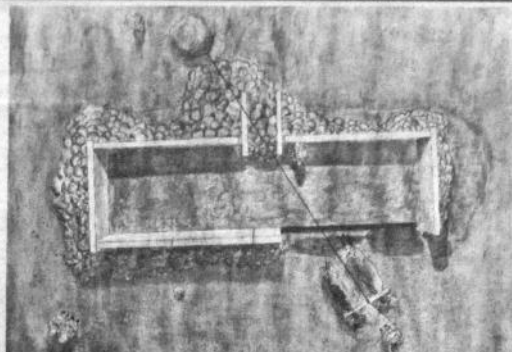
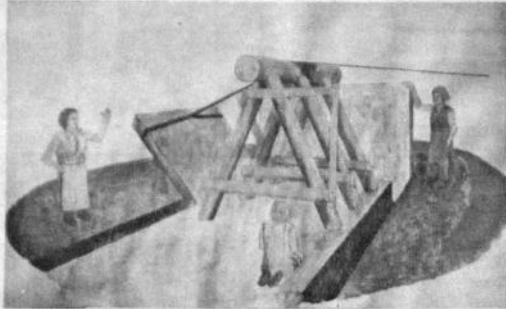
Forts på nästa sid.



En flintzeta och mångkantzeta. Från tiden strax före gånggriftstid.



Byggandet och användandet av en gånggrift. Rekonstruktion. (Teckningar: Lars Blomqvist).



Forts från föreg sid omedelbar förklaring till gånggrifterna på Falbygden. Däremot finns det bara en enda förklaringsmodell som på ett tillfredsställande sätt kan svara på alla frågor ovan, nämligen .....vi tar det från början.

• **Utvandringen**

Enligt teorin ovan, att den första solformörkelsen var den direkta orsaken till samhällsförändringen, så måste vi förutsätta att solformörkelsen använts som redskap eller som argument för att kunna driva igenom förändringarna. Sannolikt låg löftet i luften att åtgärderna skulle leda till en försoning med solen, att solen inte skulle förörkas igen. När nu detta skedde igen, i o m inom samma generation, kan knappast förtroendet för prästerna ha bestått. Om det nu visade sig att de inte var länken till solguden och att de inte kunde blicka denne, kunde de lika gärna avvikas och någon annan generation kunde ta över. Det var då, d v s på ett ungefär lika många som förmodas ha invandrat och vidare hade flyktningarna boskap på vägen? De kan knappast ha fört med sig den mängd som de behövde. Det skulle ha krävt en otrolig mängd skepp som fört dem över Kattegatt.

vid havet, p g a risken för repressalier. Falbygden var det enda område som skulle kunna uppfylla dylika önskemål, eftersom det måste ha varit närmast otänkbart att flytta till ett annat alliansområde.

Di finns en del problem eller snarare frågetecken runt denna förklaring. Vad händer med den gamla befolkningen på Falbygden? De borde ha varit runt 1 000 personer här då, d v s på ett ungefär lika många som förmodas ha invandrat och vidare hade flyktningarna boskap på vägen? De kan knappast ha fört med sig den mängd som de behövde. Det skulle ha krävt en otrolig mängd skepp som fört dem över Kattegatt.

• **Skrytbyggen**

Genom teorin kan vi förklara bl a varför man så plötsligt byggde så många gånggrifter inom ett så begränsat område, men också varför det skedde något senare än i resten av södra Skandinavien.

Denna trångsel av ett ledarskikt borde ha gett konsekvenser. Tidigare hade även en liten megalitgrav (dös, gånggrift) varit monumental och imponerande, men dessa åter var ju experter på bl a megalitgravar. För dem kan de knappast ha varit lika imponerande. De kände ju väl till hur de byggdes. Följaktligen borde man ha byggt större och mer avancerat än tidigare och mycket riktigt. Förväntningarna följer verkligheten. De är mycket större

på Falbygden och de har en del märkliga detaljer i konstruktionen som saknas på andra platser. Den största av dem alla, "Ragnvalds" eller "Ragnvalds grav" i Karleby, med en kammarlängd om 18 meter kan med rätta ses som ett skrytbygge. Sannolikt har inte fler personer begravts här än i någon annan gånggrift och gravgårderna är säkerligen desamma.

• **Byggnation**

Invandringen till Falbygden bör ha skett runt vintern 3 299-3 298 f. Kr. och byggnaden av gånggrifterna bör ha börjat direkt efter vintersöngen. Det gör att år 1 993 är det för 5 290 år sedan. Att bygga en gånggrift är förhållandevis lätt, bara man vet exakt hur man ska göra. För söker vi rekonstruera byggnaden finner vi att konsten att dela och forma stenblock inte var begränsad till utsökta mästarverk som skaffthålsyxorna. Även konsten som vägde upp mot 30 ton bearbetades till önskad storlek och form. Hur de bar sig åt vet vi inte, men resultatet kan vi inte klaga på. Vi ska komma ihåg att de gånggrifter som vi ser idag, har utsatts för vittring i ca 5 286 år.

Även konsten att få stenblocken på plats kände de till. Sannolikt använde de sig av byggnadsställningar och oxar som dragdjur, för att med hjälp av rep kunna flytta och lyfta de tunga blocken. Att konstruktionerna höll ser vi runt omkring oss idag.

Eftersom de var mästare

på att bygga megalitgravar, behöver det inte ha tagit så lång tid. Om vi exempelvis räknar med en arbetsstyrka på 10 personer och 10 oxar, bör man ha klarat av att bygga en gånggrift på 1 månad, med andra ord är det teoretiskt möjligt att samtliga gånggrifter kan ha byggts inom ett halvår, trots att byggnadsmaterialet vägde runt 200-350 ton per styck. Vi bör dock räkna med att det i verkligheten tog i varje fall ett fjertal år, men knappast mer än ett par årtionden. Det var ju inte bara gånggrifter som skulle byggas. Mycket annat fanns att ordna.

Placeringen av gånggrifterna har inte skett på måfå. Minst hälften av dem är placerade i enlighet med geometriska system. Vid en första anblick av utbredningen på en karta, uppenbaras linjer och likbeniga trianglar. Gränskar vi förhållandet närmare framträder även kvadrater och rektanglar. Hur är detta möjligt?

Tittar vi närmare på t ex Falköpings stad finns ett geometriskt system som är ca 1x1 kilometer stort. Relationerna i avstånden är mycket speciella. Sannolikheten att detta är en slump är astronomiskt liten. Den är bara 1 chans på 2 miljarders miljarder, bara för Falköping. För djupar vi oss i innebörden i avstånden finner vi en avancerad matematik som jag ska reda ut och förklara i en bok till hösten.

Dessa avståndsrelationer finns bara på Falbygden.

Varför vet vi inte. Det finns två rimliga förklaringar. Orsaken skulle kunna vara att man ville göra manifestationen mycket mer avancerad, till minne för framtiden om deras storhet och för att hävda sig symboliskt mot det folk som svikit dem, men orsaken skulle också kunna vara att de på något sätt ville "viga" jorden som var ny för dem. En symbolisk garanti för att detta främmande område skulle vara "välviljigt" mot dem och ge västland. Ett skydd mot eventuella onda krafter.

• **En lärd krets**

Hur vi än vrider och vänder på pusselbitarna kommer vi fram till samma sak och därför kan vi också vända på resonemang. Det matematiska kunnandet tillhör en slags lärd krets, d v s ledarskiktet. Gånggrifterna tillhör ledarskiktet. I t ex Danmark kunde det gå upp till flera hundra personer per ledare, men det är näringssmässigt omöjligt för Falbygden. Ytan, eller rättare sagt avkastningen var inte så stor att en sådan befolkning skulle kunna försörjas. Falbygdens befolkning kan i stort sett bara ha bestått av ett ledarskikt - en samling ledarätter utan underlydande. Möjligen var den gamla befolkningen den enda grupp som hierarkiskt stod under ledarskiktet. Denna plötsliga mängd "präster" måste ha invandrat, eftersom det inte finns några som helst spår efter dem före 3 300 f. Kr. De måste dessutom ha kommit från någon plats i södra Skandinavien som byggd gånggrifter av nordisk modell ( Danmark, Skåne eller Västkusten). Skåne och Västkusten är av olika orsaker omöjligt. De måste ha kommit från Danmark. Vidare måste det ha skett vid ett och samma tillfälle ca 3 300 f. Kr. Cirkeln är sluten.

LASSE BLOMQVIST

**Placeringen har inte skett på måfå**

Bondestenåldern 4 (nedan numrerat från första artikeln, alltså 5)

# Offer och ofred

Falköpings Tidning, 1989.07.13. sid.13.

8821 iluj 2t nab negsbetot  
Torsdagen den 13 juli 1989

Kultur 13

**• Kultur**

Idag publicerar vi den femte artikeln i arkeologen Lasse Blomqvist serie "Forntid på Falbygden". Han berättar här om Hallonkvinnans öde. Tidigare artiklar har varit införda den 29 juni samt 1, 6, 8 juli.

## Forntid



**på Falbygden**

## Bondestenåldern – 5 OFFER OCH OFRED

Efter den enorma byggnationen c:a 3300 f.Kr. kom lugnet att lägra sig. Men för Hallonkvinnan och slutligen för hela gånggriftsfolket var dagarna räknade.

**• Hallonkvinnans öde**  
År 1943 påträffades delar av ett välbevarat skelett ute i Mönarps mosse, omkring 500 m från fast mark, vid Rogestorp i Luttra sn. Vid trakten av magen hittades ett mycket stort antal hallonkärnor – rester av den allra sista måltiden. Benen visade sig ha tillhört en ung kvinna, 20–25 år gammal, som var klen byggd och runt 145 cm lång. En datering klarade att hon hade levtt c:a 3100 f.Kr., och hallonkärnorna visade att hon hade dött i juli eller augusti. Hade hon dunknat genom en olyckshändelse, eller varför låg hon här? Vid denna tidpunkt bör fyndplatsen ha legat en bra bit ut i en öppen sjö, även om djupet inte kan ha varit mer än 1,5 meter.

På Själland har motsvarande fynd gjorts, och de är just från gånggriftstid. Idag är antalet så pass stort att vi kan se ett mönster. Det rör sig nästan alltid om unga personer, även barn, och ibland förekommer de parvis. I

ett fall kan man konstatera att det är fråga om en direkt avrättning. Det faktum att de bara tillhör denna tidsperiod på drygt 300 år, och ingen annan del av bondestenåldern, leder oss till slutsatsen att det är fråga om regelrätta offer – offer till en gudom.

Hallonkvinnan var knappast den enda som offerades på Falbygden. Sannolikt rymmer våra sjö- och mossmarker, som Mönarps mosse, Åsle mosse och Hornborgasjön, ytterligare minst några tiotal personer som vid ceremonier offerats åt en högre makt.

**• Ofred och stridsyxefolk**  
Hallonkvinnans öde skulle inom kort drabba hela gånggriftskulturen. Omkring 3000 f.Kr. skedde den största kulturella förändringen någonsin i södra Skandinavien, och dess like har vi ännu inte sett till. Allt förändrades. Att bara räkna upp alla skillnader skulle kräva en egen artikel. Kort och gott ser vi nya traditioner och ny teknik. Även den rumsliga förändringen är påtagligt stor. Bl.a. upphörde högkulturen på Själland och kontakter mellan Dan-

mark och Sverige existerade knappt.

Stridsyxekulturen (c:a 3000–2400 f.Kr.) hade börjat. Mycket talar för att det var en kraftfull invandring från södra Tyskland, av ett folk med en stark hierarkisk ordning med tonvikt på politisk-militär makt.

Falbygden förlorade direkt sin position som kulturellt centrum. Det nya folket införde en slagkraftig rumslig organisation. Strategiska platser tycks ha blivit befästa. Några få platser är utmärkande. Falköping-Karleby är en sådan plats. Andra platser framträder mest som strategiska punkter, som t.ex. Påverås i Marka sn, Kleva by i Vilske-Kleva sn och Varnhem

vid Billingen. I övrigt kan vi bl.a. se att kontrollen av Göta älv var viktig.

Andligt välstånd hade till fullo bytts ut mot militärt välstånd.

**• Vinden vänder**  
Stridsyxekulturen hade till en början en stark sydlig och östlig förbindelse, men med tiden skulle åter kontakterna med väst att bli märkbara. Plötsligt c:a 2400 f.Kr. hade en ny kulturell förändring genomdrivits. Alla nya traditioner, redskap och gravformer som dyker upp, är som hämtade från Normandie i norra Frankrike. Att åter skylla på en invandring kan verka fantasilöst, men granskar vi vad de skrivna källorna har att

förmedla om Egypten, Babylon, Grekland, Romarriket, de Britiska öarna, Skandinavien m.m. – kort och gott, om mänskligheten – vore det märkligt om inte erövringar och ockupationer också förekommit här uppe i Norden redan vid denna tid.

Hur som helst återinförs stenkammargravarna (hällkistor) och närmare hälften av gånggrifterna "byggdes om" till hällkistor. Från denna tid (2400–1800 f.Kr.) finner vi att Falbygdens roll ökat kraftigt, samtidigt som den strategiska organisationen växt ut.

Nästa stora steg i "utvecklingen" skulle bli att utvinna metaller.

LASSE BLOMQVIST

Återfunnen efter 5.600 år

# Flintyxan hittad i Vårkumla - nu väntar efterföljaren

Falköpings Tidning, 1989.07.15. sid.13.

• Kultur

Lördagen den 15 JULI 1989

13

Återfunnen efter 5.600 år:

## Flintyxan hittad i Vårkumla - nu väntar efterföljaren

Häromsistens dök den upp. Det var Kurt Bertilsson i Skattegården, Vårkumla, som hittade den efter plöjning. Det gick inte att ta miste på. Det var en äkta flintyxan av bästa kvalitet, 28 cm lång, och av den typ som på fackspråk kallas tunnackig flintyxan typ II.

Den har tillverkats i Skåne eller SO Danmark runt 3700-3650 f.Kr., ett par hundra år efter bondestenalålderns början, och 400 år före gånggrifterna. Därefter har sannolikt några Falbygdsbor rest ner för att införskaffa lyxvaror som flintyxor och härnstenspärlor.

Dessa flintyxor användes inte för att hugga ner träd, utan främst för att skala av barken runt om stammarna så att trädet självdog. Det viktiga var inte att få virket, utan att få ner soljuset till marken, för att få bete till boskapen. Även denna yxa var med för att omdana skogen till betesmark. Därom vittnar ytan vid eggen, som blivit polerad genom användandet.

Flintyxor var ingenting som var man ägde. Det var ett lyxföremål. Vi kan uppskatta att kanske omkring var 50:e person ägde en sådan yxa. Antingen bör det då ha varit någon betydelsefull person i stammen, eller också var det hela stammen som ägde en flintyxan.

### • Offer

Men så en dag runt 3650-3600 f.Kr. hade yxan gjort sitt. Ibland fick de följa med som gravgåvor, i en typ av gravar som var av likartat slag som nufortiden. Så var dock inte fallet för den här yxan. Den påträffades alldeles intill kanten på ett sankt område, och därför är det uteslutet att det är en gravgåva. Här rör det sig istället om en depå. Yxan har nedlagts som ett offer, kanske tillsammans med mat och dryck och annat som inte finns kvar längre. Dyliga depåer är förhållandevis sällsynta. På Falbygden är 8 säkra depåer kända från tiden fram till gånggrifternas era, d.v.s. 4000-3000 f.Kr. Som säkra depå räknas dock endast fynd med minst 2 föremål, såvida det inte är från en grav. Alla dessa depåer på Falbygden består av flintyxor, och fyra av dem utgörs också av typ II. I dessa fyra fall hade två yxor lagts ner tillsammans (i Floby, Marka, Ö. Gerum och Ö. Tunhem). Eftersom det således finns anledning att misstänka att ytterligare en vacker flintyxan gömmer sig i jorden vid Kurt Bertilssons fyndplats, kan vi vara säkra på att han kommer att vara extra vaksam vid de kommande årens plöjning.

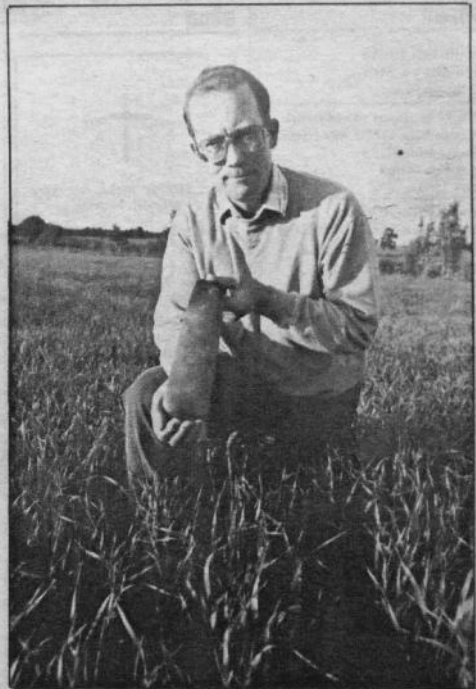
Att flintyxan kom i dagen nu, beror delvis på att området utdikades i slutet av 1940-talet. Sedan 1950 har man plöjt ett 20-tal gånger, och just denna säsong var det dags för jorden att avslöja vad den dolt i 5600 år.

### • De var som vi

Vilka var det som la ner dem? Det var människor som du och jag. De hade andra moden och annat kunnande, men i övrigt var de som vi. Eftersom det inte finns någonling som tyder på ett befolkningsskifte, måste deras ättlingar vara dagens befolkning på Falbygden. Invandringar och utvandringar har dock förekommit under hela forntiden, liksom idag, men inte i någon större utsträckning. Leker vi med tanken är det snarast sannolikt att det kanske var Kurt Bertilssons egna förfäder för c:a 230 generationer sedan som deponerade yxan till någon högre makt. Detta med tanke på att antalet förfäder, teoretiskt sett, fördubblas för varje generation bakåt.

Får då Kurt Bertilsson behålla sitt fynd? Ja, lagen säger att fynd som inte kommer från en registrerad fornlämning, och som inte består av guld, silver eller koppar, får man behålla. Däremot är det viktigt för den arkeologiska forskningen om fynden blir kända och registrerade på Lex. Falbygdens Museum. Man bör också hålla i minnet att det finns många fler registrerade fornlämningar än R på kartan. Vidare underlättar det betydligt för forskningen om fynd lämnas in på museet. I så fall väntar också en hittelön.

Har ni fynd hemma som aldrig registrerats, kan ni vända er till museet eller undertecknad på tel. 252 05. Vi kommer inte att ta dem ifrån er.



Kurt Bertilsson, en av Falbygdens bönder som handgripligen stötte på forntiden i sitt jordbruksarbete. Nu väntar upptäckten av den andra flintyxan.

### • P-ficka

Flintyxan påträffades drygt en kilometer från de två gånggrifterna vid Glaskulla i Vårkumla. Här har hembygdsföreningen nu anlagt en parkeringsficka. Detta var nödvändigt med tanke på tillströmningen av turister, som vill besöka "tvingarna" - de enda av sitt slag - där de majestätiskt ligger på en kulle. Från parkeringen är

det nu tillåtet att gå över åkern, bara man håller sig till stigen.

Den västra gånggriften har ett takblock kvar som väger c:a 15 ton. Tillsammans vägde stenblocken i de två gånggrifterna över 200 ton, och, som kommer att presenteras närmare till hösten, byggdes de sannolikt 3298 f.Kr.

LASSE BLOMQVIST

# Guld, brons och järn Metaller - för vem?

Falköpings Tidning, 1989.07.22.

1989 Jul SS nr 6, 1989  
Lördagen den 22 juli 1989

• Kultur

## Guld, brons, järn - 1 Metaller - för vem?

Redan i begynnelsen av bronsåldern dyker enskilda föremål av guld och koppar upp i norra Europa. Det skulle dröja ett par tusen år innan vi kan tala om en metallålder - bronsålder och järnålder.

- Tidigt till Falbygden

Ett av de allra äldsta kopparföremålen i Skandinavien är en yxa som hittats i Oja, Vartofta-Åsaka socken. Såväl koppar som guld var extremt sällsynt fram till 1800 f.Kr. Vid denna tidpunkt infördes två nyheter.

### Förntid på Falbygden

Det var brons som inom loppet av 100-200 år skulle ersätta flintan, och rösen som skulle finnas sida vid sida med de äldre hällkistorna. Bronsåldern (1800-500 f.Kr.) började, och Falbygden skulle i allra högsta grad vara med.

- Brons - ett kvalitetsmaterial

Den rena kopparen hade den nackdelen att det var lite för mjukt. Genom en legering med tenn (5-10%) fick man fram brons. Redan från bronsålderns början importerades stora mängder. Olika föremål och redskap göts eller kall-hammades. Nu äntligen kunde jordbruket förbättras ett steg...., men ingalunda. Det första man började tillverka var stora serier av vapen, och därefter smycken, och allra sist praktiska föremål som hand-yxor och skäror. Är inte utvecklingen den samma idag? Har vi lärt oss något på 4000 år?

- Svärdet och skölden

Bronset gjorde det möjligt att tillverka svärd, och det kompletterade de andra vapen; pilbåge, spjut och yxa. Genom studier av svärdens egg, vet vi att de användes flitigt. En del menar att kavalleriet uppstod i början av bronsåldern, men hästen hade introducerats redan 1000 år tidigare (under stryvelskulturen) och redan då kan ett såg kavalleri ha funnits. Sköldar av brons är extremt sällsynt, men i de övre skikten av samhällat kan det ha varit förhållandevis vanliga. De uppmärksamade sköldarna från Källandsö borde haft syskon också på Falbygden, och vem vet vad som göms i Åsle mosse? Behövs det ett dusin sköldar innan folkopinion kräver de ekonomiska resurser som behövs för att bygga en modern utställning på Falbygdens museum? Har inte Falbygden allt man kan tänka sig från förntiden, utom just ett dusin sköldar (ännu)?

I en del mossmarker har intressanta fynd hittats. I Åsle mosse har man hittat rika offer av bronsföremål, och i Gökhem har man återfunnit något så sällsynt som resterna av en ung kvinna och en hund (av spetsras). Omständigheterna tyder på att de har drunknat. I Åsarp har man påträffat resterna av ett ihopsytt kläde, men det kanske mest spännande kom fram på Gerumbergat. År 1920 hittade man i mossen ett snyggt ihopsytt mantel från ca 1000 f.Kr. När man vek upp den fann man att det fanns flera hål i den. Hålen var placerade på så sätt



Segeratdsvärdet 45 cm långt.

att man kunde förklara dem och rekonstruera händelseförloppet bakom dem. Den person som bar manteln sist, hade blivit ihjälstucken av dolkar eller svärd. Sannolikt hade han (eller hon) blivit omringad och dödad. De vassa eggbladen hade gått in kroppen från olika håll. Möjligen var det fråga om ett överfall av "rövare", men vem vet, det kan också ha varit verkställd dödssold. Lagar och ting är företeelser som kräver ett så organiserat samhälle som under bronsåldern.

- Det rika Falbygden

Kort och gott är Falbygden en rik bronsåldersbygd. Det finns gott om vanliga och udda fynd, relativt sett. Ser vi på gravarnas utbredning, finner vi att främst Sätuna-Haruborga har många och stora rösen, men dessa överklass-gravar finns runt om i bygden. Även byxföremål i guld och brons finns runt om i bygden. Trycker här sidernas text med fler av rösen förhållandevis ofta är samma eller endast fragment av de gravlagda och deras gravgävor, trots att varje enskild person blev lagd under runt 100 ton sten.

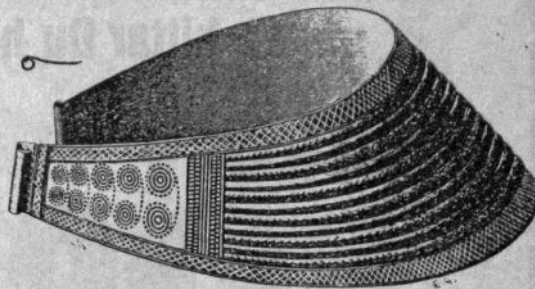
LASSE BLOMQUIST

# Guld som glimmar

Falköpings Tidning, 1989.07.27.

Torsdagen den 27 juli 1989

## Guld, Brons och Järn - 2 GULD SOM GLIMMAR



Halskrage av brons...

Guld har alltid stått högt i kurs. Guld som glimmar, solens färg. I slutet av bondestenåldern dyker de första föremålen upp i Skandinavien, och tillsammans med bronsålderns glänsande bronsföremål kom guld att bli något extra fint.

### • Få och vackra

Guldföremålen är få och i regel små. Det kan röra sig om inläggningar på ett bronsvärd, ihåliga armringar eller tunna, små skålar. Under bronsåldern var de mycket värdefulla. En

gravgåvor. Kanske var de för värdefulla. I likhet med brons kunde man gjuta och kall-hamra guldet. Det var förhållandevis lätt. Härigenom kom sannolikt många föremål att smältas ner redan under bronsåldern. Genom detta är det fullt möjligt att det guld som fanns då, fortfarande finns ibland oss som smycken eller annat. Vem vet när guldet utvanns i mormors vigselring? Kanske hade det skett för flera tusen år sedan, och smälts ner åtskilliga gånger för att till slut bli en ring.

### • Plundring

Redan under bronsåldern förekom gravplundring, kanske bara en kort tid efter gravläggningen. Sakerligen var det vida känt vem som låg i de olika rösen, deras ställning i samhället, och kanske på ett ungefär vilka gravgåvor han eller hon fått med sig. Vid Ingatorp i Gudhems socken, vid Hornborgasjöns forna strand, ligger två rösen bredvid varandra intill grusvägen. Det ena är intakt, medan det andra är fullständigt skövlut. Det som återstår är en gigantisk krater. Här har man inte sparat på krafterna vid gravplundringen. Sannolikt kände man till att just denna grav var rest över en av Falbygden mäktigaste personer och att den innehöll gott om värdefulla metaller, medan det andra röset var fattigt på metaller. Får vi någonsin svaret på denna gåta?

LASSE BLOMQVIST

## Forntid



### på Falbygden

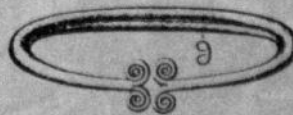
uppskattning har visat att guld var bortåt 50-100 gånger dyrare än brons, och då ska man tänka på att även brons var en dyrgrip. Några enstaka guldföremål är kända från Falbygden.

### • Glänsande status

Så som vi utifrån diverse fynd kan tänka oss det övre skiktet i samhället på Falbygden, var de klädda i yllekläder med tröja, kjortel (även för män), mantel och mössa, samt skor i skinn. De kunde vara prydda med halskragar och knappar av brons, och enstaka personer hade armringar av guld. Kvinnor hade ibland runda magplattor med utskjutande spets. Här gällde det att inte komma för nära. I allmogens ögon måste de ha glänst genom de dyra metallerna.

### • Bra lite finns kvar

Guld fick sällan följa med som



...och arming av guld från Gökhem.

# Hantverkarna

Falköpings Tidning, 1989.07.31. sid 12.

12 — • Kultur

Måndagen den 31 juli 1989

## Guld, brons och järn — 3 Hantverkarna

Från bondestensålderns början dyker de upp – hantverkarna. Hur duktiga var de, och behövdes de verkligen?

### • Flint-huggare

Redan under jägarstenåldern utvecklades tekniken att hugga flinta. Vissa blev mästare i konsten. Dessa kunskaper värderades högt i och med bondestensålderns början (4000 f.Kr.). Att hugga en yxa lärde man sig inte över en dag. Det tog flera år att träna upp den skicklighet som behövdes för att få fram fullgoda produkter. Ett mindre antal flint-huggare, kanske bara några stycken, försörjde hela Skandinavien behov. Vissa föremål visar på en sådan skicklighet att de är förbluffande.

### • Koppar-slagare

När kopparn introducerades i början av bondestensåldern lärde man sig samtidigt att själv utvinna koppar. En stor del av kopparn i Skandinavien är utvunnen i gränstrakterna Danmark-Tyskland. Men kopparn skulle försvinna i mitten av bondestensåldern, för att dyka upp igen 1000 år senare i form av brons. Kopparn blev aldrig betydelsefull.

### • Brons-gjutare

Med bronsålderns början (1800 f. Kr) fick bronsgjutarna mycket att göra. Föremål producerades på löpande band. Gjutningen består av några få men svåra moment, det har moderna experiment visat. Alla som gjutit tennsoldater vet hur det är. Att smälta tenn i en degel och att hålla det i en form är enkelt, men trots det är det lätt att misslyckas. Degeln måste vara extra tålig för höga temperaturer, bronset måste hålla rätt



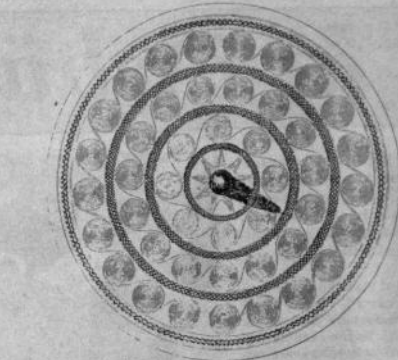
temperatur, formen måste vara lagom varm, ihållandet måste ske på rätt sätt, mängden tenn i kopparn får inte vara för hög eller låg o.s.v. Det krävs en hantverkare för att klara alla dessa detaljer. Under bronsåldern anar vi ett större antal gjutare. De var lokalt förankrade

och deras varor tycks ha blivit spridda inom relativt begränsade områden. Flinthuggarnas totala dominans var borta. Nu kunde Falbygden ha sin egen eller sina egna gjutare. Endast i viss utsträckning skulle föremål spridas långt. Hit hör en halskrage funnen i Vilske-Kleva, vilken är tillverkad i mellersta Tyskland.

### • Järn-smeder

När järn började utvinnas nere i Medelhavsområdet samtidigt som vår bronsålder började, var mängden så liten att man bara tillverkade smycken. Först när större kvantiteter erhöles kunde man tillverka vapen – känner Ni igen historien? När vapenarsenalen var fylld, kunde man börja tillverka mer praktiska föremål som plogbillar. Enstaka järnföremål nådde Skandinavien redan i slutet av bronsåldern, men det var först c:a 500 f.Kr. som vi själva lärde oss att utvinna metallen. Och det fanns gott om det. I myrar, i sjöar, rödjorden, runt om på olika platser utvanns järn.

Smidens arbete var vida skilt från bronsgjutarens. När järnet utvanns och bearbetades fick det aldrig smälta, då var det förstört. Det skulle bara omformas, det skulle smidas. Genom olika knep lärde man sig göra föremål, som t.ex. svärd, sega men samtidigt starka. Järnet kunde ges olika egenskaper. Under



Magplatta av brons för en rik kvinna.

lång tid ersatte järnsmeden den plats som bronsgjutaren haft. Det var första under medeltiden och senare som järnet blev så vanligt att det fanns behov av bysmeder. Och det var först då som allmogen på allvar fick gagn av metallen.

### • Guld-smeder

Guld är mjukt och relativt lätt att arbeta med. En första anblick skulle kunna göra gällande att det inte behövdes särskilda hantverkare för att bli guldsmed, men då tar man fel. Kanske just beroende av att guld är

lättare att arbeta med, användes denna metall för att skapa det svåraste och vackraste man kan tänka sig. Bronsålderns ihålliga armband är gjorda med en teknik som förstummar dagens guldsmeder, och Alleberg-kragen från c:a 450 e. Kr. är gjord med en teknik som ingen guldsmed i världen behåller idag.

### • Primitiva?

Du kanske frågar var alla primitiva forntidsmänniskor tog vägen. Svar: Det har aldrig funnits några.

LASSE BLOMQVIST

# Konungar och sagor

Falköpings Tidning, 1989.08.03. sid.16.

Torsdagen den 3 augusti 1989

## 16 • Kultur

### Svea rikets vaggagungar (I):

## Konungar och sagor

Järnålderns konungar, svea rikets vaggagungar, och kristendomens införande. Frågorna är få, ämnen är många, och intresset för denna tid är större än någonsin.

#### • Järnålder

Järnåldern (500 f.Kr.–1050 e.Kr.) var en tidsperiod fylld med märkliga händelser, i likhet med andra tidsperioder. Det började med en pinnande kallperiod. Plötsligt runt 400 f.Kr. föll temperaturen och det blev kallare än idag. Populärt kallas den flerhundraåriga kallperioden för Fimbulvintern, kanske med rätta. Namnet kommer från de isländska sagorna.

Järnåldern är bl.a. känd för den stora variationen på gravformerna – stensättningar, treuddar, resta stenar (= bautasteinar), domarringar, högar, skeppssättningar m.m. Vad de olika formerna symboliserar har ännu inte utretts. Men tiden är också känd för de rika guldskaterna, vikingatågen (900–1050 e.Kr.), runstenarna, och de fascinerade isländska sagorna.

### Forntid



### på Falbygden

#### • Sagor eller verklighet

De isländska sagorna berättar om skiftande öden från främst 700-talet och framåt. Ordet saga är släkt med verbet "att säga", så det är inte fråga om påhittade berättelser – i varje fall inte alltid. Inbland förekommer dock inslag som är direkt verklighetsfrämmande, men i botten finns alltid en kärna av sanning. Sagorna handlar främst om situationen på Island, varför de flyttade dit på 800-talet och vad som hänt dem på utlandsresor. Det som hände i Sverige intrusserade dem föga, tyvärr. Tank om dessa isländska skalders ägnat lite mer tid åt Sveariket, då hade vi inte behövt en västgotaskola!

#### • Sveakonungen

Konungen tycks ha varit både en politisk, juridisk och religiös ledare. Titen var ärftlig och den äldsta titeln vi känner till är Ynglingatiten som regerade över Sveafolket ca år 150–650. Frågetecknen är många. Vad exakt inbegriper "sveafolket"? Vad hände före år 150, och efter år 650? Vad är svear, vad är gotar? Är det olika folk, eller är det bara olika skikt i ett och samma samhälle?

#### • Riksbildandet

Tidpunkten för riksbildandet har inte klarlagts. Orsaken är att det finns ungefär lika många uppläggningar som forskare. De flesta anser dock att ynglingatiten var småkungar över marginala områden, och att det egentliga riksbildandet uppträdde först under 900- och 1000-talet. Från denna tid vet vi att det fanns ett Svearrike, även om ämnen går in på vad gäller dess omfattning. Frågan är hur mycket tidigare som det funnits ett rike. Personligen anser jag att förutsättningarna fanns redan under bondestenå-

lderns början, och att det finns klara indikationer både under bondestenåldern och bronsåldern. Denna slutsats får inte drivas för långt. Inbland förefaller de skandinaviska rikena ha varit få, stora och starka, och vid andra tidsperioder, många, små och svaga. Rikenas styrka var i gungning.

#### • Island och Uppland

Vad har Island och Uppland gemensamt? I sagorna berättas det om att Norge runt år 800 var splittrat i en mängd smårika, vilka tidigare tycks ha varit ett enat land. En av småkungarna, Harald Hårfäger, bestämde sig för att försöka erövra de andra rikena i Norge. Det tog några år i tiden men till slut lyckades han med hjälp av lit och vapnmakt. Detta var mer än vad det övre skiktet i de ockuperade områdena kunde klara av. Hellre än att svära sin trohet mot Harald, flydde de till Island, som vid denna tidpunkt var nyupptäckt men i det närmast obefolkat. På så sätt fick Island en befolkning som närmast bara bestod av ett övre skikt. Kan man säga igen historien? Var det inte samma sak som föranledde gånggriftsbyggandet på Falbygden?

Men var kommer Uppland in i det hela? Den svenska och danska forskningen runt järnåldern har kommit fram till vissa slutsatser rörande respektive lands vänner eller åter-vänner

i slutet av järnåldern. Det intressanta är att man tolkat det arkeologiska materialet på två vitt skilda sätt. Någon måste ha gjort fel. I Danmark saknas mycket av den landskaps patriotism som finns i Sverige. Allting ska förläggas till Mälardalen. Om vi istället för över det danska resonemanget tar, inser vi att Uppland borde ha lämnat befolkning av ett övre skikt som flytt dit utse för på samma sätt som till Island. Detta samtidigt som någon icke uppländsk kung försökt få kontroll över området. Vi har onekligen mycket att lära av våra danska vänner, i varje fall om vi vill klarlägga hur det förhöll sig under järnåldern.  
LASSE BLOMQUIST

Svea rikets vagga gungar (2):

# Valhall och hunner

Falköpings Tidning, 1989.08.12. sid. 14-15.

## SVEA RIKETS VAGGA GUNGAR (2)

### VALHALL OCH HUNNER

Var järnåldern en fridsam tid, fylld med möjligheter att bilda ett rike? Eller var det en tid full av oroshärdar som endast kunde motstås tack vare en redan befintlig riksbildning?

#### • Odin eller Adjin

Enligt Snorres isländska skildring flydde Odin (eller Oden) från trakterna norr om Svarta Havet c:a 100 e. Kr. efter upprepade strider med romarriksens härar. Han ockuperade sto-

ra delar av Skandinavien och placerade ut hövdingar i olika delar av riket. En av dem var Yngve Frej - ynglingaättens stamfader.

Vissa omständigheter antyder att Odin var en verklig person, som först senare blivit upphöjd till gud. Hans namn kan tolkas på olika sätt. Vad man inte kan komma ifrån är att den fornryska benämningen på konung var furste, eller på ryska "ad-jin". Det ligger nära till hands

att namnet Odin bara var hans titel, inte hans personnamn. Ett av hans många namn i sagorna är Ran! Hur många gånger har Du besökt en fornlämning i Skaraborgs län som bär kung Rans namn.

#### • Fornborgarna

Organisationen fanns där, riksbildandets tid var förbi. Det primära var att bibehålla riket och hålla fientliga härar på avstånd. Men ibland räckte inte det. Man var tvungen att försöka sig bakom sten och träpalissader. Redan under bronsåldern hade några fornborgar byggts, men det verkar som om 400-talet var

den stora byggnadstiden. Ett mycket intressant århundrade, inte minst på Falbygden.

På Mösseberg, på gränsen mellan Kleva och Tunhem, ligger en av Sveriges största fornborgar. Det är inte bara en hop stenar, vilket man kan tro efter ett besök, utan rester av en sinnrik konstruktion som var byggd för anfall. Platsen kan tyckas vara märklig. Utsikten vetter åt väster och norr, mot bl.a. Kinnekulle. Varför ville man ha uppsikt åt detta håll? Tolkningarna är många.

Allmänt tänker man sig att det var bygdens folk som byggde den till sig själva som tillflykts-

ort. Men mycket talar för att den var till för en stark här, för att skydda, försvara och kontrollera Falbygden med omnejd. I likhet med Odins Valhall, kan man blicka ut över världen. Denna fornborg är knappast identisk med Valhall, men den är byggd på samma sätt som Valhall beskrivs. Vem byggde den?

#### • Hunner

Det finns två alternativa byggmästare. I början av 400-talet stormade hunnernas här in i Europa från de ryska stäpperna. De krävde skatt i rent guld

Forts på nästa sid

• Kultur

Lördagen den 12 augusti 1989

• Debatt

15

Forts från föreg sid

av det Ostromerska riket under flera år, men förintades till slut av det Västromerska riket. Ett fterialt germanska, och sannolikt skandinaviska hövdingar och konungar allierade sig med hunnerna, och fick del av guld. I bl.a. de isländska sagorna finns en hel del som antyder att hunnerna först erövrade delar av Skandinavien. Inte ens ynglingaätten kom undan. Fornborgen på Mösseberg skulle således kunna vara byggd och befast av hunnerna under några årtionden för att kunna kontrollera stora delar av Västergötland. Men det finns en annan tolkning.

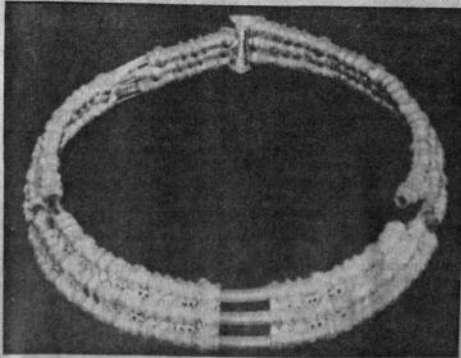
#### • Guld och kungshögar

Runt Falbygden finns det gott om guld från 400-talet. Allebergskragen och Bragnumringen från Floby på knappt 1 kilo styck är bara några exempel. Guld kommer sannolikt från det Ostromerska riket. Från denna tid finns också en kungshög, "Holoja skans" i Gökhem.

Den ligger också vänd mot väster, liksom fornborgen. Dessa företeelser - fornborgen, guld och kungshögen - bör ses och tolkas tillsammans. Möjligen är det rimligare att tänka sig att en mäktig konung bott på Falbygden, och att han varit allierad med hunner, fått del av guld och sedan byggt fornborgen för att stärka sin ställ-

ning eftersom det var en orostid. Och till sist blivit begravd vid bygdens västra utpost. Den framtida forskningen får svara oss. Hur som helst har märkliga händelser utspelats här på Falbygden under 400-talet, händelser som måste haft stor betydelse för Sveariket.

LASSE BLOMQVIST



Allebergskragen.



Svea rikets vagga gungar (3):

# Håller vaggan på att välta?

Falköpings Tidning, 1989.08.31. sid.30-31.

30 — • Kultur

Svea rikets vagga gungar — 3

## Håller vaggan på att välta?

Svea rikets vagga! Hur var det egentligen? Uppsalä, Västgötaland eller Östergötland? Vem har rätt, och vem har fel?

### • Skolorna

Nedan kommer jag bara kortfattat att redovisa mina egna åsikter om några av de böcker som publicerats. Härigenom kan Du som inte är insatt läsa de böcker som är viktigast på biblioteket, och sedan läsa vidare eller vad Du själv tycker.

Det vi aldrig får glömma är att den arkeologiska och historiska argumentationen är identisk med en kriminalinspektörs arbete. Vi är inte advokater, som delar av Uppsalaskolan, eller åklagare, som delar av Västgötaskolan, utan kort och gott utredare. Vi vill veta vad det var som hände kort och gott. Allting är lika viktigt. Allt ska förre eller senare klarläggas. Vi söker spår, ledtrådar, indicier och fakta. Slutatserna bör vara så starka att de skulle kunna fastställas i en domstol!

UPPSALASKOLANs slutsatser och påståenden hittar man i diverse böcker och artiklar. De är ofta dåligt underbyggda och saknar i regel ett flexibelt tänkande. Svaren är givna, och ifrågasättandet syns alltför sällan. Någon kritisk sammanställning finns inte. Se dock Lars Gahrn nedan.

VÄSTGÖTASKOLANs slutsatser och påståenden bygger i bästa fall på en enda sak — ifrågasättandet. Här finns diskussionen, om allt möjligt. Tyvärr trymmer denna skola också några oseriösa arbetsmyror som skadar skolans rykte, och som kan få vaggan att välta. För att skilja dem åt har jag gett betyg från 1-5 gånggrifter. Fem gånggrifter är det bästa.



Carl-Otto Fast skrev flera böcker runt 1940-talet. "Den balanserade och nyanserade andan medför en trevlig läsning."

CARL OTTO FAST skrev flera böcker runt 1940-talet, och var en av de första som kritiserade den akademiska tolkningen. För sin tid var dessa böcker enastående, men idag håller inte kvaliteten riktigt lika bra. Med en klar fasthet och sunt resonemang, kommer hans fram till helt andra slutsatser. De andra källorna tas upp för kritisk granskning, och undan för undan minskar Mälardalens glans. Den balanserade och nyanserade andan medför en trevlig läsning. Ingenlängre är säkert, inte ens för Carl-Otto Fast. Uppsalan och idéerna är många. Tank om han hade varit professor i mitten av 1800-talet. Då skulle den auktoriserade tolkningen varit annorlunda. Läs hans böcker.

Betyg: 5 gånggrifter.



Holger Bengtssons böcker är mycket läsvärda.

HOLGER BENGTSSON skrev ett par böcker på 1960-talet, och blev en god lärjunge till Carl Otto Fast. Det är tragiskt att inte heller han blev tagen på allvar. Hans böcker är mycket läsvärda.

Betyg: 5 gånggrifter. MAC KEYS namn blev ett begrepp. Hans bok "Myten om Ubsola" (1982) är ett diskussionsinlägg, med en rad både intressanta, lustiga och märkliga funderingar. Slutatserna saknar Faests och Bengtssons skärpa, varför han blev en munstbit för västgötaskolans kritiker. Antligen kunde uppsalaskolan statuera exempel genom att förlöjliga Mac Keys bok.

Betyg: 2 gånggrifter. VERNER LINDBLOM var den första som försökte sammanställa västgötaskolans alternativa tolkningar (utkom 1982). Men det går lite för fort. Lindblom själv är säker på sin sak, men för den "oinvigde" kan det det vara svårt att hänga med i svängarna, och den kritiske läsaren känner aldrig bli övertygad. Uppläggningsen är bra, men resonemanget är dåligt.

Betyg: 3 gånggrifter. DAG STÅLSJÖS enda bok hittills (1983) innehåller en samling axplock från vitt skilda ämnen. Temat är forntid och Svea rikets vagga, och ifrågasättandet genomnytt hela boken. Även från TV känner vi hans underbara balansgång mellan källkritik och slutsatser. Vem har hans odmjukhet inför svårigheterna inom forntidsforskningen, men också för forntidsmänniskornas själva. Här har uppsalaskolan mycket att lära. Varför blir inte Dag Stålsjö hedersdoktor? Hans djupa kunskap och hans logiska resonemang, men också hans förmåga att sprida spänning och intresse runt forntiden saknar motstycke inom bl.a. uppsalaskolan. Hade han inte lagt upp striden med nämnda skola, hade han varit hedersdoktor för



I Dag Stålsjö's bok finns inga pekpinor eller barska ord utan bara ett stillsamt och fuktbart resonemang.

Torsdagen den 31 augusti 1989

Forts från föreg sid

är seriös viftas bort utan argumentation.

Den bra uppläggningsen och källhänvisningen, men det märkliga urvalet av källor och den dåliga bevisningen ger: 3 gånggrifter.

Den tragiska utveckling från både västgöta- och uppsalaskolan är beklämmande. De enda inom västgötaskolan som skrivit böckerna med värdighet är Carl Otto Fast, Holger Bengtsson och Dag Stålsjö. Läs dem! De andra kan man vara utan.

LASSE BLOMQUIST

långe sedan. Om vi återgår till boken ger den en roande läsning. Här finns inga pekpinor eller barska ord, utan bara ett stillsamt och fruktbart resonemang. Läs den!

Betyg: 5 gånggrifter. ULLA och JOHN HAMILTON har gett ut ett flertal böcker under 1980-talet. Det började med några böcker om Svea rikets vagga, vilka samliga är en klumpig skildring av Sveriges forntid. Fakta och fantasier blandas vilt, och inte sällan bortser man helt från geologiska och arkeologiska fakta och väl underbyggda teorier. Sådant erbjöts snabbt av egna fantasier.

Betyg: 0 gånggrifter. De två senaste böckerna om Hamilton handlar mest om osynliga energifält i jorden, samt märkligheter i största allmänhet som de "återfunnit". Idag finns faktiskt seriös forskning, som anser sig ha kunnat bevisa energifältens existens, men Hamilton nöjer sig inte med sånt. De vill ha roligt, och de vill inte arbeta vetenskapligt. En mängd försök med bl.a. slagruta och pendel presenteras och tolkas utan någon som helst källkritik.

Fräckt överlämnar de utlåtandet till läsaren. Är det en bluff allsammans? Eller är "upptäckterna" orsakade av själv-suggestion? Eller har de verkligen återfunnit något? Ingen vet, inte ens Hamilton.

Betyg: 1 gånggrift. GÖRAN LILLJEROTH har hittills gett ut två böcker, under 1980-talet. "Gum" hette den första. Den handlar om en ruin efter en borg på Kinnetulle vilken nämns i de skrivna källorna från 1300-talet och några hundra år framåt. Borgen har aldrig varit mer betydelsefull än L. ex. Aranas vid Väners och borgen vid Kunglens. Men eftersom Liljeröth inte bryr sig om fakta och teorier, utan litat mer på sin egen fantasi, dyker alla möjliga människor upp på hans borg. Den här boken ger faktiskt ett sjukt intryck. En mytomän skulle inte ha kunnat göra det bättre. Även den andra boken är precis lika beftad från verkligheten. Vem är väl intresserad av Liljeröthas personliga fantasier? Mitt råd är att Du som läser detta skriver en egen bok istället, även om Du inte har några förkunskaper. Jag kan lova att

innehållet blir mer sant än dessa böcker.

Betyg: 0 gånggrifter.

LARS GAHRN's doktorsavhandling "Svearikets källor och historieskrivning" (1988), skulle som strikt vetenskapligt arbete kunna antas vara objektivt och förtroendevärt. Men ingalunda. Här har uppsalaskolan fått en bygd bandhand. Fördehlen med boken är att den visar upp det skrivna källmaterialets enorma omfång, även om Gahrns lista långt ifrån är fullständig. Bl.a. framförs många källor som sällan syns i andra böcker. Nockdelarna är många. Annarsvalet är alldeles för omfattande, och det leder dels till ett mesta får en alltför ylig och okritisk behandling, och dels till att boken är full av oöversärliga och ibland direkt felaktiga påståenden. Inte alltför sällan är bevisföringen med. Slutligen är merparten en "slasbok", d.v.s. en stor del är citat och hänvisningar till andra författare — nästan enbart från uppsalaskolan. Den kritik inom västgötaskolan som

Forts på nästa sid

# Om västgötaskolan Västgötaskolan och fortnidsforskningen

Falköpings Tidning, 1989.10.14. sid 15.

• Debatt

i debatten

## Västgötaskolan och fortnidsforskningen

Mac Key har ofta intressanta inlägg i debatten om vår forntid, men det innebär inte att det som sägs alltid är bra. I två artiklar har han presenterat delar av forntidsforskningens utveckling (FTVB 25 och 26 sept.).

Om jag har förstått hans artiklar rätt, är västgötaskolans främsta uppgift att utreda vad Snorre Sturlasson, Adam av Bremen och de andra avsåg med benämningar som Birka, Uppsala och Login, samt var de låg någonstans. Hittills har västgötaskolan kunnat presentera några alternativa förslag till de som kan betraktas som "allmänt vedertagna". Men kan man komma längre? Svaret är viktigt, eftersom det uppenbarligen själva problemet.

### • Vad menade Snorre?

Viste Snorre Sturlasson att Uppsala låg i Västergötland, eller att det låg i Uppland, eller måhända att det fanns ett flertal Uppsala som alla var lika viktiga? Att besvara sådana frågor är historikernas arbete. Vad ville skribenten egentligen uppå, och vad var den direkta orsaken bakom ämnesvalet, formuleringarna och ordvalet? Kan skribenten ha missuppfattat någonting, eller kan han rent av ha gjort sig fel? Frågorna är många, och de är svåra att besvara. Orsaken till det är att det finns så få skrifter som berör tiden runt 1000-talet, och de få som trots allt finns tycks inte ge någon direkt sammanhängande bild. Det leder till att beroende på hur texterna tolkas, kan olika alternativa platser framhåvas som den rätta platsen. Hade vi haft en mängd krönikörer från denna tid, hade vi tåmligen enkelt kunnat avslöja vem som missuppfattat och vem som jagat. Det enda som är säkert är att det förekommer felaktigheter i de skrifter som berör denna tid, i annat fall hade det i dag varit känt var t.ex. Snorres Uppsala låg. Tyvärr väljer många historiker att sluta sig till de gamla tolkningarna, istället för att erkänna att det inte går att bevisa var Snorres Uppsala låg. I varje fall inte enbart utifrån de skrivna källorna.

### • Var låg myntverkstaden?

Att Olof Skötkonung lät tillverka mynt i början av 1000-talet vet vi, och genom inskriptionen på mynten skedde det på en plats som på ett ungefär hette "Situn". Historikern, som arbetar med de skrivna källorna, kan inte komma så mycket längre. Här tar arkeologen vid. Arkeologens uppgift är att försöka få de stumma föremålen att berättas så mycket som möjligt om mänsklig verksamhet. För att kunna göra det måste föremålen av alla de slag grupperas systematiskt, vilket bl.a. leder fram till typindelningar. Genom andra systematiska metoder analyseras typernas tidställning, utbredning, och funktion i samhället. Långsamt byggs kunskapen om forntiden upp. Att arkeologerna ännu inte har lyckats påvisa var Olof Skötkonungs myntverkstad låg någonstans, beror bl.a. på att man helt enkelt inte har hunnit så långt ännu i forskningen, och de insatser som förekommit har i hög grad varit fixerade till Målerdalen. Detta i enlighet med den "allmänna uppfatt-

ningen" om var myntverkstaden borde ha legat.

### • Inte ikappännu

Vår uppfattning om Svea rikets uppkomst, grundar sig i hög grad på vad historikerna har ansett och fortfarande anser. Det innebär inte att dessa slutsatser måste vara riktiga. Tvärtom bygger slutsatserna i hög grad på personliga önskemål, och saknar den vetenskapliga objektivitet som man kan kräva idag. Men eftersom historikernas material i hög grad är bristfälligt, är ett samarbete med ortsnamnsforskning och arkeologer en nödvändighet för att lösa de aktuella frågorna. Hittills har ortsnamnsforskningen varit än mer subjektivt och godtyckligt än historikernas arbete, varför deras slutsatser i det närmaste är värdelösa. De har helt enkelt använt sig av vetenskapliga metoder, så det komman att dröja länge innan ortsnamnsforskningen kan användas som en hjälpvetenskap.

Även arkeologerna ligger efter i vissa stycken. Ser man på det som presenteras på våra museer, får man lätt uppfattningen att arkeologerna i stort sett inte vet någonting ännu om forntidens människor och samhälle. Märkligt nog är det vanligt att våra museers utställningar om forntiden, däribland Falbygden museum, i stort sett endast presenterar slutsatser från mitten av 1800-talet! Det gör att museibesökaren nästan bara får lära sig det som arkeologerna kom fram till för omkring 140 år sedan. Sedan dess har väldigt mycket hänt inom en rad områden. Men tyvärr är det riktigt som Mac Key skriver, att viss arkeologisk forskning varit mycket inskränkt i sin uppfattning om var det bör grävas, och hur vissa material bör tolkas. Arkeologer och historiker behöver i viss mån varandra, men det är viktigt för att kunna bibehålla vetenskapligheten att de arbetar självständigt med de olika metoder som är unika för respektive ämnesområde. Den ena parten får inte bestämma vad den andra ska komma fram till.

### • Objektivitet sökes

Meningen med vetenskap är att vinna ny kunskap. Kunskapen kan ha olika karaktär. Ett påstående kan grovt sett antingen bevisas vara sann (fakta), påvisas vara mycket sannolikt (teori), eller vara en möjlighet bland många andra (hypotes och spekulation). Så länge någonting inte kan bevisas vara sant, ingår det i vetenskapligheten att ifrågasätta och kontrollera tidigare slutsatser. Västgötaskolan har ibland en viss förmåga att bara byta ut en hypotes med en annan hypotes. Härigenom blir ingen klokare. Det enda som de alternativa hypoteserna har varit bra för, är att visa att påståendena runt Målerdalen i hög grad är hypoteser och ingående några fakta. Trots allt bör redan dessa resultat betraktas som värdefulla, eftersom de avslöjar den usla bevisning som ibland finns inom den historiska och arkeologiska forskningen, speciellt runt detta tidsavsnitt.

### • Uppsala i centrum?

Det är inte möjligt att hela diskussionen om var Uppsala m.m. låg, kommer av sig i fram-

Lördagen den 14 oktober 1989

tiden. Inte p.g.a. att man kan bevisa var det låg, utan för att vi kan komma att få en helt annan bild av forntiden där frågan inte längre blir central. Att söka efter Uppsala är primärt historikernas arbete, eftersom Uppsala nämns i de skrivna texterna från tidig medeltid, inte arkeologernas arbete. Arkeologerna söker efter kunskap som rör hela samhället, och där har Snorres Uppsala en relativt marginell betydelse. Tank bara på allt det som borde ha varit betydelsefullt runt 1000-talet, och som varken Snorre eller Adam av Bremen beskrev. Det är arkeologernas uppgift att försöka få fram hela samhället, inte bara det som finns omnämnt i skrivna källor. Om det dessutom visar sig att det runt 1000-talet fanns en mängd Uppsala och Birka med likartad funktion, kan det visa sig att alla dessa platser varit lika viktiga och inte just det som Snorre beskriver. Men detta är en framtidsvision, en förhoppning om att objektiviteten åter kommer till heders. En förhoppning som jag delar med många (men inte alla) inom västgötaskolan, däribland Mac Key.

LASSE BLOMQUIST

Måndagen den 6 november 1989

## Forntidsstudier på egen hand?

Intresset är stort. Hembyggsföreningar och privatpersoner är engagerade som aldrig förr. Släkt- och gårdsforskning, torpinventeringar, hembygdsdräkter och upprätthållandet av miljöer som Åsle tå och Falekvarna. Därtill slukas böcker och TV-program i ämnet i samma takt som de kommer ut.

### • Forntidsforskning?

Ett område som i hög grad är orört är forntidsforskningen runt den hedniska tiden. Kan man som amatör verkligen göra någon insats? Ja, visst, bara man känner till reglerna! Och tänk efter, har det egentligen någon betydelse var Sveakungen bodde? Är det inte i första hand din egen hembygd som betyder mest?

### • Reglerna

Det finns i princip bara två regler som man måste följa. För det första bör man försöka vara systematisk, dvs alla fyndplatser m m ska bedömas opartiskt, objektivt och på ett likartat sätt sinsemellan. Så långt är det inte svårare än att släktforska eller att utföra en torpinventering. Register på fornminnena finns på Falbygdens museum och på Skara länsmuseum. Sistnämnda har dessutom kartor där platserna märkts ut. Här finns "alla" fornminnen registrerade, från gånggrifter och stenåldersboplatser till milstolpar och varggropar. Kan du hitta fler? Kan du hitta någon lämplig förklaring på t ex domarringarnas utbredning? Frågorna är många, bara man väl börjar. Vad som saknas i registren är de enskilda föremålen som inte kommer från t ex en grav eller boplat. Hur många yxor eller andra föremål finns i din socken eller by, som aldrig registrerats på något museum?

### • Lagen

Den andra regeln är att samtliga fornlämningar är skyddade enligt lag, inklusive de "moderna" som milstolpar och varggropar. INTET FÅR RÖRAS ELLER ÄNDRAS! Odlingssten får inte tas bort. Lutande stenar får inte resas. Det enda vi får göra är att beskåda, fotografera och mäta upp dem. Varje form av påverkan kan leda till åtal och dryga böter. Fornlämningarna ska behandlas som myrstackar: Se men inte röra. Om vi nu vill restaurera en fornlämning lite grann eller helt och hållet, måste vi ansöka om tillstånd hos länsantikvariern på länsstyrelsen i Mariestad. Chansen är dock liten att få tillstånd.

### • Amatörforskning

Lagen hindrar oss dock inte från att forska om forntiden. Vilka typer av fornminnen finns i din socken? I vilka terränglägen ligger de? Var kan de dåtida gårdarna ha legat? Ger ortnamnen någon ledning? Finns det flinta i någon åker? Hittar man yxor och annat ibland? I vilka terränglägen återfinns dessa? Är det i samma områden som gravarna ligger? Vad kan detta innebära?

### • Ett projekt?

Min förhoppning är att intresset för forntidsforskningen med tiden ska bli lika stort som t ex torpinventeringen. Om intresset finns kommer jag att utarbeta ett förslag på en studieplan som hembyggsföreningarna kan arbeta efter. Därefter kan de olika socknarna jämföra sina resultat med varandra, och tillsammans kan vi klargöra

FALBYGDENS FORNTID!  
Ring mig: 252 05.  
LASSE BLOMQVIST

# Mer om Västgötaskolan Riksbildningen

Falköpings Tidning, 1989.11.16. sid.20.

20 • Kultur

Torsdagen den 16 november 1989

*Diskussionen om vårt rikets vaggas fortsätter. Den här gången med ett inlägg av arkeologen och historikern Lasse Blomqvist, vilken som bekant grundligt fördjupat sig i vår forntidshistoria i allmänhet och Falbygdens i synnerhet.*

*En fråga som hittills inte fått den uppmärksamhet den förtjänar är, framhåller han, varför en riksbildning ägde rum. Ett svar på den frågan hjälper oss att klarlagga var rikets "centrum" låg.*

## MER OM VÄSTGÖTASKOLAN (I): RIKSBILDNINGEN

Inläggen i FT av Mac Key (FT 25 och 26 sept.) och Verner Lindblom (FT 28 okt.) har visat att debattörerna i Västgötaskolan har växt i styrka och insikt om problemets karaktär. De som halkat efter är akademiker. Det finns många exempel, både nära och fjärran, som visar att den akademiska kåren i "vetenskapens namn" har en förkärlek för att upprätta en sluten krets, fylld av självgodhet.

I de fall dessa system finns, uppvisar de stora likheter med den katolska kyrkan, där en karriär är en omdömlighet om man inte följer kyrkans lära och håller med biskopen i allt. Exempel finns alltför nära inpå oss. Därför är det underbart med fritänkare, som inte bara ifrågasätter för ifrågasättandets skull, utan för att få veta vad som är sant och riktigt.

### • Riksbildning – Vad för något?

En fråga som hittills inte fått den uppmärksamhet som den förtjänar, är varför en riksbildning ägde rum. Kan vi svara på den frågan, är det betydligt lättare att klarlagga var rikets "centrum" låg. Först måste ordet rike definieras. Vad menar vi med detta ord?

Ja, i princip bara en sammanslutning av olika befolkningsgrupper (av omiss storlek) – en slags allians eller federation –, där de enskilda personerna/grupperna delgivit vissa rättigheter och skyldigheter (av omiss karaktär), och med en enhetlig ledning (av omiss struktur). Således säger inte ordet så mycket, men dock tillräckligt mycket.

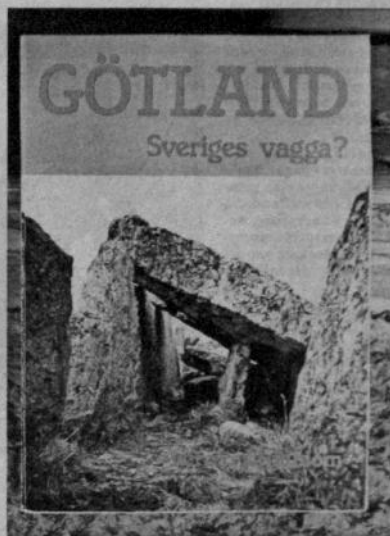
### • Riksbildning – När?

De flesta tycks anse att riksbildning var någonting som nordborna lärde sig genom katolska kyrkan runt 1000-talet. Härigenom fick man skriftspråket, administrationen och den sammanhållande ideologin. Tyvärr är all detta fel. Skriftspråket fanns redan på 200-talet (runorna), och är inte heller någonting nödvändigt för en riksbildning. Administrationen inom ett rike behöver inte vara särskilt komplicerad, varför det inte kan anses som ett under om nordborna själva löst detta problem.

Sist men inte minst var var knappast den kyrkliga ideologin som höll ihop de nordiska rikena från 1000-talet och framåt. I så fall hade det lett fram till helt andra konsekvenser. Det gör att det måste ha funnits en världslig ideologi som stod för den sammanhållande ideologin, och därmed fanns förutsättningen långt före 1000-talet.

### • Riksbildning – Varför?

Den springande punkten är den sammanhållande ideologin, d.v.s. varför man ville alliera sig. Om man bara vill alliera sig, löser man också de administrativa problemen. Människan är ett "flokdjur" och lever i grupper. Ett problem genom hela människans historia är att vissa gärna lever på andras bekost-



Götaland eller Svealand – rikets vaggas...? Diskussionen går vidare.

nad. Genom att ta från andra grupper än sin egen, finns förutsättningar för att både vinna åtråvärd egendom och social prestige.

Å andra sidan vill man ogärna att detta öde ska drabba den egna gruppen. Härigenom finns det ett konstant behov hos människan att försvara sig, sin egen grupp och sin egendom. Ju mer värdet ökar, desto mer ökar försvarsviljan. Bästa sättet är att upprätta ett passivt försvar, d.v.s. en allians med de grupper som man berörs av – om det går.

### • Redan under bondesten- åldern?

Backar vi tillbaka i tiden för att se när denna försvarsvilja kan ha blommat ut, finner vi att förutsättningarna knappast kan ha funnits under jägarstenåldern (fram till ca 4000 f.Kr.). Det som man behövde försvara vara "bara" den egna gruppen och territoriet. Men redan från bondestenålderns början (ca 4000 f.Kr.) händer något. Egenheten ändrar karaktär och ökar kraftigt i form av betesmarker och odlingsytor (med stor investering av arbetskraft), boskap, föremål och förråd. Allsammans åtråvärt och väldigt enkelt att erövra eller stjåla. Boskapsjuvar är knappast ett modernt fenomen tillhörande "Vilda västern".

Redan under denna tid gick utvecklingen fort. Hierarkin växte ut och tycks inom kort ha varit relativt komplicerad. Likaså kan vi från ca 3000 f.Kr. tydligt se att de mest strategiska punkterna i Sydskandinavien

blivit starkt befästa. Detta märkliga forskningsresultat vill jag presentera närmare i ett annat sammanhang. Men en sak tycks vara säker – någon form av riksbildning fanns redan under bondestenåldern.

### • Riksbildning – Någonting beständigt?

Ingen riksbildning är harmonisk. Man kan utan vidare påstå att de alltid innehåller vissa inre problem och konflikter. Härigenom finns också förutsättningen för såväl splittring som rumslig utvidgning. Historien är full av exempel på detta. Om vi således har att göra med en riksbildning redan från bondestenåldern, finns det dock ingenting som stöder uppfattningen att gränserna varit någonting konstant, eller att storleken och styrkan varit konstant, eller ens att rikens centra haft lång varaktighet.

Det som skedde runt 1000-talet var betydelsefullt för den kommande och komplicerade utvecklingen av Sveariket under medeltid, Vasatid och Stenålder. Men det var den nordiska riksutvecklingen under sten-, brons- och järnåldern som var förutsättningen för det som skedde runt 1000-talet. Rara man håller i minnet att utveckling i detta fall inte behöver betyda framstegsdränning, utan bara händelseutveckling, från det en möjlighet att i framtiden klarlägga rikets historia i Norden under forntiden. Den primitiva och civiliserade forntidsmänniskan har stigit upp från scenen. Inlätt framträdde våra intelligenta förfäder.

LASSE BLOMQVIST

Fortsatt debatt om Västgötaskolan (II):

# Var finns Falbygdsskolan?

Falköpings Tidning, 1989.11.21. sid.14.

14 • Kultur

Tisdagen den 21 november 1989

Kinnekseskolan hör vi talas om i diskussionen om Västgötaskolan. Men var finns Falbygdsskolan? frågar Lasse Blomqvist i denna andra artikeln om Västgötaskolan.

Det finns så mycket spännande på Falbygden så skulle vi här bygga ett museum prissatt enligt tariffen för skoldhallen i Skara, så bleve det frågan om miljarder...

(Det förtjänar kanske påpekas att denna artikeln var skriven innan den senaste fas i planerna på museibyggnaden i Skara tillkommit).

Fortsatt debatt om Västgötaskolan (II):

## Var finns Falbygdsskolan?

Redan när seklet var ungt fanns det personer som lade märke till att många av tolkningarna runt de forntida sagorna och krönikorna hade allvarliga brister. Det gällde främst placeringarna av viktiga orter, som Birka, Sigtuna/Sätuna, Fyrisvallarna och Uppsala.

I den debatt som pågått sedan dess har många alternativa platser pekats ut, som antingen har lika stora brister eller som i bästa fall förefallen vara mer rimliga. Något definitivt svar har vi inte ännu. Men den gamla åsikten har i varje fall kommit i gungning och håller på att kantra.

### • Kinnekseskolan

En stor del av ifrågasättandet och de alternativa tolkningarna har fått beteckningen Västgötaskolan, eftersom många av de alternativa platserna just ligger i Västergötland. Men det är inte Västergötland över lag, utan i stort sett bara trakten runt Kinnekulle. Man skulle således lika gärna kunna kalla skolan för Kinnekseskolan.

Ytterligare ett dragplåster fick Kinneksesområdet genom fyndet av ett 15-tal sköldar från bronsålderns slut. Fyndet är relativt unikt, och givetvis ville man satsa 40-50 miljoner på en utbyggnad av länsmuseum i Skara för att kunna ge sköldarna en värdig plats. Planerna är berömda. Vår kultur och vårt fäderneärv är viktigt för de flesta av oss.

### • Var finns Falbygdsskolan?

Men var tog Falbygden vägen i denna diskussion om Västgötaskolan? Ligger inte också Falbygden i Skaraborgs län? Anser kanske länsmuseumet att Falbygden får sköta sig självt eftersom man har ett kommunalt museum? Det anser uppenbarligen inte Falbygdens museum i varje fall.

För att börja med de alternativa tolkningarna, finns ju några av de kanske mest intressanta platserna just på och vid Falbygden, t.ex. Birka (Bjärke), Sigtuna (Sätuna), Uppsala (i Ugghusarna) och Fyrisvallarna (vallarna vid Paris, Sätuna sn).

### • Sköldarna bleknar

Kanske finns det helt enkelt för mycket spännande på Falbygden. Vart man än vänder sig, så nog hittar man någonting som även har riksintresse. Bara några av de mest kända fynden och platserna som är centrala i forskningen:

- Hundens och "boplatserna" vid Hornborgasjön.
- Skandinavien's äldsta kopparföremål.
- De över 200 gånggrifterna, däribland Skandinavien's största.
- Hallonkvinnan.
- Ekornavallen.
- De över 150 hällkistorna, däribland skandinavien's största.
- Segerstadsvärdet.
- Gerumamanteln.
- Deplerna från stenåldern och bronsåldern.



Var finns Falbygdsskolan i debatten om Västgötaskolan som i hög grad är Kinnekseskolan. Vad händer den dag när forskare och myndigheter kommer underfund med falbygdens oändliga arkeologiska rikedom?

- Armringar av guld.
- Järnhanteringsplatser.
- Ällebergskragen och allt annat samtida guld.
- Fornborgen.
- Holöja skans.
- Ortnamnen och de lokala traditionerna.
- Kyrkorna och klostren.
- Borgarna.

Denna lista kan utan vidare mångdubblas. Om det nu är värt att satsa runt 40 miljoner på ett dussin sköldar, vilket det är, kan vi i Falköpings kommun vara "tacksamma" för att bygget inte tycks bli av. Därför att om detta skulle bli ett prejudikat, vilket det dock inte kan bli, då skulle inte ens kommunens

samlade budget räcka långt. Om Falbygdens kulturella skatter värderas enligt samma taxa, skulle det leda till en museibyggnad för åtskilliga miljarder kronor. Detta för att Falbygden har i stort sett allt, utom just ett dussin sköldar. Men jag vågar nästan slå vad om att de finns, men att de fortfarande ligger kvar någonsans i mossmarkerna tillsammans med många andra kulturskatter.

Detta är någonting som byggdenns invånare känner väl till, men vad händer den dag då såväl forskare som lokala myndigheter i kommunen kommer underfund med det?

LASSE BLOMQVIST

*Debattartikel:*

11 jan 1990

## Om läns museets nya basutställning

# Tack Hans Manneby

Tack för att du har klarlagt museets planer och ambitioner. Det var med glädje som vi i FT/VB den 14 dec kunde läsa att läns museet inte tänker bygga en "sköldhall", utan ett modernt museum där även andra mycket betydelsefulla och unika fynd och forskningsresultat kommer ska kunna få plats. Det är ju som sagt inte bara sköldarna som är självklara. Storleken eller mängden är inte avgörande, utan istället är det möjligheten att kunna berätta något om de forntida människorna – våra förfäder. Föremålen ska berätta, och inte nödvändigtvis vara vackra.

Det kändes nog som en lättnad för oss alla, när vi nu fick klart för oss att läns museets planerade utställning även kommer att omfatta Falbygdens forntid. Eftersom utställningen på Falbygdens museum inte på långt när lyckats berätta det vi vet om bygdens forntid, lägger vi som värnar om vårt forntidsarv istället vår tillit till dig Hans Manneby. Du kan räkna med att många av oss här på bygden kommer att vara flitiga besökare på den kommande och moderna utställningen på läns museet i Skara.

Vi är överens Hans Manneby, vi håller tummarna för dig och läns museets planer.

Lasse Blomqvist

# Falbygdens stenålder och Europa Primitiva eller förståndiga.

Falköpings Tidning, 1990.07.21. sid.14.

14

• Kultur

Lördagen den 21 juli 1990

## Falbygdens stenålder och Europa (1):

# Primitiva eller förståndiga

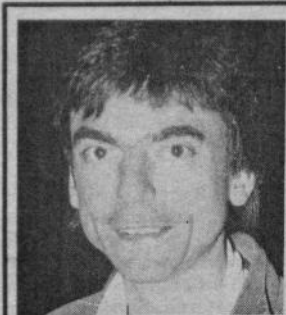
Runt om i Europa går forskningen om neolitikum (bondestenåldern) för tillfället raskt framåt, och vår bild förändras stadigt. Idag vet vi med bestämdhet att forntidsmänniskan var intelligent och förständig samt kunnig inom en rad avancerade områden.

Där fanns även kunskap som gått förlorad för oss. Vår egen kultur har med förkärlek valt att ge diverse greker äran av att ha kommit fram till viktiga resultat. Men många av dessa kände man till i Nord- och Västeuropa redan flera tusen år tidigare.

"Redan de gamla falbygdsborna..."

### • Europa krymper

Att de europeiska kulturerna under neolitikum varit mer eller mindre besläktade med varandra, har länge varit känt. Men idag när detta förhållande håller på att granskas allt närmare uppenbaras förvånande likheter. Vissa grupper av föremål kan uppvisa mycket stora skillna-



Idag inleder arkeologen Lasse Blomqvist en ny artikelserie. Den handlar om bondestenåldern (4000-1800 f.Kr.), där Falbygden jämförs med Europa. Efter några resor, och fler väntar, anser han sig kunna visa att folk redan då färdades vida omkring. Det ska han presentera i en bok framöver. Här i FT/VB får vi en liten försmak som vill visa hur viktig Falbygden var och är.

der från en kultur till en annan, medan andra kan upp-

visa extrema likheter oberoende av avstånden. En sådan här typ av kontrast eller motsättning är som en guldgruva för en arkeolog. Ur detta förhållande kommer vi att kunna lära oss enormt mycket mer om neolitikum i Europa. Men den här gången handlar det inte om en enskild kultur, utan om i stort sett hela Europa.

### • Stenarna berättar

På Falbygden berättar stenarna som aldrig förr. Ju mer de berättar, desto större betydelse får de. En yxa eller en stenkammargrav som är stum, saknar intresse. Det gäller att få dem att börja berätta om forna tider. Men den här gången är det inte bara för bygdens folk. Den här gången är det också för forskare och andra intresserade i hela Europa.

Falbygden tillhör Europa. Europa väntar på Falbygden.

LASSE BLOMQVIST



Den här profilen känner vi från en av gånggrifterna i Luttra, men i det här fallet är den från Wales.

Falbygdens stenålder och Europa (2):

# Frankrike och Falbygden

Falköpings Tidning, 1990.07.23. sid.11.

• Kultur Måndagen den 23 juli 1990 • Debatt 11

## Falbygdens stenålder och Europa (2):

### FRANKRIKE OCH FALBYGDEN

Om man söker efter Europas viktigaste centrum under bondestenåldern, ska man inte följa landsvägarna utan vattenvägarna. Vad kan då vara mer centralt än Normandie och Bretagne i norra Frankrike? Och här runt Carnac i södra Bretagne kan man på en yta om endast 5 x 10 kilometer återfinna smakprov på de neolitiska kultu-



Elva parallella stenrader som är uppemot en kilometer långa. Carnac, Bretagne. (Foto: Lasse Blomqvist).



På Falbygden är stenblocken i gånggrifterna ofta bearbetade. I Frankrike är de dessutom dekorerade ibland.

rerna i hela norra och västra Europa. Bl.a. kan man finna en typisk bohusslänsk dös, fast där alla mått är omkring fem gånger större.

• **Unikum**

Genom denna småtdegel av traditioner och kulturer kan vi lära oss förstå mycket av vår egen stenålder på Falbygden. Men det förutsätter att vi antar att vissa betydelsefulla personer på Falbygden och annorstädes i södra Skandinavien haft relativt livliga kontakter med västra Europa. Vill vi öppna ögonen så finns också bevisen framför oss.

Kanske var någon falbygdsbo med när man runt gånggriftstid byggde några av de unika anläggningar som finns här. T.ex. när man högg ut, släpade fram och reste den största stenpelaren i Europa, som mäter några meter i diameter och som är 20 meter hög. Hur bar man sig åt för att resa en sådan sten som väger runt 350 ton? (= ungefär som 350 personbilar) Ofattbart? Dej normala för Falbygden och Europa är upp till 40 ton.

Här finns också kilometerlånga alléer med 1.000-tals resta stenar, vilka döljer samma typ av geometri som greken Pythagoras fick äran av att ha upptäckt 3000 år senare. Men den geometrin återfinns också hos gånggrifterna på Falbygden.

Att berätta om allt fantastiskt i Frankrike skulle kräva en egen artikelserie, men vi får inte för den sakens skull glömma bort att vi har mycket spännande här på Falbygden. Falbygden och Frankrike hör ihop i många stycken. De behöver varandra för att forskningen ska kunna gå framåt än mer.

LASSE BLOMQVIST

**Fotnot:** Den första artikeln i serien var införd i lördagens FT/VB.



Falbygdens stenålder och Europa (3):

# England och Falbygden

Falköpings Tidning, 1990.07.24. sid.10.

10 — • Kultur

Tisdagen den 24 juli 1990

## Falbygdens stenålder och Europa (3):

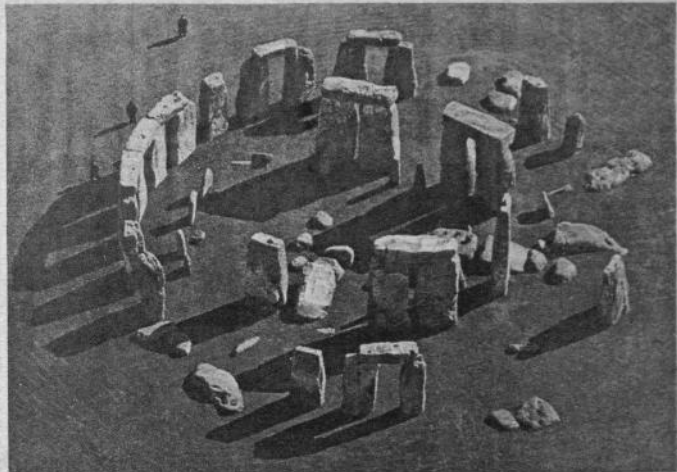
# ENGLAND OCH FALBYGDEN

I England finns många intressanta fornlämningar. Den kanske mest kända är Stonehenge långt nere i söder. Denna märkliga anläggning är den mest imponerande av sitt slag. Det mesta av det vi ser idag stammar från tiden c:a 2.300–2.000 f. Kr., d.v.s. slutet av bondestenåldern. Bara vissa delar går tillbaka till c:a 3100 f. Kr., eller sen gånggriftstid. Stonehenge har fascinerat många forskare. Inte bara för att

många av stenarna på runt 20–50 ton vardera har hämtats i ett stenbrott i Wales omkring 400 kilometer (!) därifrån, utan för att byggnaden verkar ha varit en mycket avancerad astronomisk kalender. Och astronomin var ju också viktig på Falbygden, t.ex. för gångriktningen och i geometrin hos gånggrifterna.

### • "Jord och sten"

Inte långt därifrån finns



Stonehenge. I likhet med gånggrifterna på Falbygden blir det här byggnadsverket allt mer imponerande ju mer vi lär oss om dess hemligheter.



Silbury Hill, södra England, är Europas största hög. Den restes under bondestenåldern.

andra enorma byggnadsverk, som kan kallas ceremoniplatser. Här ligger Silbury Hill, en 40 meter hög jordhög med en diameter på 200 meter. Ett rent otroligt byggnadsverk från c:a 2500 f. Kr. Den plana toppen och en del andra omständigheter, indikerar att det här har förekommit mycket egendomliga ceremonier.

Runt en kilometer norrut ligger Avebury. Den här runda anläggningen är 400 meter i diameter, och omgärdas av ett dike och en jordvall av väldiga proportioner vilka ursprungligen mätte 17 meter i nivåskillnad. Härinne finns bl.a. det som vi här hemma

kallar domarringar. Men Avebury är äldre än våra domarringar och den är samtida med Silbury Hill. Det finns en öppning i vallen, och härifrån leder en drygt 2 kilometer lång ceremoniväg till en annan plats som liknar Avebury, fast i miniatyr.

Idag verkar det som om ceremonierna i hög grad varit likartade runt om i Europa. Även i Tyskland och Danmark har vi spår efter dem. Vad vi nu väntar på är att gräva fram den första ceremoniplatsen på Falbygden, och det finns klara indikationer som tycks peka ut var den ligger.

LASSE BLOMQUIST

# Skottland och Falbygden

Falköpings Tidning, 1990.07.26. sid.14.

Torsdagen den 26 juli 1990

## Falbygdens stenålder och Europa (4):

# SKOTTLAND OCH FALBYGDEN

Skottland är otroligt vackert på alla de sätt. Här finns inte så många megalitgravar, men de behövs inte. Här finns så mycket annat från den tiden. Vad sägs om beräkningar av sfärisk geometri, och djupa insikter i den tredimensionella rymdens hemligheter? Är det männe något som du själv klarar av? Vem var det som sa att forntidsmänniskan var primitiv? I varje fall inte jag. Inte du heller, hoppas jag.

### • Stenklotets hemlighet

Vad var egentligen meningen med utformandet av de stenklot som bara påträffas uppe i norra Skottland? De är ungefär samtida med våra gånggrifter, och de återger alla på ett perfekt sätt de regler som gäller för den tredimensionella geometrin. Var de kanske till för avancerad undervisning i geometri?



*Ett stenklot format som en dodekahedron, eller en tredimensionell femhörning. Tejprensorna visar hur den är formad.*



*Ett stenklot format som en tetrahedron, en av de enklaste geometriska formerna. Det här exemplaret har dekorerats.*

Kan det rent av ha varit så att de gamla falbygdsborna reste hit för att utbilda sig i geometri?

Greker och egypter får ursäkta, men våra förfäder här uppe i Nord- och Västeuropa tycks ha varit långt före dem. Det må väl vara hänt, men den stora frågan återstår. Vad använde man den här geometrin till? Var det "bara för skojs skull" eller fanns det något praktiskt värde? En sak kan vi nog vara säkra på. Man höll inte på med geometri för att det var roligt. Frågan känns aktuell för oss. Även våra gånggrifter är ju byggda efter geometrins regler.

Europa är inte så stort längre. Kunskaperna på Falbygden var inte något isolerat fenomen, och de lärde som bodde här i bygden var inte ensamma. Det är samma typ av kunskap som går igen i hela Europa under denna tid.

LASSE BLOMQVIST

# Irland och Falbygden

Falköpings Tidning, 1990.07.28. sid.16.

## Falbygdens stenålder och Europa (5):

# IRLAND OCH FALBYGDEN

Irland – den gröna ön – är full av märkliga berättelser om svunna tider. Genom en rad unika omständigheter har deras krönikor bevarats. En krönika som sträcker sig drygt 4000 år tillbaka i tiden. Vem minns väl längre Cessa-ir, den drottning som styrde Irland ca 2500 f Kr? (Det var innan vi byggde hällkistor). Eller det förnåma folket Tu-atha De Danann, som lär ha levt i exil i Skandinavien innan de återövtrade Irland ca 1700 f Kr? Sags det då inte

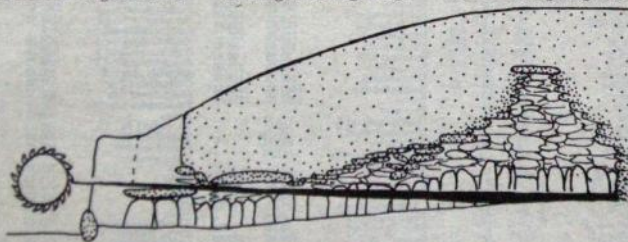
att detta folk bodde bl a i Falias och lärde sig märkliga saker?

### • Gånggrifternas gånggrift

Här finns också många märkliga fornlämningar, bl a Europas mest fantastiska gånggrift. Den byggdes ca 3200 f Kr, och är således omkring 100 år yngre än Falbygdens gånggrifter. Kammaren är väldigt liten, men gången är desto längre (19 meter) och den omgivande högen väger

mer än alla Falbygdens gånggrifter tillsammans. En otrolig arbetsinsats. Här har vi spår efter en mycket fantastisk precision. Gången lutar svagt uppåt mot kammaren, och ovanför gångöppningen finns en vackert dekorerad sten som kan avläsas. Om man gör det, kommer solens strålar att via detta hål och gången nå fram till kammaren under några minuter per dygn strax efter soluppgången. Men bara vid midvintersolståndet runt den 22 dec, aldrig annars. En enastående precision. Likartade önskemål fanns också på Falbygden, men man byggde inte likadant här.

För en tid sedan föreläste en arkeolog om järnålderns konstskatter på ön. Efter föreläsningen kom en man fram som tillhörde en urgammal adesslakt, och visade upp en halskrage i guld ungefär från 500-talet (dock enklare än Allebergskragen). Ar-



Gånggriften Neugrange i genomskärning. Genom en smal passage når solljuset in till kammaren.

Isfate goachfi anoir mfercha. fe  
 mpmo pem me qachfi p dano me  
 rat icmo t cher mlt onon. Sabrac  
 qff nagefarge meocada. A qffand  
 ff nacao me do amfo i eb flumfms  
 comcha pela nobara Faslimb. Iche  
 batocese da graach. Ua vofe pebr  
 flumfmo. ua vofe mao.

**G**raach  
 a) deata  
 a) enoada  
 a) ellorch  
 a) nuoat  
 a) noimail  
 a) rebmflaf  
 a) agm fmd  
 a) eb flumfmd  
 a) lamfmo  
 a) agnom  
 a) chate  
 a) ogamaf  
 a) boom  
 a) eb fuma  
 a) fmu  
 a) effiu  
 a) fatioilft  
 a) mfil  
 a) fempaf

S he mbrach  
 tamic afna  
 fset bafib agtar mqa  
 cozzan pochtifc 700  
 fcl. Nofc cohfpaf 19  
 raf. Sabrac hfpaf q ec  
 Agno t m tatic mfe coe  
 foch tamic da gelaab  
 affmfercha. Damc lam  
 i lamfmo 7elot. Oem  
 me iclamfmo i eb flaid.  
 Me oc ellorch i eb vob  
 icomamffi ffragocelaf.  
 Da hua oco icomlatch  
 i. Toect m cezm m eb d.  
 acz noimel m rebm m  
 agm m eb flumfo. Oc  
 foect m mairaf m cact.  
 Ucca 7occa da me aldof m  
 me ogam m foeca m  
 cezm m eb mab m eb  
 vil cohfpaf. Cefri lamamma dee

De urgamla krönikerna från Irland skrevs ned på gaeliska, ett nu i det närmaste utdött språk.

keologen berömde fyndet och frågade var den var funnen. Svaret var enkelt och precist: "Den har aldrig gått förlorad."

Vår kunskap om forntiden har gått förlorad, men det kan man göra något åt. Varje

plats har sina förutsättningar att hjälpa historieskrivningen framåt. Falbygden är inte bara en nationell angelägenhet, utan också en internationell. Europa behöver Falbygden.

LASSE BLOMQVIST

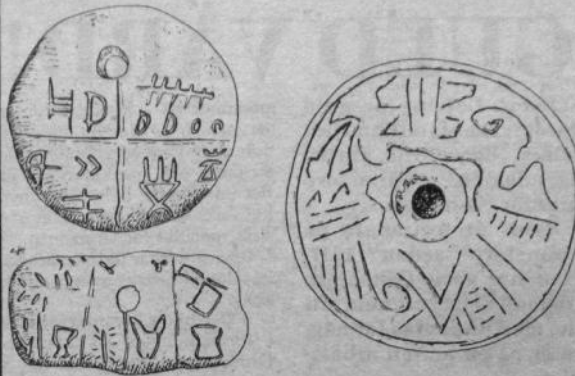
Falbygdens stenålder och Europa (6):

# Ungern och Falbygden

Falköpings Tidning, 1990.07.30. sid.8.

Måndagen den 30 juli 1990

## Falbygdens stenålder och Europa (6): UNGERN OCH FALBYGDEN



Exempel på skriftspråk använt i trakterna av Ungern runt 5000 f. Kr.

Sedan andra världskriget har många svenskar rest runt i Västeuropa, men få har besökt Östeuropa. Ett likartat förhållande kan vi också finna under neolitikum (bondestenåldern), även om det pendlat fram och tillbaka. Under bondestenålderns första skede – trattbågarkulturen c:a 4000–3000 f. Kr. – kan vi se hur det utländska intresset i södra Skandinavien flyttas från sydöstra Europa till västra Europa. Stridsyxekulturen (c:a 3000–2400 f. Kr.) bröt mot detta, och hade endast kontakter söderut och österut – aldrig västerut. Detta medan hällkisttiden (c:a 2400–1800 f. Kr.) så gott som uteslutande hade kontakt med Frankrike–England.

### • Ungern och åter Ungern

Även om kontaktnätet ändrat karaktär många gånger under forntiden, kan förvånansvärt många traditioner och föremålsformer spåras tillbaka till ett och samma område, nämligen Donaus dalgång och då närmast det område som idag kallas Ungern. Härifrån har impulser gått långs skilda vägar ut över i stort sett hela Europa. Det var härifrån som kunskapen om odling och boskapsskötsel spreds i Europa, och den typen av kunskapspridning skulle fortsätta i flera tusen år.

### • Civilisationens vagga?

Det anses fint att föra civilisationens vagga till Egypten, eftersom det finns pyramider där. Men vem vill prata om det som arkeologerna har känt till i ett par årtionden, nämligen att civilisationens vagga kanske inte alls låg i Egypten utan på andra sidan järnridån – i trakterna av Ungern. Med det nya politiska klimatet i Europa, kanske denna teori äntligen blir allmänt erkänd. Detta faktum är oroväckande. När ska vetenskap äntligen bli fri från politiska åsikter? Tidigare var vetenskapen hårt styrd av religiösa värderingar, idag är det politiska värderingar. Och det gäller inte bara arkeologin.

### • Skriftspråk

Att man i Ungern var föresin tid inom en rad områden visas bl.a. av att man här har hittat världens äldsta skriftspråk, som är flera tusen år äldre än de egyptiska hieroglyferna. Symboler av olika slag kom att spridas i hela Europa, och en del kan vi återfinna i dekoren på den keramik som offrats utanför gånggrifterna på Falbygden. Vi förstår ännu inte vad symbolerna vill berätta, men det här visar att gånggriftsbyggnarna kanske inte ens var analfabeter.

LASSE BLOMQVIST

Falbygdens stenålder och Europa (7):

# Tyskland och Falbygden

Falköpings Tidning, 1990.07.31. sid.14.

14

• Kultur

Tisdagen den 31 juli 1990

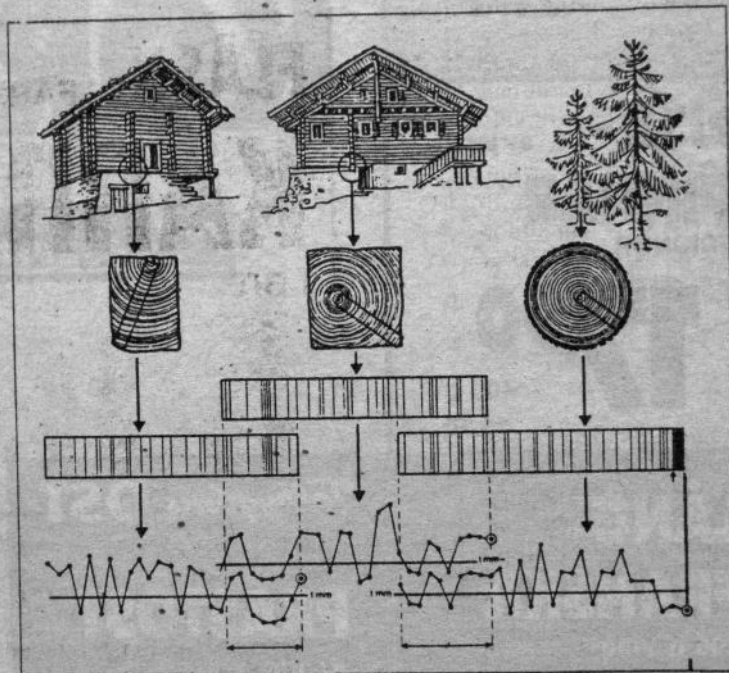
## Falbygdens stenålder och Europa (7):

# TYSKLAND OCH FALBYGDEN

Som kanske är bekant för läsaren presenterade astronomen Göran Henriksson och jag en teori i årsskriften Falbygden 1989, som ville göra gällande att gånggrifterna på Falbygden började byggas 3298 f. Kr. Det är en teori, och en teori har till uppgift att så tydligt som möjligt återspegla en del av verkligheten. Med dagens metoder går det inte att visa om teorin är sann eller inte. Det går bara att visa att den är mycket sannolik. Endast en fortsatt forskning – och än finns mycket kvar att göra – kan komplettera och nyansera dagens teori. Vid skrivande stund tycks det inte finnas pengar till det ändamålet.

### • Årsringar till tusen

I Tyskland finns det platser där man inte har sådana här problem, och det är tack vare dendrokronologin – kronologi genom årsringar på träd. Vi vet att årsringarna varierar i tjocklek beroende på hur pass gynnsamt året har varit. Utifrån tusentals stockar av varierande ålder, finns idag för centrala Europa en kontinuerlig serie årsringar som sträcker sig 9200 år tillbaka i tiden. I Tyskland har man haft turen att hitta hus som byggts av timmer-



Genom tusentals stockar av skilda åldrar som dock överlappar varandra, finns det idag möjligheter att exakt datera vilket år en viss stock fällts.

stockar, och där dessa varit så välbevarade att man kan säga vilket år stockarna fällts. Härigenom vet vi att ett av husen byggdes år 3.586 f. Kr., d.v.s. 288 år före gånggriftsbyggandet på Falbygden. Men det finns bättre exempel. I Schweiz finns enstaka hus med exakt årtalsdatering runt 3900 f. Kr., och både fler och äldre hus lär vi

hitta i framtiden. Men ingenstans har man påträffat någonting så stort och omfattande som gånggriftsbyggandet på Falbygden är. Vår bild av Europas forntid håller på att bli alltmer exakt och komplett, och Falbygden har sin givna plats, men än finns mycket kvar att göra.

LASSE BLOMQVIST

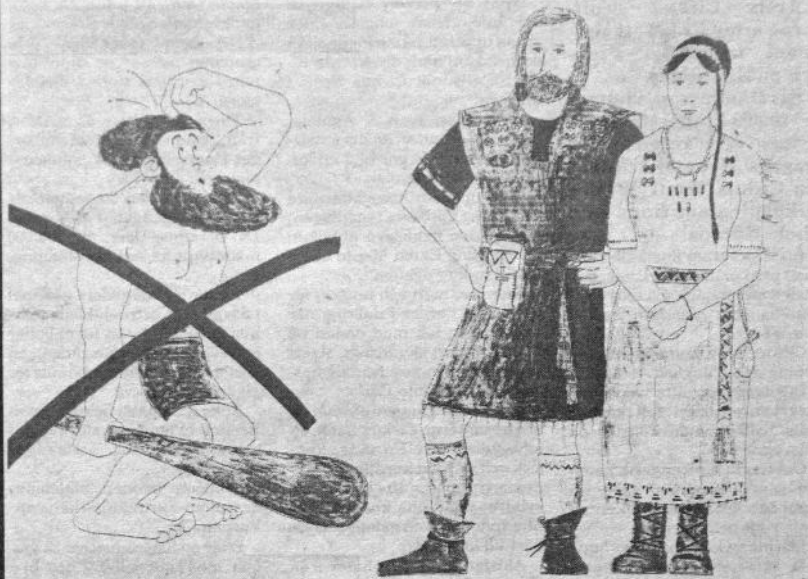
Falbygdens stenålder och Europa (8):

# Fjärran och nära - i tid och rum

Falköpings Tidning, 1990.08.02. sid.16.

Torsdagen den 2 augusti 1990

## *Falbygdens stenålder och Europa (8):* FJÄRRAN OCH NÄRA – I TID OCH RUM



Bilden av den primitiva forntidsmänniskan är föråldrad. Den har ersatts av det förståndiga forntidsfolket.

Fram till 1800-talet ansåg vi européer att vi var störst och bäst. Till och med etnografer och antropologer gick ut och såg att människor från andra världsdelar hade låg moral och lägre intelligens. Indianer, svarta, asiater och eskimåer gavs alla ett lågt människovärde.

Idag vet vi bättre. Vi tillhör samma släkte allihopa, och i det här sammanhanget saknar det betydelse om man har en stor eller en liten näsa, eller vilken hudfärg man har. Tyvärr har inte alla människor förstått det ännu. Ett exempel på det är vår egen europeiska historia från mitten av 1900-talet – vilket dessutom visar att vi själva kanske inte är så intelligenta som vi gärna vill göra sken av.

### • Fjärran i tiden

I och med att Darwin presenterade utvecklingsläran i mitten av 1800-talet, vilken visade principen för hur olika arter uppstått, ändrades delvis vår syn på människan. Men det ledde också fram till fördömen att vi i den senaste generationen människor var skapelsens krona, och att för

varje generation bakåt var människan dummare och mer primitiv. Det stämmer ju inte.

Den biologiska utvecklingen fungerar inte på det sättet. Den reagerar ryckvis, och den senaste gången för människosläktet var för omkring 35.000 år sedan. Så om vi bortser från oväsentligheter som om vi är tjocka eller smala, vita eller röda, så har människan varit densamma i tid och rum, på hela jorden i minst 35.000 år. De andra människorna, var vi än finner dem i tid och rum, är och var inte mer primitiva än vad vi själva är, utan lika förståndiga.

### • Den moderna forntiden

Med den synen på människan behöver man inte söka efter argument som stödjer uppfattningen att forntidsmänniskan var intelligent och att man redan vid en viss tid gjort fantastiska upptäckter. Sådant blir istället en självklarhet.

Frågan är inte längre om man använt sin intelligens, utan på vilket sätt och framför allt till vad man använt



De tänkande kvinnorna betydde säkert mycket för Ungerns och Europas utveckling från 6000 f.Kr. Var det kanske för att man lät intuitionen få komplettera logiken?

den. Det är det som vi nu försöker utreda. Allt hör ihop. Forntid, nutid, framtid. Vi får aldrig glömma att  
**FALBYGDEN TILLHÖR EUROPA. EUROPA VANTAR PÅ FALBYGDEN!**  
LASSE BLOMQVIST

*Artikel:*

1990-09-01

Om solförmörkelsen

## Idag lördag den 1 september för 5288 år sedan...

Idag är det exakt 5288 år sedan som det inträffade en total solförmörkelse i södra Skandinavien.

Den 1 september år 3299 f.Kr. inträffade den. Tidigt på morgonen. I vintras presenterades en teori i årsboken Falbygden som gjorde gällande att det av ännu okänd anledning måste ha varit orsaken till en utvandring från främst Jylland upp till Falbygden. De som kom kanske inte var mer än några hundra personer, men de tillhörde det skikt i samhället som byggde och använde gånggrifter. Sina gravar i Danmark övergav man, men i gengäld byggde man nya häruppe.

Resultatet blev den största och märkligaste koncentrationen av stenkammargravar i hela Europa. Ingenstans kan man finna något liknande. Enligt bedömningarna var det det följande året – 3298 f.Kr. – som allting organiserades.

### Mera forntidsastronomi

Att astronomi var viktigt för många forntidsfolk vet vi. Däremot har forskningen på detta område länge varit eftersatt. Nu äntligen har viktiga genombrott kommit. I Europa har några få hängivna forskare börjat samarbeta inom detta väldiga forskningsfält. I Sverige har fil.dr Göran Henriksson i Uppsala fått ett projekt finansierat av Riksbankens jubileumsfond. Detta efter en hård kritisk prövning. Så de närmaste åren kommer han att vara upptagen med avancerade månkalendar på Gotland från gånggriftstid.

Det var ju Göran Henriksson som räknade fram den totala solförmörkelsen 3299 f.Kr., så ingen är väl bättre lämpad än han. Vi får väl hoppas att han fortsätter sin forskning här på falbygden om några år när han är färdig med Gotland.

Lasse Blomqvist

*Debattartikel:*  
20 okt 1990

## Om megalitgravsjubileet

# 5290 år, eller ... ?

Under ett kort besök i Falköping fann jag bland FT/VB:s debattartiklar att signaturen "En väljare som söker politisk hemvist" /FT 6 okt) vill mena att ett 5290-års jubileum skulle vara "utan all vetenskaplig förankring". en annan debattör (FT 13 okt) ned signaturen "Bend" anser att ett jubileum skulle bli: "En födelsedag som är en fullständig hypotes helt gripen ur luften." Beklagat att dessa två personer inte vågar sätta ut sina namn.

Dateringen 3298 f.Kr. kommer som bekant från ett arkeologiskt och astronomiskt samarbete mellan mig och fil.dr Göran Henriksson. Det är onekligen ett mycket udda forskningsresultat och det var väntat att det skulle reta en del personer som tidigare trott att de förstått sig på t.ex. gånggrifterna och dåtidens samhälle, men vilka nu tvingas inse att de kanske inte hänger med i den vetenskapliga diskussionen längre. Sedan kan man ju tycka vad man vill om kommunen ska bekosta ett jubileum eller inte, men det är ju en annan fråga.

Tyvärr finns denna teori endast presenterad i en populärvetenskaplig artikel i årsboken Falbygden 1989, eftersom resurserna inte har räckt till en strikt vetenskaplig rapport (fortfarande sprids tyvärr uppgiften att dateringen publicerats i min doktorsavhandling, men det är helt fel). Men är det någon som vill diskutera vetenskapsteori, arkeologisk utveckling de senaste 20 åren, dateringen 3298 f.Kr., eller något annat som berör arkeo-astronomi eller bondestenåldern (neolitikum) så ställer jag upp så länge FT/VB lämnar plats till förfogande och på villkor att debattörerna sätter ut sina namn, samt så länge det rör sig om konkreta frågor eller argument. Själva jubileet som sådant vill jag inte diskutera, bara det strikt vetenskapliga.

Lasse Blomqvist



*Debattartiklar:*

14 okt 1991 och 24 okt 1991

## Om gånggriftsgeometrin

# Greens klyftiga kyrkor

I FT/VB den 5 oktober återfinns en recension av min senast utkomna skrift "Stenåldersgeometri", men det hela handlar lustigt nog mest om hur duktig och bevandrad Rolf Green själv är i grekisk matematik och kyrkohistoria. Det är sorgligt att han blottar sig så i dessa utflykter, och inte alls tycks vara lika duktig på sådant som rör bygdens forntid, utan fortfarande dras med gamla fördomar som är avskrivna inom arkeologin sedan länge.

## Kyrkplatsernas ursprung

Det som väckte min nyfikenhet i recensionen var Greens påstående att avstånden mellan några medeltida kyrkor bildade trianglar. Orsaken till mitt intresse är att en nyligen utkommen licentiat-avhandling – från arkeologiska institutionen vid Lunds universitet – enbart handlar om problemet varför en större grupp kyrkor på östgötaslätten är utplacerade i enlighet med geometrins principer. Motsvarande forskning bedrivs också i Södermanland. Här framskyntar en stark antydning att kyrkorna inte alls lagts "mitt i byn" som Green önskar, utan snarare på förhistoriskt viktiga platser – kanske av rituell art. Och vidare att den geometriska kunskapen är mycket äldre än importen av katolsk kunskap, vilket inte längre är förvånande med tanke på vad som skett inom forskningen de senaste årtiondena runt om i norra Europa – lång, långt från Greens Grekland.

Därtill framgår det i den senaste forskningen, att kyrkobyggandet i rika bygder som Falbygden sällan eller aldrig tycks ha blivit bekostad av allmänheten och inte heller att kyrkan lades "mitt i byn". Tvärtom målar de senaste rönen upp en enhetlig bild som visar ett samhälle med enorma klyftor mellan fattiga och rika, i synnerhet i de rika jordbruksbygderna. Ett mindre antal rika familjer verkar ha ägt merparten av jorden och härigenom bildades stundom jättelika gods, som idag försvunnit genom styckning till större och mindre byar. Merparten av befolkningen, vilka var jordlösa, arbetade på dessa gods, innan godsen styckades de blev arrendebönder. Vid just denna brytningstid, anser en del att det var just de enskilda godsherrarna som byggde kyrkorna som ett slags monument över sin egen personliga storhet. När den faktiska driftskostnaden visade sig och godsen styckades upp till arrendelotter, blev det naturligt att låta bönderna få ta över kyrkornas skötsel redan strax efter det att de byggts.

## Green missar målet

Vilken kunskap dessa godsherrar förfogade över, och varför de lade kyrkorna där de nu ligger är ännu oklart. Klart är i varje fall att ”Greens kyrkor runt Karleby inte bildar några likbenta trianglar. I varje fall inte enligt mina kartor. Vilken karta Green använt, vet jag inte. Dessutom struntar Green helt och hållet i alla andra kyrkor som ligger inom det uppmätta området. Så det som kunde ha blivit en intressant diskussion och undersökning, föll istället pladask på grund av Greens bristande skärpa och noggrannhet. Men å andra sidan säger Green uttryckligen själv att han inte skulle kunna tänka sig att tro på dylika trianglar. Men då har han ju redan bestämt sig för vad han ska tro, och vad han inte vill veta! Green får ha vilken tro han vill, den vetenskapliga forskningen går vidare.

Lasse Blomqvist

## Green och forntidsgeometri

Tackar allra ödmjukast Rolf Green för din uppföljning i FT/VB 19 okt. Nu börjar äntligen de intressanta kommentarerna och frågorna.

Rolf Green anser att vissa uttalanden i min bok ”Stenåldersgeometri” har formulerats som självklara sanningar, som inte kan ifrågasättas. Om Green *vill* och dessutom *kan* ifrågasätta dem är han hjärtligt välkommen. Denna inbjudan gäller inte bara Green, utan alla.

Om avstånden mellan två gånggrifter, på en viss definierad punkt, kan visas vara 368 meter, förstår jag inte varför man vill ifrågasätta detta. Om vissa avstånd dyker upp flera gånger, och dessutom på ett sätt där vetenskapligt beprövade metoder inom statistik visar att detta är snart sagt omöjligt om det inte skett medvetet av byggmästarna bakom gånggrifterna, kan jag inte heller inte förstå varför man vill ifrågasätta detta. Sannolikheten att de geometriska mönstren mellan gånggrifterna i Falköpings stad är en slump, är så försvinnande liten, att om tror på denna möjlighet bör vi i sannolikhetens namn också vara rädda för att en jumbojet störtar över Falköping i morgon vid lunch. Om Green finner anledning att tro att så kommer att ske är han också välkommen. (Men Du, köp en penninglott först, för Du kommer garanterat att vinna högsta vinsten i så fall.) Om dessutom det geometriska mönstret överensstämmer med principen för Gyllene snittet, drar man hela diskussionen till sin spets. Här gömmer sig de verkligt intressanta frågorna.

Vill också svara på dina frågor.

## Fördomar har vi alla

1. Fördomar, med en bredare och djupare innebörd än så som ordet normalt används, är ett stort problem inom all vetenskap. Detta efter-

som det helt enkelt handlar om slutsatser som dragits ur ett bristande grundmaterial. Teoretiskt sett finns möjligheten att alla utvalda material i vetenskapliga tester är bristfälliga. Därför kan det teoretiskt sett inte heller existera några slutgiltiga vetenskapliga sanningar. Trots det betraktas vissa slutsatser som sanna, eller rättare sagt: *Alla vetenskapligt utformade teorier är till för att återspegla verkligheten, och varje enskild teori står som representant för en del av denna verklighet tills nyvunnen kunskap har gjort det möjligt att pröva teorin.* Efter prövningen kommer teorin att nyanseras, kompletteras eller bytas ut mot en annan teori. Ingen teori är evig. Inte inom något ämne!

Med andra ord, vi har alla fördomar, fast olika mycket och på olika sätt. Därtill varierar våra fördomar beroende på vem som iakttar och bedömer dem.

### **Stenåldershus var ingen bostad**

2. Min upptäckt att gånggrifterna i Falköpings stad ligger utplacerade i enlighet med den främsta geometriska principen av alla – Gyllene snittet – är banbrytande på sitt sätt. Det enda som publicerats hittills i Sverige om stenåldern, berör långhusen utanför Malmö, från omkring 2000 f.Kr., som rekonstruerats i Skåne djurpark av utgrävarna. Huset har redan kopierats av flera fornbyar, bl.a. Ekehagens forntidsby. Men de ansvariga utgrävarna har sedan dess kommit till två viktiga slutsatser. Dels är risken stor att rekonstruktionen av tak, väggar och golv samt inredning, är fel från början till slut, och dels följer konstruktionen i alla de 15-tal husen principen för gyllene snittet. Summan av deras analyser visar att dessa hus kanske inte alls var vanliga bostadshus, utan någonting betydligt märkligare. Detta är en slutsats som fornbyarna absolut inte tycks vilja anamma, eftersom de i regel har för stora ekonomiska intressen som bygger på den gamla tolkningen.

I Frankrike och de Brittiska öarna är exemplen på avancerad geometrisk kunskap under t.ex. stenåldern betydligt fler och mer avancerad än här, vilket bl.a. beror på att denna forskning blivit accepterad sedan ett par årtionden och därmed kunnat göra stora framsteg.

### **Acceptera eller inte**

3. Normalt brukar en ny teori debatteras åtskilliga år innan dess innebörd blivit accepterad (eller nyanserad eller reviderad). Därför glädde dig mig när en professor i arkeologi, omedelbart efter utgivningen av boken "Stenåldersgeometri" skrev följande ord till mig: *"Fakta talar sitt språk. Har tiden nu kommit till att formulera kulturhistoriska idéer för vad denna landskapsgeometri betyder?"* Isen har redan brutits av engelska forskare, och nu har tiden kommit då även Sverige får vara med i de europeiska sammanhangen. Man skulle kunna säga att det ligger i tiden.

Lasse Blomqvist

P.S.

Funderar fortfarande på vad du egentligen menade med ditt exempel med kyrkorna. Ville du i brist på förstånd bara vifta bort alltsammans och förlöjliga det, eftersom du inte förmådde motbevisa det? Eller? Det är tyvärr den enda förklaringen jag kan finna. Hoppas sistnämnda slutsats är felaktig.

D.S

Artikel som aldrig publicerades:  
Artikel för FT – lördag den 31 aug 2002

## Om gånggriftdatering och solförmörkelsen

# För exakt 5300 år sedan

I morgon bitti, den 1 september år 2002, är det exakt 5 300 år sedan som det inträffade en total solförmörkelse över Skandinavien. Det var varken första eller sista gången det inträffade, men till skillnad från de andra tillfällena tycks den ha utlöst en säregen händelse som medförde att drygt 200 gånggrifter kom att byggas på Falbygden.

Om vi tar det från början. Ganska exakt år 3300 f.Kr. byggdes plötsligt ett stort antal gånggrifter på den förhållandevis lilla yta som Falbygden utgör. Till skillnad från Bohuslän och Skåne där de flesta av de andra megalitgravarna finns, hade det inte byggts några direkta föregångare på Falbygden, det vi kallar dösar. Trots det byggdes fler gånggrifter här än i resten av landet, och dessutom kom viljan att bygga gånggrifter överraskande plötsligt. Ytterligare något som är förunderligt är att de första gånggrifterna på Falbygden inte är samtida med de äldsta i övriga delar av landet, utan runt 50 år yngre. Dessutom är de inte av en bohuslänsk stil, vilket vore att förvänta, utan av en skånsk eller dansk stil.

Frågorna blir bara fler och fler. Varför bygger man över huvud taget en gånggrift där den totala mängden sten uppgår till omkring 300 ton per anläggning? Och varför bygger man fler än 200 stycken när resten av landet har knappt hundra? Och varför just på Falbygden, och inte i Östergötland eller i Halland?

Redan för 15 år sedan stod det klart för mig att svaret bara kunde sökas i Danmark. Där hade över 200 gånggrifter övergivits ungefär 50 år efter det att de byggdes, vilket alla dateringar pekade på. Vid exakt samma tidpunkt hade man byggt nästan lika många på Falbygden. Allting pekade på att just de personer som övergav sina någorlunda nybyggda gånggrifter hade flyttat från stora delar av Jylland och slagit sig ner i trakten av Falbygden och låtit bygga upp dem på nytt. Ingen-ting annat kunde förklara den samtidiga nedgången på Jylland och uppgången på Falbygden av i stort sett samma antal, och dessutom där Falbygdens gånggrifter härstammar från en danskt typ. Däremot berördes inte hela befolkningen, utan förmodligen bara en ytterst liten del. De som lät bygga dem hade den sociala rättigheten i samhället att använda gånggrifter. Kanske var de bara några få procent av befolkningen, kanske ännu färre, men få var det i varje fall. Frågan återstod dock varför de hade lämnat Jylland där allt redan var färdigbyggt?

Svaret på den frågan, eller i varje fall ett tänkbart svar, kom från oväntat håll. Astronom Göran Henrikson som arbetat med många forntidsfrågor har räknat fram tidpunkter och utbredningar av totala solförmörkelser i Skandinavien. En av dem inträffade just vid de aktuella åren och på den berörda platsen. Tidigt på morgonen den 1 sept 3299 f.Kr. skuggades solen och svepte in delar av Jylland i ett totalt mörker. Om det var solklart eller mulet vet vi inte, men effekten blev densamma. Ljuset försvann och det blev så gott som nattmörker under knappt 100 sekunder. Så lång tid var människorna tvungna att uthärda i sina funderingar om detta var jordens undergång eller om det bara var en nyckfull lek hos gudarna. De lärde däremot, som använde gånggrifterna, kan mycket väl ha haft så mycket kunskaper att de visste att det inte behövde vara så farligt, men för återstoden av folket kan detta ha varit en chock. Hur som helst kan man tänka sig att den medförde en förtroendekris och att de lärde som använde gånggrifterna drevs ut ur samhället, och att de då valde Falbygden som den plats där de ville återuppbygga dem. I så fall bör de ha kommit hit senare under hösten och vintern, dragit upp riktlinjer och planerat under vintern och börjat bygga under våren och sommaren år 3298 f.Kr.

Om vi nu tar 3298 plus 2003 år, får vi 5301 år. Men eftersom år 0 inte existerar måste vi ta bort ett år och då blir det 5300 år. Alltså är det under det kommande året exakt 5 300 år sedan som man började bygga gånggrifterna på Falbygden.

Oavsett om denna teori är riktig eller inte, finns det all anledning att uppmärksamma Falbygdens gånggrifter. För min egen del kommer det bland annat att ske genom nya kurser på LärCenter till våren (nu under hösten hålls Arn-kurser om medeltiden), vilka står öppna för alla som gått folkskola eller grundskola.

Genom att lära sig mer om gånggrifterna och andra megalitgravar ute i Europa, kan vi komma fram till hur de egentligen användes och att gravarna i dem bara var en liten del av deras rätta funktion. Den huvudsakliga uppgiften var ämnad åt de levande och inte alls för de döda. Därför kan de snarare betraktas som tempel än som gravar.

fil.dr  
Lasse Bägerfeldt

*Artikelserie i åtta delar:*  
3 – 28 okt 2003.

# GÅNGGRIFTER PÅ FALBYGDEN

Gånggrifter på Falbygden – 1

## Mysteriet Falbygden

**En dag för 5300 år sedan började man bygga en gånggrift på Falbygden och inom kort fanns det över 200 av dem. Idag är dessa, för sin tid enorma byggnadsverk, nästan obegripliga att förstå.**

Vi finner dem runt om i landskapet, i grupper eller utspridda. Dessa gånggrifter är en av många olika typer som tillsammans kallas megalitgravar, och de byggdes främst längs Europas kuster i norr och väster. När man reser från falköping tar de plötsligt slut i landskapet och då har man lämnat Falbygden. Det är först när vi kommer till Bohuslän, Halland och Skåne som fler dyker upp. Denna koncentration på Falbygden är unik i Europa. Ingenstans finns det så många megalitgravar som ligger så tätt som här. Inte heller brukar de vara så stora, i varje fall inte i Skandinavien. Inte ens i Danmark som har många megalitgravar finns det någon så stor gånggrift som den största i Karleby. De är betydligt större än de övriga i Sverige och Danmark. Varför är de så många? Varför ligger de så tätt? Varför är de så stora? Frågorna ekar mellan stenarna, men svaren tycks inte vara lätta att få grepp om.

Inte nog med det, de är dessutom byggda så gott som samtidigt. Nästan varje försök att särskilja dem i en äldre och yngre grupp har misslyckats. Det visar på ett säkert sätt att de byggts under en mycket kort tid. De enda som avviker något är ett 15-tal gånggrifter som även i detalj påminner om de skånska och danska gånggrifterna, och som förefaller vara något äldre än de övriga, men skillnaden i tid verkar vara försumbar. Kan det verkligen vara så som analyserna indikerar att de byggdes inom en enda generations tid eller rent av under en ännu kortare tid som bara 5 eller 10 år? Tanken svindlar, men ju mer man granskar dessa byggnadsverk och anar vilka bedrifter som de som stod bakom byggandet kunde åstadkomma, verkar det inte längre lika omöjligt.

En ganska stor del av gånggrifterna är utplacerade i landskapet på ett sådant sätt att de bildar avancerade geometriska mönster, med teman som den pytagoreiska triangeln och gyllene snittet. I gånggrifternas kammare ligger människor vars huvuden ibland utsatts för hjärnkirurgi,

eller trepanering som det kallas för. Hur omfattande kunskaper hade dessa lärda egentligen? Detta är bara några av de mysterier som döljer sig bakom gånggrifterna.

Lasse Bägerfeldt

Gånggrifter på Falbygden – 2

## Invandrande byggmästare

**En dag för 5300 år sedan kom de vandrande. Sannolikt blev de varmt välkomnade, eftersom folket på Falbygden både tyckte att de var ett säreget besök och viktigt att ta hand om så många personer som bar på kunskaper och hade nära relationer till den gudomliga världen.**

Egentligen skulle det inte ha byggts en enda gånggrift på Falbygden. Det känns märkligt när det finns så många som drygt 200 idag. Men precis som det inte finns någon i Småland eller i Dalsland var det inte meningen att byggmästarna bakom dessa storslagna stenbyggnader skulle förverkliga sina byggkunskaper här på Falbygden. Visserligen hade man låtit bygga tre dösar, vilka var föregångare till gånggrifterna, men dessa var betydligt mindre och följde en annan mall vad gäller utformningen. På samma sätt hade man byggt en dös i Värmland och ett par dösar i södra Norge, men när tiderna förändrades och dösarna ersattes av gånggrifter, kan vi nu i efterhand se att man sällan byggde gånggrifter i de yttre regionerna. Istället återfinns de främst i kärnområdet för dösarna och inte i dess yttre spridningsområden. Det stora undantaget från denna regel är Falbygden. Hade man byggt 5 eller 10 gånggrifter här hade det varit mycket, hade man byggt 30 hade det varit väldigt mycket, men nu byggde man över 200 och då räcker inte orden till. Ska vi försöka finna svaret på denna gåta måste vi söka efter en mycket särskild händelse som kunde ha bidragit till något sådant.

De som byggde gånggrifterna var inte några av de boskapsskötare som det fanns gott om överallt i södra Skandinavien. Inte heller var det de aristokrater eller de besuttna familjer som befann sig högre upp i hierarkin än de övriga. Så var de indoeuropeiska folken organiserade såväl här som på andra platser i Europa. De enda som kan komma ifråga vad gäller byggandet och användandet av gånggrifterna är de lärde som var dåtidens präster, läkare, vetenskapsmän och domare. De som redan fanns på Falbygden av denna grupp var få och saknade av okänd anledning intresse att bygga gånggrifter när dösarnas era var slut, men andra händelser skulle förändra detta.



Den 1 sept 3299 f.Kr. inträffade en total solförmörkelse på Jylland innan det förmörkade området fortsatte in över södra Sverige. Runt 100 sekunders totalt mörker satte med stor sannolikhet skräck i boskapsskötare och aristokrater medan de lärde i lugn och ro förstod att det bara var en solförmörkelse som inträffat, och att det snart var över. Men det var inte över. Vi vet idag att gånggrifterna som då var relativt nybyggda övergavs i ett mycket stort område på södra och mellersta Jylland just vid denna tid, men att den övriga befolkningen inte påverkats eller flyttat därifrån. Det verkar däremot de lärde ha gjort, i synnerhet med tanke på att ungefär samma antal gånggrifter återuppbyggdes på Falbygden, vid exakt samma tid. Dessutom är de äldsta gånggrifterna av skånsk eller dansk typ.

Hur många lärde som kom till Falbygden vet vi inte. Kanske bodde de inte här utan valde att sprida ut sig i landskapet. Det enda vi vet är att de valde Falbygden som byggnadsplatsen för de gånggrifter som skulle ersätta de som just övergivits i Danmark.

Lasse Bägerfeldt

## Byggandet av stenkammare

**En dag för 5300 år sedan var det dags att släpa fram de första stenblocken och resa dem i ett omfattande byggnadsverk som aldrig förr hade skådats på Falbygden. Ingenting lämnades åt slumpen, utan varje sten var noga utvald och placerad på sin rätta plats.**

Sedan urminnes tider hade människan byggt hus och hyddor av trä, skinn och andra förgängliga material som sällan lämnar några spår efter sig. Men nästan aldrig byggde man av sten, eftersom det krävde mycket mer av de inblandade. Trots det släpade och drog man ihop ungefär 200 ton sten per gånggrift i genomsnitt, vilket upprepades över 200 gånger innan alla var byggda. De största stenblocken användes inte nere vid marken, utan som takblock. De väger ända upp till 26 ton per styck. Det är en vikt som motsvarar ett 25-tal personbilar eller 4 elefanter. För att kunna bygga på ett säkert och stabilt sätt var det viktigt med byggnadsställningar, men också att man underlättade för sig själv och använde tjurar eller oxar som dragdjur. Kammarens längd och bredd mättes upp, liksom längdens exakta mittpunkt på kammaren. Härifrån skulle gången leda ut i exakt 90° vinkel gentemot kammaren, vilket var ett geometriskt arbete som det inte går att höfta sig fram till.

Det är nog en ganska vanlig missuppfattning att gånggrifterna såg ut precis som de gör idag när de var färdiga. När man jämför megalitgravar runt om i Europa finner man att de följer exakt samma tema och att de byggts efter en gemensam mall. Visserligen kan mallen variera något mellan olika tidsperioder eller olika platser, men i princip hade de samma utformning. Det som återstår idag är dock bara en stenstomme. Runt den, utanpå och inuti fanns det en hel del andra byggnadsdetaljer i förgängligt material som inte klarat den långa tidsresan på 5000 år. Numera verkar det klart att alla gånggrifter exempelvis har haft en eller rent av flera små trädörrar inne i gången, vilka man var tvungen att ta sig igenom för att nå fram till kammaren. Detta verkar meningslöst med tanke på alla de stora glipor som finns mellan väggstenarna och gentemot takstenarna, eftersom man lätt kunde ta sig in den vägen istället. Å andra sidan finns det indikationer som antyder att hela gånggriften var täckt på ett sådant sätt att man inte kunde ta sig igenom här. Likaså bör vi tänka oss att det fanns en omfattande utsmyckning inne i kammaren. Förmodligen skulle vi inte ens känna igen våra gånggrifter om vi fick se dem så som de såg ut vid den tid när de användes, lika lite som en kyrkoruin kan berätta hur den medeltida kyrkan såg ut när den användes.

Lasse Bägerfeldt

## Långväga kontaktnät i Europa

**En dag för 5300 år sedan begav sig några högst stående personer av i västlig riktning, och det skulle dröja innan de kom tillbaka. Där borta sökte de upp personer med samma ställning som de själva och utbytte tankar och idéer.**

Megalitgravarna i Europa ligger inte där det är som bördigast eller i de trakter där man kan förmoda att det var som rikast på folk. Tvärtom ligger de i regel i de mer karga och på de utsatta platserna. Av flera skäl kan vi anta att de som byggde och använde gånggrifterna utgjorde en egen grupp i samhället som stod högre upp eller i varje fall vid sidan av de aristokrater som i sin tur stod över den allmänna befolkningen som utgjordes av boskapsskötare. Därför kan vi ana att de hade sin försörjning tillgodosedd genom de uppgifter som de skötte i samhället, och som inte hade med sådant som föda eller försvar att göra.

Genom att studera megalitgravarnas utveckling vad gäller formen, kan man se att de som byggde dem påverkade varandra över väldigt stora avstånd. En nyhet som nådde Skandinavien var den extra lilla kammare som man kunde komma in i från den huvudsakliga kammaren. Sådana bikammare finns på sina håll i Danmark, och förmodligen har fyra av gånggrifterna på Falbygden också haft det. Detta är ett lån från de brittiska öarna eller Bretagne. Där borta är det också ganska vanligt med en stendörr på den motsatta sidan av den egentliga ingången, och sådana falska dörrar är också förhållandevis vanliga hos Falbygdens gånggriffter. Intressant nog förekommer de ända ner till Egypten där de beskrivs som den viktiga länken mellan de dödas värld och de som ännu lever. Här kunde de dödas andar ta sig igenom och besöka de levandes värld. På så vis kunde man komma i kontakt med dem och ta del av dold kunskap om andra platser och tider, både förgångna och framtida.

Ett annat exempel är en grupp säregna stenhus på Orkneyöarna i norra Skottland som till och med hade en dräneringsanläggning under golven, och vars byggnadsstil är besläktad med megalitgravarna i norr men som också har detaljer som är hämtade från den lilla ön Malta mellan Sicilien och Afrika. Avståndet är 500 mil och får oss att förstå att megalitgravarnas generella placering vid havet måste ha inneburit att de kunde konsten att ta sig fram även om platserna låg mycket långt ifrån varandra.

För några årtionden sedan fann man ett långt och välbyggt skepp i norra England, vilken var runt 20 meter långt och lika sjödugligt som de långt yngre vikingaskeppen. Detta skepp daterades till äldre bronsåldern. Eftersom åldern har ifrågasatts har skeppet daterades på nytt och det gav då med C14-metoden en ålder som var ännu några hundra år

äldre och pekar på bondestenålderns slut. Så visst kunde man, både här och på andra håll i Europa.

Lasse Bägerfeldt

Gånggrifter på Falbygden - 5

## Ursprunget till gånggrifterna

**En dag för 5300 år sedan utvaldes de första stenblocken till gånggrifterna på Falbygden. Byggmästaren visste mycket väl att gånggrifterna var det senaste steget i en utveckling som pågått under lång tid. I myter och berättelser fanns säkert uppgifter om var både de själva och denna tradition härstammade ifrån.**

Allting började knappt 3000 år innan gånggrifterna byggdes på Falbygden, eller runt 6200 f.Kr. En liten grupp människor slog sig ner vid Lepenski Vir alldeles intill floden Donau i Serbien, och vid gränsen till Rumänien. Här fick de vara i fred med sina egendomliga sysslor som ännu idag gör arkeologer förbryllade. De byggde några tiotal hus som alla hade exakt samma proportioner, men som i övrigt hade olika storlek. Stolphålen placerades ut med geometrisk precision och återgav liksidiga trianglar, och lutningen på väggarna gav husen samma liksidiga form när man såg dem med näsan vänd mot ingången. Mitt i var och ett av husen fanns en härd som från början alltid var exakt fyra gånger längre än bredden, innan man ändrade detta till proportionen 1:3. Golvet var märkligt nog gjort av betong och under dem har man återfunnit gravläggningar där huvudet alltid avlägsnades först och lades på ett särskilt ställe skilt från kroppen. Mallen som användes för dessa hus var fullständigt ny, men kom att bli den ursprungliga mallen för samtliga megalitgravar i Europa.

Ungefär år 5500 f.Kr. inträffade en enorm katastrof vid Svarta Havet, som på den tiden bara var en insjö utan utflöden. Där det idag är ett utflöde vid Bosporen rämnade berggrunden och gav upphov till ett kolossalt vattenfall som var 200 gånger större än Niagarafallet. Vattnet steg en meter per vecka under tre års tid innan nivån nådde upp till Medelhavets yta. Under den tiden hade de människor som bodde i de dränkta områdena gjort allt vad de kunnat för att fly därifrån. De som i all hast begav sig västerut och slog sig ner i stora delar av Centraleuropa, var de första indoeuropeerna. Från dessa människor räknar idag de flesta européer sina förfäder, både vad gäller direkt släktskap och sådant som kultur och språk. Av begripliga skäl bosatte de sig aldrig nära kusten utan höll sig på betryggande avstånd. Däremot fortsatte de traditionen att bygga säregna hus, vilka följde mallen från Lepenski Vir.

Deras egenartade kultur blev basen och det normgivande för framtidens Europa. Efter 1500 års bosättning i inlandet, eller runt 4000 f.Kr., såg de till att resten av Europa kom att omvandlas till boskapsbeten, där ibland södra Skandinavien. Då hade man redan börjat bygga en variant på dessa hus i västra Europa, men i sten istället. Det skulle inte dröja länge innan man längs kusterna utvecklade konsten att bygga med enorma stenblock på upp till 90 ton, medan man fortsatte med de träbyggda husen i Centraleuropa. Sådana hus finns också i Danmark, där man undan för undan omformade dem till dösar, eller de första megalitgravarna. Sedan skulle det dröja ett par hundra år, till c:a 3350 f.Kr., innan formen snabbt förändrades och blev till gånggrifter. Runt 50 år efter denna förändring var det så dags för byggandet av Falbygdens gånggrifter.

Lasse Bägerfeldt

Gånggriften på Falbygden - 6

## Användandet av gånggrifterna

**En dag för 5300 år sedan stod den första gånggriften färdig på Falbygden och det var dags att använda den. En av de sist avlidna i deras egen krets och med samma ställning i samhället sattes in i kammaren, men det var inte därför den blivit byggd.**

De döda männen, kvinnorna och barnen som placerades inne i kammaren, i varsitt litet bås byggt av tunna stenskivor, hann bara bli 15-20 i antal under den dryga 300-års period som gånggrifterna användes som gravrum. Om man idag finner fler gravlagda här inne, är alla de övriga från senare tidsperioder och då främst från hällkisttiden runt tusen år senare. Förmodligen användes någon form av mumifiering vilket medförde att deras ben bevarats så bra till vår tid, trots att de aldrig grävts ner djupt i marken. De döda fick aldrig några arbetsredskap med sig, inte heller några keramikkarl. Däremot är glänsande bärnstenspärlor vanliga, för att inte säga mycket vanliga. En försiktig beräkning har visat att man importerade lika mycket bärnsten till Falbygden, räknat i vikt, som flintyxor under gånggrifternas period. Säkerligen var de dessutom praktfullt klädda och inte alls primitiva och halvnakna som man ofta ser dem avbildade i olika sammanhang. En annan försiktig beräkning visar att det bara var en ynka bråkdel av befolkningen som gravlades i gånggrifterna medan det är fullständigt okänt vad som hände med de övriga sedan de dött.

De dödas placering inne i kammaren var viktig för gånggriftens funktion. De var förbindelselänken till de dödas värld, där andar och andra okända väsen vistades. Kammaren var inte i första hand till för de döda utan för de levande. Härinne kunde ett urval av den lilla grupp som vi kan kalla de lärde sitta för att åstadkomma ett närmande med det gudomliga. Genom medveten träning kom de i ett märkligt tillstånd. Här upphävdes tid och rum, liksom alla relationer till den materiella världen. Det finns många olika tekniker för att ägna sig åt förändringar av medvetandet för att varsebli en annorlunda verklighet, men nyttjandet av droger är i regel bara ett sätt för den som inte orkar eller förmår lära sig hur man ska göra. Liknande tekniker används av buddhister, som lärt sig detta av hinduerna, vilka i sin tur sannolikt förde detta med sig när de skilde sig från de övriga indoeuropéerna och kom till Indien. Märkligt nog finner vi vissa likheter i dessa frågor med pyramidbyggarna i Egypten, trots att de knappast har haft kontakt med varandra. Det gemensamma ursprunget för deras tekniker och uppfattningar om själen finner vi istället bland de som använde megalitgravarna i Europa. Härifrån kom en del av den kultur och den kunskap som senare blev upphovet till pyramider, och härifrån kom också de arier som gav upphov till hinduismen.

Den allra tydligaste förklaringen får vi österifrån. De anser att det i själen och universum i övrigt finns ren energi som genomströmmar allting, och det kallas chi. En viktig del är buddha, som inte är ett personnamn utan ett tillstånd av rent medvetande, där man inte längre är bunden till materien och den fysiska världen omkring oss. Motsvarande ord för dessa begrepp och som förknippades med själen hos egyptierna var ka och ba, eller energin i förbindelse med ett medvetande som inte krävde en kropp för att fungera. Det var därför man behövde de falska dörrarna för att nå andevärlden.

Lasse Bägerfeldt

## Böndernas vardag

**En dag för 5300 år sedan förändrades livet för de bönder som bodde på Falbygden. Nyheten om de märkliga människor som byggde stenkammargravar bör ha påverkat dem alla, även om det i praktiken kanske inte medförde så många förändringar i deras egen levnadsätt.**

När hela södra Sverige, ända upp till Dalälven, förändrades runt 4000 f.Kr. kom boskapsskötseln att ersätta jakt, fiske och insamlandet av ätliga växtdelar. Jägarstenålderns långa era var förbi och de första bönderna tog deras plats. Överallt skedde denna genomgripande förändring, såväl i Danmark, Sverige som i Norge ända upp till Trondheim. Att det var väl organiserat redan från början ser vi flera spår som vittnar om. En av dem är att man omgående hittade platserna för flinta där man kunde ta sig ner i gruvgångar flera meter under markytan för att få flinta av rätt kvalitet. Den användes sedan för att tillverka flintyxor, som spreds i helt färdigt skick runt om i Skandinavien, och ingenting fördes vidare som råa flintstycken. Denna fabriksmässiga tillverkning och organiserade spridning till samma områden generation efter generation i tusen års tid, visar att det fanns människor som både kände till var olika platser låg i Norden, hur man kom dit och något om vilka som bodde där. Borta var för alltid den tid när människor levde isolerat och saknade långväga kontakter.

De bönder som berördes av dessa flintyxor fick möjlighet att ringbarka träden så att de självdog efter några år. På så vis kunde man på kort tid omvandla extremt stora ytor från tät skog till betesmarker för nötkäp och får. Det öppna landskapet började breda ut sig och blev sannolikt större och större under de första generationerna, innan verksamheten sakta avstannade. Boskapen kunde beta på betydligt större ytor än vad som skulle gälla under senare skeden.

Folket levde på kött- och mjölkprodukter, och så skulle det vara ända fram till medeltidens början eller rent av ännu senare. Spannmålsodling ägnade man sig visserligen åt under hela denna period, men avkastningen var så försvinnande liten att det mesta sannolikt användes för att framställa alkoholhaltiga drycker som kunde användas vid särskilda tillfällen.

Samhället var sannolikt redan från början strikt uppdelat i tre grupper. Överst stod de lärde samt de aristokrater som även ansvarade för försvaret av byggena. Under dem fanns boskapsskötarna och hantverkarna. Många av dem som tillhörde den ursprungliga befolkningen i Norden och som bodde här under jägarstenålderns tid, blev sannolikt boskapsskötare medan de övre skikten i samhället troligen bestod av de

indoeuropéer som såg till att förvandla södra Skandinavien till betesmarker. De sistnämnda såg också till att upprätthålla de långväga kontakterna som sträckte sig ut i Europa.

Lasse Bägerfeldt

Gånggrifter på Falbygden - 8

## Slutet för gånggrifterna

**En dag för 5300 år sedan föreföll det omöjligt att de stora och ståtliga gånggrifterna som byggdes upp och började dominera landskapet en dag skulle överges och lämnas öde. När slutet väl kom drygt 300 år senare blev det en fullständig katastrof för de personer som använt dem.**

När man byggde gånggrifter med väldiga stenblockblock, var avsikten att göra dem beständiga och att de aldrig skulle brytas ner. Ännu idag kan vi se ett flertal av dem i så bra skick att de nästan fick rätt. Visserligen har allt förgängligt material försvunnit sedan länge, men stenstommen som allting kretsade kring står markfast och håller ibland upp kolossala takblock. Men katastrofernas tid var inte förbi, och precis som utvandringen från Svarta havet runt 5500 f.Kr., etableringen av boskapsskötsel i Norden 4000 f.Kr. och invandringen till Falbygden 3300 f.Kr., skulle ännu en stor förändring drabba dem som ansvarade för denna tradition och dessa byggnadsverk.

Strax efter 3000 f.Kr. upphörde man att använda gånggrifter och andra typer av megalitgravar runt om i hela Europa, med några få och relativt obetydliga områden. Orsaken var att de tidiga jordbrukskulturerna ersattes av en helt ny kultur, som vi i Sverige och Norge kallar för stridsyxekultur. Förändringen var nästan lika dramatisk som tusen år tidigare när jägarstenåldern ersattes av bondestenåldern. Allting förändrades. Keramikkarl, flintyxor och skafthålsyxor av sten fanns visserligen såväl före som efter denna gräns, men tekniken bakom tillverkningen och formerna var fullständigt utbytta och följde helt nya ideal som inte skådats under den föregående perioden. Inte heller fanns det utrymme eller intresse för megalitgravar i deras samhälle.

Under lång tid har man diskuterat om detta plötsliga och genomgripande kulturella avbrott berodde på en invandring av ett främmande folk eller om det skedde som ett resultat av en inre social förändring. Eftersom en stor del av Europa berördes räcker det inte med lokala förklaringar. En viktig ledtråd får vi genom det faktum att den nya kulturens särdrag, däribland föremålen och keramikkarlens nya former, emellanåt faktiskt hade förekommit tidigare i Europa, men det var långt tidi-



gare och i regel innan boskapsskötseln infördes i Norden. Därför ligger det nära till hands att tänka sig någon form av kulturellt återvändande till det ursprung som man härstammade från, och att detta blev en massiv religiös och social förändring som till slut berörda så gott som alla indoeuropéer i Europa. De som stod bakom detta bör i så fall ha ansett att gånggrifterna och den kultur som blomstrade runt dem hade förfelat sitt syfte och att man längtade tillbaka till de urgamla normerna och idealen. Därmed upphörde gånggrifternas epok.

Lasse Bägerfeldt

*Artikel:*

Debattinlägg om Forshems kyrka

## Byggde biskop Lars västtornet i Forshems kyrka?

Ovanför de två ingångarna till Forshems medeltidskyrka finns reliefhuggna stenar som berättar om en person i bygden som var samtida med kyrktornet. Gissningarna går isär vem "donatorn" var men ännu har inte alla pusselbitarna kommit fram.

Kyrktornet i Forshems kyrka som är från tidig medeltid har en reliefhuggen tympanon i sandsten över dörren som avbildar tre personer. Han som står i mitten uppfattas i regel som Jesus Kristus, medan han som står till höger har tolkats som kyrkans donator. Längst till höger står en man och tycks hugga en sten som ska användas till ett kyrkbygge. Donatorn kan alltså vara den som bekostade kyrkbygget, alltså Forshems kyrka eftersom det är där den reliefhuggna stenen är. Men granskar vi kyrkan som avbildas visar det sig att den är treskeppig och hade på vardera sidan ett tak på en lägre nivå än mittaket ovanför mittskeppet. Sådana kyrkor var mycket ovanliga i Skara stift eftersom de var extremt stora och dyra att bygga. De enda treskeppiga kyrkorna från medeltiden som vi känner till är de som byggdes i städerna Skara och Skövde samt klosterkyrkorna i Varnhem och Gudhem. Med andra ord borde donatorn ha haft en betydelse även för någon av dessa kyrkor.

### Donatorer till treskeppiga kyrkor

Donatorerna för Gudhems kloster var sannolikt kung Karl Sverkerson (c:a 1162) och senare änkedrottningen Katarina Sunesdotter (1250), medan Varnhems kloster gynnades först av fru Sigrid (1150) och senare Birger jarl (c:a 1250), samt där emellan eventuellt av Erik den helige och hans hustru Kristina (c:a 1158). Kyrkan i Skövde stad bekostades till stor del av Sankta Helena som under sitt liv tvingades att vallfärda till Jerusalem. När hon levde vet vi inte men sannolikt besökte hon Jerusalem i början av 1000-talet eller mer troligt efter år 1099 sedan korsfararna erövrade staden. Om det var i början av 1000-talet hade hon inte varit lika ensam på resan från Sverige i jämförelse med hur det blev sedan. Ett flertal runstenar berättar om personer från hela landet som besökt staden innan de oroligheter blossade upp och omöjliggjorde besök i Jerusalem för pilgrimer, vilket var den direkta orsaken till korstågen. Ingen av dessa tycks ha haft någon beröring varken med Forshem. Några har menat att donatorn kan ha bott i borgen Aranäs men i så fall borde kyrkan ha byggts i Aranäs och inte i Forshem. Men ingen av de ovannämnda personerna tycks ha haft någon beröring hit

heller, och de äldsta kända som berör personerna kring Aranäs hjälper oss inte heller. Det närmaste vi tycks komma är Sankta Helena som bodde i Götene, men donatorn som avbildas i Forshem var en man och inte en kvinna.

### **Skara domkyrka**

Mariakyrkan eller domkyrkan i Skara byggdes till och byggdes om åtskilliga gånger under medeltiden. Enligt krönikornas uppgifter var det biskop Osmund som flyttade biskopssätet från Husaby till Skara på 1050-talet och biskop Adalvard d.ä. som påbörjade byggandet av stenkyrkan på 1060-talet. Därefter kan vi anta att biskop Bengt den gode i slutet av 1100-talet liksom biskop Bryniolf Algotsson i slutet av 1200-talet, och kanske fler vid denna tid, bekostade en del byggnationer. Både kung Valdemar och kung Magnus ladulås, söner till Birger jarl, finns avbildade i sandsten i domkyrkan och det kan antyda att de också donerat medel till kyrkan.

### **Foten, korset och altaret**

När vi granskar den tympanon som är i västtornet i Forshem finner vi att "donatorn" håller sin fot ovanpå Kristus fot. Detta är enligt arabisk sedvänja ett underdånigt tecken som visar att han till höger bugar för Kristus med hjälp av foten. Med tanke på hur många nordbor som besökte de arabiska områdena under vikingatiden borde denna sedvänja ha varit allmänt känd i hela landet, även om vi här uppe kanske inte praktiserade den. Alltså kan vi inte dra några slutsatser av detta.

Den ståtliga portalen vid sydsidans ingång, som flyttades hit i samband med utbyggandet av Forshems kyrka på 1700-talet, har ett kors inristat på sidan om dörren. Somliga jämför det med tempelherrarnas kors men det är bortkastad tid att göra sådana jämförelser. Vid den här tiden i början av medeltiden fanns det i stort sett bara en enda typ av kors och den hade alla, även tempelherrarna. Visserligen finner vi smärre variationer, men för allmänheten var det inga betydande eller märkbara skillnader. På andra sidan om Forshems kyrka finns en grav från tiden omkring år 1100 där gavelstenarna har just detta kors, i likhet med alla andra samtida gravar som är korsprydda. Inte heller här kan vi få någon hjälp till lösningen. Det närmaste vi kan komma tempelherrarna vid denna tid är den grupp av johanniter, en närbesläktad orden, som kom till Eskilstuna omkring 1180, men de spreds aldrig och deras närvaro underlättade inte heller för andra liknande ordenssällskap.

På skilda platser i Forshems kyrka kan man idag beskåda de reliefhuggna stenarna som en gång bildat ett altare, möjligen med formen av en sarkofag. Den är ovanligt väl dekorerad och skildrar Jesu liv. Något liknande är inte känt i Sverige. Däremot är den svår att jämföra med andra exklusiva altaren som Broddetorps-altaret, som ursprungligen sannolikt stod i Skara domkyrka. Varför man skapat detta säregna altare i Forshem och om det har använts på något speciellt sätt kan vi bara spekulera om.

## **Tillägnad Jesu gravkyrka i Jerusalem**

Även den södra ingången till Forshems kyrka har en tympanon ovanför dörren, men den här bär på en inskrift som meddelar att kyrkan är vigd åt Jesu gravkyrka i Jerusalem. Bara för ett ytterst fåtal kyrkor känner vi till vem de är tillägnade åt, medan detta är okänt och bortglömt för de allra flesta. Bland de kända är variationen mycket stor. Ingen annan kyrka i landet är tillägnad den runda gravkyrkan i Jerusalem, men de tiotal rundkyrkor som finns här är med sin avvikande och fullständigt annorlunda form visar genom sin form att de står just denna gravkyrka mycket nära. Det är därför troligt att dessa kyrkor byggts med Jesu gravkyrka som förebild och således också bör ha blivit tillägnade denna kyrka, precis som Forshems kyrka. För en av rundkyrkorna, den i Agnestad utanför Falköping, vet vi vem som står bakom byggandet. Det sägs att det var Sankt Sigfrid som vigde kyrkplatsen, men att det var biskop Bengt den gode i Skara som efter mitten av 1100-talet lät bygga stenkyrkan.

## **Långväga resenärer**

Söker vi bland de långväga resenärerna som för söderut finns det ett mycket stort antal under 900-talet och en bit in på 1000-talet. Krigare som slogs mot sold för ner till Konstantinopel och tog värvning hos kejsaren långt in på 1100-talet, men bland deras fiender fanns faktiskt korsfararna och alla de ordnar som de upprättade. Handelsmännen däremot spred ut sig i en stor del av de arabiska länderna från 800-talet och framåt men plötsligt, ungefär år 972, avbröts dessa tidigare så lönsamma resor eftersom silverhalten hastigt hade sjunkit i de arabiska mynten och då upphörde också all handel söderut. Fortfarande tycks en del pilgrimer ha begett sig av till Jerusalem men också dessa resor avstannade en bit in på 1000-talet. De enda långväga resenärerna som återstod var de som för till Rom antingen för att vigas till biskopar eller för att besöka påven av andra skäl. Till denna grupp hör alla biskopar som tillträdde sitt ämbete efter år 1248, samtliga ärkebiskopar och en del sporadiska besök som gjordes av exempelvis kung Johan Sverkersson år 1220 och kung Valdemar år 1274.

## **Biskop Lars jorsalafare**

En annan långväga resenär vid denna tid, som inte var donator eller hade med Forshem att göra vad vi vet, var biskop Lars i Skara med tillnamnet jorsalafare - den som farit till Jerusalem - som under sin ämbets tid (1238-1257) för till Jerusalem. Han är den enda som, bortsett från Sankta Helena, har varit i Jerusalem efter 1000-talets början och under medeltidens början enligt vad vi vet idag. Självfallet var varken han eller Helena ensamma på sina resor och fler svenskar kan ha givit sig iväg på denna långa resa, men det var nog mycket ovanligt.

Så av alla tänkbara manliga personer som kan vara "donatorn" kanske biskop Lars jorsalafare kommer närmast. Han är den enda som kan

kopplas både till en treskeppig kyrka och till Jerusalem. Möjligen levde han för sent för att kunna komma ifråga, med byggandet under medeltiden av en stenkyrka bestod av flera skilda delar och skedde inte alltid på en gång. Flera exempel finns som visar att man byggde från öster till väster. Först byggdes absid och kor, därefter långhus så snart man hade råd och sist västtornet. Ibland byggdes allting på en gång, ibland med flera årtiondens mellanrum. Att västtornet i Forshem skulle vara från början av 1200-talet är alltså ingen omöjlighet. Däremot kan man anmärka på att "donatorn" ser civilklädd ut och inte är klädd som en biskop.

### **Slutsats**

Om det inte är biskop Lars jorsalafare som avbildas som "donatorn" bör det ha varit en person som runt 1100-talet hade kontakt med de som lät bygga rundkyrkorna (på Falbygden, utanför Kalmar, i Östergötland och vid Mälaren), och som delade deras hyllning till Jesu gravkyrka i Jerusalem, oavsett om han själv hade varit där eller inte, samt som genom sina egna eller sina förfäders resor till arabiska områden kände till deras sedvänjor. Därtill gynnade han en treskeppig kyrka, där Skara domkyrka kanske är den mest troliga. Kanske var det någon följeslagare till biskop Lars jorsalafare som kom från Forshem som var den verkliga donatorn både till västtornet i Forshem och till delar av Skara domkyrka.

Om tornet däremot är hundra år äldre får vi kanske räkna med att det fanns enstaka svenskar som följde med de danskar och norrmän som under ledning av bland annat den norske kungen Sigurd jorsalafare for på korståg till det heliga landet i början av 1100-talet, medan alla eller i varje fall de allra flesta svenskarna följde med sin kung eller jarl på korståg mot Finland och senare mot Baltikum.

fil.dr

Lasse Bägerfeldt

*Debattartikel:*  
16 jan 2004

**Om Gullouis som historiker**

## Guillou – en historisk flopp

När bli sagor upphöjda till sanningar? Frågan blir aktuell efter Guillous TV-serie som berör Sveriges historia runt 1100-talet. I romanernas värld kan man sväva ut, även om man försöker ha en historisk förankring, och bibehålla ett visst vetenskapligt läsvärde. Problemet uppstår när läsaren, och rent av skribenten själv, inte längre ser skillnaden mellan dikt och verklighet. Genom Guillous TV-serie om Arns rike samt hans uttalanden i pressen den senaste tiden, där han utger sig för att vara en seriös historielärare, upphävs den gränsen istället för att fokusera på de väsentliga frågorna inom den historiska forskningen.

Det var länge sedan som jag lyssnade så länge på någon som haft så mycket fel. Jag tänker på del 1 av Jan Guillous TV-serie om Arns Rike. När han i pressen dessutom har mage att påstå att det mesta av det han säger är rätt och att felet bara berör småsaker är det svårt att veta om man ska skratta eller gråta. Det visar bara att hans kunskaper om den här tiden är skrämmande låga och att hans känsla för granskning och källkritik är som bortblåsta.

I det första programmet fick vi lära oss att nationen eller staten Sverige föddes genom slaget vid Gestilren. Men snälla Guillou, det var faktiskt precis tvärtom. Genom slaget vid Lena 1208 och slaget vid Gestilren 1210 var det den erikska ätten som vann. De stöddes av folkungapartiet, den sammanslutning av stormän från hela landet - sannolikt främst i Småland, Västergötland och Mälardalen - som ville att landet Sverige (som är urgammalt, vad du än påstår) skulle bibehålla den organisationsform som vi kan kalla rike eller hövdingadöme. Denna grupp ville inte att det gamla Sveariket skulle bli en stat. Det var tvärtom den sverkerska ätten, som förlorade slagen, som ville att Sverige skulle förändras till en stat där myndigheten till slut flyttades över från ätterna till kungen och biskopen. Men genom slagen vid Lena och Gestilren bromsades denna reform upp ganska rejält i 40 år till. Inte heller var detta tidiga rike ett maffialand, såsom Guillou ibland hävdar. Ett rike bygger nämligen, till skillnad från en stat, på samarbete för bygdens bästa även om det sker släktvis.

Inte heller kan vi ta fasta på Guillous högst personliga idéer om slaget vid Lena. Forskarna har aldrig varit eniga om hur många danskarna egentligen var. I den äldre forskningen tänkte man sig ofta runt 18.000 man såsom de senmedeltida källorna säger, men i den senare forskning-

en finns det dem som mer tror på siffror ner mot ynka 300 ryttare. Dessutom är Guillous förlöjligande av den svenska sidan fullständigt hämtad ur luften och rena påhittet, men ett måste för honom själv eftersom han har en fix idé om att det var tempelherrar som hjälpte Sverige ur den påstådda krisen. En kris som kanske bara finns i hans egna romaner och som inte har med verkligheten att göra. Intressant nog finns det inte heller ett enda sakligt bevis på att det förekommit tempelherrar i Sverige, och det av ett ganska enkelt skäl. Vårt deltagande i korstågen var inte alls riktade mot Jerusalem, vilket det var för resten av Norden, utan direkt österut mot Finland och Baltikum. Vi hade aldrig några direkta kontakter ner till Jerusalem vid den tiden, vilket däremot danskarna hade. Så snopet nog borde tempelherrarnas krigskonster i första hand ha varit kända för danskarna och inte för svenskarna. Att dessutom Birger Jarls fader Magnus Minnesköld dog vid Gestilren måste ha kommit som en fullständig nyhet för alla historiker, eftersom ingen vet varken när, var eller hur han dog. Sistnämnda påstående av Guillou kan ses som ett exempel bland många på hans bristande faktaunderlag som visar sig i hans berättande texter.

Nästa program ska handla om historieförfalskning, men i mitt perspektiv är det länge sedan som jag mötte en förfalskare så stor som han själv. Som historiskt program måste text och kunskapsinnehåll utan tvekan få underkänt. Guillous uppfattning om Sverige under Arnns tidsperiod är och förblir en spännande saga som hör hemma i romanernas värld. Nej, tacka vet jag Dag Stålsjös TV-program som i varje fall innehöll en ödmjukhet och ett ifrågasättande, samt inte minst ett äkta intresse för vad som egentligen har hänt i det gamla Sveariket.

fil.dr

Lasse Bägerfeldt

## SVEA RIKES VAGGA

### En annorlunda teori - steg 1: Metoden som banar ny väg framåt

Ordet metod låter tråkigt men är tyvärr mycket betydelsefullt eftersom det avgör hur en forskare betar sig och hur slutsatserna kommer fram. Om man struntar i metoden, struntar man också i sina slutsatser. Många forskare – i synnerhet vad gäller debatten om Svea rikets vagga – vänder därför på förhållandet och skriver sina slutsatser först, och där- efter väljer de en metod som stämmer med slutsatserna. Ofta så börjar de med att pricka in Svea rikets vagga på kartan och väljer då platser som Gamla Uppsala, Kinnekulle, Öland eller Östgötaslätten. Sedan väljer de en passande metod som just leder fram till den här platsen. För att kunna få ett sådant önskat resultat måste man på något sätt ta bort eller i varje fall ta sig runt alla de viktiga fornlämningar på andra platser som kan störa slutsatsen, och alla de uppgifter i de skrivna källorna som visar att man har valt fel plats. Det gör man enklast genom att inte låtsas om dem, eller att förlöjliga dem. Exempelvis behöver man inte bry sig om kungshögarna i Gamla Uppsala eftersom vissa personer länge har hävdats att de ”förmodligen bara är kvinnogravar”. Hur man har lyckades komma fram till det är en gåta, och likaså varför det i så fall skulle vara nedvärderande med kvinnogravar. Inte heller vet vi om kungshögarna i Västergötland döljer mansgravar eller kvinnogravar. Genom DNA-analys vet vi idag att en av de två kungshögarna i Gamla Uppsala är en kvinnograv, medan den andra är en mansgrav.

#### Västergötland OCH Uppland

Nej, denna metod är ingen framkomlig väg. Eftersom flera landskap runt om i Sverige har enastående fornlämningar och fornfynd, samt omtalas på ett hedrande och intressant sätt i de äldre skrivna källorna, måste vi bli medvetna om att det finns en lång rad spännande och utspridda platser som väver samman vår äldsta historia. Både Västergötland och bygderna kring Uppland framträder på ett sådant sätt att ingen av dem går att utesluta, i varje fall inte på ett enkelt sätt. Ska vi skriva vår äldsta historia på ett sakligt och rättvist sätt, måste vi acceptera varje landsdels fördelar och inte följa våra önskningar och drömmar. Men då måste vi ta hänsyn till alla fornlämningar och alla skrivna källor, även om de emellanåt lyfter fram platser som vi av något skäl inte tycker om. Först då märker vi vilken enastående forntid som framträder ur både Västergötlands och Upplands mylla, och att alla



andra fantastiska landskap kommer långt efter. Som tur är handlar det inte om någon avgörande kamp där det ena alternativet vinner segrande över tvåan som ohjälpligt förlorar titeln för alltid. Nej, frågan är istället varför vi i Sverige har just två så spännande områden som skiljer sig från alla andra, och inte bara ett enda område som kan kalla sig för Vaggan. Svaret på hur och varför de två områdena är beroende av varandra kan vi bara få om vi väljer en metod som förutsättningslöst söker efter svaret, och att vi inte låter våra förväntningar få styra.

(Tankarna ovan är hämtade från boken: "När Sverige blev till. En annorlunda teori om Svea Rikes vagga." av undertecknad.)

fil.dr  
Lasse Bägerfeldt

## En annorlunda teori - steg 2: Först rike och sedan stat

Sverige har under hela vår egen livslängd varit en stat, även om det ha skett vissa förändringar genom inträdet i EU. Stat var det också på mors tid och ända ner till Gustav Vasas regeringstid. Under seklernas gång har landet visserligen varit organiserat på lite olika sätt, men samhällets organisation har ändå följt samma grundläggande struktur. Därför känner vi igen oss när vi jämför dagens samhälle med det som var rådande i Sverige, under Gustav Vasas tid och ända ner till Birger jarls tid. Kung och riksråd på den tiden heter regering och riksdag i dag, men strukturen för makt och myndighet och hur alla besluten tas rörande samhället är densamma. Varje individ är och har varit en medborgare som föds till rättigheter och skyldigheter, vilket ingen kan ta ifrån oss. Sverige har sedan dess varit ett begrepp som definierats genom sina gränser gentemot andra länder, och de som råkar bo innanför gränserna är i regel svenska medborgare. De flesta betalar skatt efter beslut som myndigheterna bestämt, och dessa medel förfogar sedan myndigheterna över. Om en stat sedan är en diktatur eller demokrati spelar mindre roll vad gäller samhällets struktur, eftersom den alltid är densamma.

### Skänninge möte 1248

Många forskare söker efter den tidpunkt som innebar att Sverige blev en stat. De hamnar då i regel på 1100-talet eller 1200-talet. Onekligen var det just genom insatser från den sverkerska kungaätten och bjälboätten (även kallad folkungaätten) som Sverige blev en stat och lämnade den typ av organisation som funnits i Sverige sedan urminnes tider. Eftersom båda dessa ätter härstammar från Östgötaslätten är det uppenbart att Svea STATENS Vagga bör placeras i Östergötland. Några alternativ finns inte. I likhet med inträdet i EU som medförde många samtida förändringar, kan man hävda att övergången till en stat i Sverige blev definitiv genom Skänninge möte år 1248. Här drev Birger jarl igenom beslutet att Sverige från och med detta möte kunde åberopa den romerska rätten, vilket innebar dels att personer som bodde i landet kunde förklaras som landets fiender, och dels att kronan kunde lägga beslag på deras ärvda jordagods. Härigenom krossade han kärnan i den gamla organisationen, den typ som vi kan kalla för riket.

### Riket

I äldre tider var landet organiserat i ätter. Alla jordägare visste vilken ätt man tillhörde, men man bodde knappast tillsammans allihopa, utan levde familjevis på sina gods och gårdar. De övriga var trälar samt fattigare landbor som arrenderade jordlotter av de stora jordägarna. De jordägande ätterna var självstyrande i så gott som allting, både juridiskt, religiöst, ekonomiskt och socialt. Bara rörande försvaret lämnade man

ifrån sig sitt självstyre och allierade sig med andra ätter, varpå såväl bygder som landskap bildades. Det stående temat för dessa allianser var samarbete och förtroende mellan ätterna. I annat fall skulle inte det gemensamma försvaret fungera. En av hövdingaätterna utsågs till kungaätt, vilket innebar att kungen blev ordförande i folkförsamlingen samt överbefälhavare under krigstider, men inget annat. Han fick alltså inte själv fatta några viktiga beslut.

### Olika samhällsordningar

Skillnaden mellan rike och stat är nästan total, och kan jämföras med skillnaden mellan ett företag som är styrt av diskuterande aktieägare som sitter i en styrelse (riket) och det som styrs av en ensam och enväldig företagsägare (stat). Tyvärr har allt för få forskare uppmärksammat detta, och säger istället att före Birger jarls tid var inte Sverige "något riktigt land" och vi hade inga "riktiga kungar". Problemet är snarast att de själva inte är några riktiga forskare och att de inte förstått att samhällets organisation var helt annorlunda. Skänninge möte 1248 innebar att ätterna inte längre var självstyrande juridiskt och ekonomiskt, samt att Sveriges regent fick beslutanderätt över ätterna, individernas liv och deras ärvda jordagods. Detta var en mycket stor förändring som satte punkt för en epok som varat sedan urminnes tider. Ja, sedan Sveariket bildades långt tidigare, långt före Skänninge möte och östgötarnas strävan att göra om landet från ett rike till en stat.

(Tankarna ovan är hämtade från boken: "När Sverige blev till. En annorlunda teori om Svea Rikes vagga." av undertecknad.)

fil.dr

Lasse Bägerfeldt

## En annorlunda teori - steg 3: Urgamla kungalistor

Våra svenska kungalistor blir mer osäkra när vi kommer ner till tidig medeltid. Antingen är vi osäkra på årtalen, var kungen bodde och gravlades, eller vad han uträttade. I moderna historiska böcker börjar så gott som alla svenska kungalistor med samma person. De börjar med Olof skötkonung. Det gjorde också den kungalista som skrevs ner på 1200-talet och som sedan infogades i äldre Västgötalagen, men det berodde på att man i första hand ville räkna upp de kungar som varit kristna. Avsikten i dag är att räkna upp alla kända och säkra kungar, oavsett vilken religion de haft. Efter Olof skötkonungs söners död i mitten av 1000-talet, och ungefär samtidigt som vikingatiden tog slut, kom först den stenkilska kungaätten och sedan de sverkerska och erikska ätterna, innan bjälboätten (även kallad folkungaätten) tog över kungatiteln fram till unionstiden. Många av de kungar som finns uppräknade under denna period och som ingår i dessa ätter har bevisligen existerat, eftersom det finns oberoende material som vittnar om deras levnad. Men det gäller inte alla. Några nämns bara som flyktigast i någon skriven krönika, men det har de flesta historiker overseende med och betraktar ändå deras existens som bevisad. Detta gäller dock inte för Olof skötkonungs förfäder, som definitivt inte brukar räknas som trovärdiga. Ibland gör man ett undantag för Olof skötkonungs fader Erik segersäll, som beskrivs ganska ingående av ärkebiskop Adam av Bremen och som enligt samma krönika var kristen under en tid av sitt liv, även om han till slut avföll från kristendomen och dog som hedning.

### Inga kungar kvar

Orsaken till att kungarna före Olof skötkonung stryks är inte bristen på namn eller att vi saknar uppgifter om släktskapsförhållanden. Nej, orsaken beror på ett stort fel i valet av metoder. På 1800-talet trodde många historiker på allt som står skrivet i våra krönikor och gamla brev, och de lade gärna själva till sådant som de tyckte fattades. För att få ordning på vår historia införde man märkligt nog naturvetenskapliga metoder, trots att historia är ett humanistiskt ämne som rent praktiskt inte kan bli en naturvetenskap. Dessa metoder kräver alltid en 100-procentig trovärdighet. I annat fall kallas inte kungarna i berättelserna för historiska personer, utan de benämns sagokungar trots att sannolikheten ibland är upp mot 99% att de verkligen hade levt och existerat. På så vis lyckades man snabbt och effektivt att ta bort alla kända kungar före Olof skötkonung, utom ett par som levde i början av 500-talet. Men eftersom avståndet dit är så långt, glöms de ofta bort. Därmed finns det inga kungar före Olof skötkonung, och därmed förvandlas Sverige snabbt till ett land som har blivit fyllt av primitiva, isolerade och jämlika bönder. Denna grova förvrängning av vår historia, med bönder som mödosamt arbetade med jorden för att få mat som räckte året runt, dominerar tyvärr överallt. Det är ofta den bilden som vi

möter i våra historieböcker, på utställningar, i Radio/TV och i forntidsbyar etc.

### **Kungarnas guld**

Lyfter vi fram enastående guldfynd som Ällebergskragen och Timboholmsskatten (7 kg) i Västergötland eller Tureholmsskatten (12 kg) i Södermanland, vilka på sin tid var värda tusentals kor, förstår vi att det inte var ett jämlikt bondesamhälle under järnåldern. Låter vi kungarna få finnas kvar i vår historia, men självklart med den sannolikhet rörande deras existens som de är berättigade till (somliga kanske 0% och andra upp mot 99%), blir allting mer begripligt. Våra enastående fornlämningar och fornfynd kan sättas in i ett sammanhang, och Olof skötkonung hoppar inte upp som gubben i lådan, utan var bara en av kungarna i en lång och obruten serie som börjar någonstans i tidernas begynnelse när Sveariket bildades. Den kungalängd vi har innehåller namn som sträcker sig ända ner till tiden runt 100-talet. Är det möjligt vid den tiden som vi ska leta efter vaggan?

(Tankarna ovan är hämtade från boken: "När Sverige blev till. En annorlunda teori om Svea Rikes vagga." av undertecknad.)

fil.dr

Lasse Bägerfeldt

## En annorlunda teori - steg 4: Orsaken bakom vaggan

Enligt en uppfattning rörande vår historia bildades Sveariket eller Sverige tack vare att de stolta och ståtliga svearna från Uppland med omnejd seglande eller ridande tog sig ner till Västergötland och erövrade hela landskapet och kuvade alla som bodde där. Samma öde gällde de andra landskapen i landet, som tillsammans växte ihop och blev till dagens Sverige. Enligt en annan version gick det till på ungefär samma sätt, men anfallet kom söderifrån och det var istället modiga och ärofulla västgötar som gick till anfall och snabbt lade under sig landskapen runt Mälaren. Så många fler stora versioner än dessa två tycks det inte finns, även om det finns lokalpatrioter i alla landskap. Det enda som man tycks vara överens om är att Sverige uppstod genom erövring och krigiska bedrifter. Men det är just detta som är grundfelet, eftersom Sverige vid denna tid omöjligen kan ha uppstått och expanderat genom erövring. Det visar bara att forskarna inte känner till hur riken fungerar och inte heller verkar de känna till några andra sätt som visar hur det kan ha gått till.

### Krigets regler

Beskrivningen ovan stämmer utmärkt på hur stater krigar. Då handlar det om att erövra, i syfte att så fort som möjligt få den nya provinsen jämställd med andra provinser i landet. Därför blir också dess befolkning medborgare i det nya landet och får, i varje fall på sikt, samma rättigheter och skyldigheter som alla andra i landet. Allting sköts och regleras genom kungens och i viss mån ärkebiskopens beslut och styre. Men om vi går tillbaka till tiden innan Sverige var en stat och när det ännu var ett rike, förhöll det sig annorlunda. Krig syftade inte alls i första hand till erövring, utan man ville skrämma sina grannar, plundra och ta byte. Målet var att bli rik samt att hindra sina grannar från att själva vilja gå till anfall så man fick behålla sin rikedom. Om detta till slut ändå ledde fram till en form av erövring, var det omöjligt att låta den nya provinsen få ingå i det gamla landet eftersom rikets sammanhållning - till skillnad från staten - byggde på samförstånd, samarbete och förtroende. Sådana egenskaper är knappast kännetecknande för ett erövat, krossat och kuvat område, vars folk helst vill göra sig fria igen så fort som möjligt. Därför blev erövrade områden endast kuvade och de fick behålla sin självständighet så länge som de betalade en årlig skatt. I annat fall återvände erövrarna med vapen i hand och plundrade på nytt.

### De som inte kuvades

Eftersom varken Västergötland eller Uppland visar spår av att ha blivit erövrade och kuvade utan tvärtom är rika och i många stycken självständiga landskap, måste de två områdena ha inlett ett samarbete av

andra skäl. Det enda alternativa sättet är att utgå från fred och någon form av jämställt samarbete. Det är i detta perspektiv vi kan läsa om den kungliga Ynglingaättens stamfader Yngve Frejs bedrifter när han byggde upp en allians mellan vaner och svear som blev Sveariket. Om denna Yngve Frej som levde för nästan två tusen år sedan har varit eller avspeglar en historisk person vet vi inte, men händelserna runt honom ger oss märkligt nog en fullvärdig förklaring på hur det gick till när två så kulturellt olika områden, som Mälardalen och Västergötland, allierade sig med varandra. Det påminner en hel del om Skottlands enande på 800-talet som på den tiden fortfarande var ett rike och inte en stat. Svearna vid Mälaren fick styra över kungavalet, men kungaätten härstammade på den tiden alltid från Västergötland. Det gemensamma rikets religiösa och juridiska centrum lades i Gamla Uppsala i Uppland medan kungen ofta uppehöll sig med sin stående härstyrka runt Uppsala öd i Västergötland. Härigenom blev det balans och rättvisa i alliansen.

(Tankarna ovan är hämtade från boken: "När Sverige blev till. En annorlunda teori om Svea Rikes vagga." av undertecknad.)

fil.dr  
Lasse Bägerfeldt

*Artikelserie i tre delar:*  
28 – 31 jan 2004

## Slaget vid Lena år 1208

På lördag den 31 jan är det 796 år sedan som slaget vid Lena utkämpades. Numera pågår en annan strid runt Lena som inte är lika blodig, men som kanske är lika het. Sedan Jan Guillou gått ut och omtolkat vår svenska historia, delvis i linje med vissa historieforskarens uppfattning, råder en akademisk kamp om vad som ska gälla som sanning och vad som är skönlitterär dikt. Hittills har jag så gott som enbart mött motståndare till Guillous spekulationer, men snart kanske han får förstärkning om det visar sig att Arn själv uppstår ur en namnlös grav under Forshems torn. Plötsligt anser vissa att det är troligt att stiftare till kyrkor ska ligga gravlagda under torngolv, men vad händer då med alla kyrkor utan torn? En kvinna med slagruta berättade för mig att det inte alls var en man som låg där utan en kvinna. Genom hennes tro att böjda pinnar kan berätta sanningar för oss, är det inte längre en strid mellan två uppfattningar, utan snarare alla mot alla. Den som vill veta hur det var får nog söka svaren själv tills striden har lagt sig.

*Slaget vid Lena år 1208*

## Upptakten och striden

Anno 1208 stod ett mäktigt slag vid Lena. Ännu trettio generationer efteråt finns det personer som pekar ut slagfältet vid slutningen mellan kyrkan och Plantaberget. Här stred svenskar mot varandra, kämpande för sina ledare och för de ideal som de stod för.

På den ena sidan stod kung Sverker Karlsson uppställd med de krigare som ville att det urgamla landet Sverige skulle förändras och bli en modern stat i likhet med många andra länder i Europa. Med sig hade de en stor skara segervana danskar vars antal tycks ha dominerat stort över de svenskar som slogs på den sidan. På den andra sidan stod Erik Knutsson tillsammans med många stormän från hela landet vilka ville att Sverige skulle förbli organiserat som ett rike, såsom det alltid hade varit så länge någon kunde minnas. Att en kung har mycket mer makt och inflytande i en stat än i ett rike bekymrade inte Erik Knutsson. Han slogs inte av personliga skäl eller för att han var hungrig på makt. I första hand handlade det om att både han och hela hans ätt tillhörde



folkungarna, det parti i Sverige som öppet motarbetade alla försök att göra om Sverige till en stat. Trots starka anhängare från både Småland, Västergötland och landskapen runt Mälaren hade deras motståndare, den sverkerska kungaätten från Östergötland, lyckats införa regler och bestämmelser som i allt högre grad minskade ätternas inflytande och ökade kungens och kyrkans myndighet över folket, såsom stater alltid fungerar. I riket var det ätterna som beslutade om saker tillsammans med kungen.

Slaget stod vid Lena, men somliga vill hellre peka på Lena i Älvsborg, som också är en spännande plats, men mer talar för att det var vid Kungslena som de båda härstyrkorna möttes den 31 jan 1208. Detta datum motsvarar numera den 7 febr, eftersom datumet är satt i den julianska kalendern, men sedan 1753 använder vi den gregorianska kalendern. Hur som helst kan vi räkna med att slagfältet inte låg långt från Dimbo, där Västergötlands största gravfält finns, eller från Varv där sannolikt den stora folkförsamlingen hölls och där alla stora jordägare samt kungen under rikets tid träffades för att diskutera viktiga gemensamma angelägenheter. Inte heller var det långt från en av de många platser i Västergötland där man ungefär vid denna tid lät bygga enklare befästningar där i varje fall den nedre våningen var byggd av sten, och som numera kallas Lena borg. Dessa byggnader hade utländska förebilder, både från de brittiska öarna och Centraleuropa, vilket man höll reda på för att kunna hålla jämna steg med danskar och norrmän. Hit till denna rika kungliga miljö kom Sverker Karlsson vintern 1208 med sin danska härstyrka.

Erik Knutsson hade sannolikt kommit hit i följe med svenska stormän och krigare från en stor del av landet, vilka stödde hans och folkungarnas partiprogram. Troligen hade de även norska hjälptrupper i sitt sällskap. Om de efter Erik Knutssons flykt till Norge 1205 återkommit hit till Kungslena västerifrån hade de troligen passerat den stora staden Skara med den ståtliga domkyrkan och Gudhems nunnekloster som genom den sverkerska ätten hade fått tillgång till hela det ärorika godset Gudhem. Denna egendom hade tidigare tillhört Uppsala Öd, den uppsättning gods vars främsta uppgift sedan urminnes tider hade varit att bekosta kungens utgifter. Eftersom den sverkerska ätten minskade Uppsala Öds omfattning, tvingades skatterna på sikt att öka. Fortfarande hade landskapen runt Mälardalen inga skatter, eftersom de som bodde där ansvarade för rikets ledung eller krigsflotta som bestod av 200 skepp och mer än 5000 krigare som kunde öka vid behov. Där i nunneklostret bodde ett mindre antal nunnor men desto fler leksystrar på livstid. Någon tidsbegränsad vistelse förekom aldrig. På håll kunde de annalkande också se Mösseberg, på vars krön en av Sveriges allra största fornborgar påminde om stora händelser från tider som i det närmaste var helt bortglömda. Likaså skönjdes Ålleberg vid horisonten och platsen nedanför där Sankt Sigfrid vigde en kyrkplats efter dopet av Olof skötkonung innan han fortsatte sin färd ner till Varend i Småland. Denna rundkyrka av sten som byggdes av biskop Bengt den gode bör

genom sin identiska form med Jesu gravkyrka i Jerusalem ha varit vigd åt denna heliga kyrka, precis som Forshems kyrka när den byggdes i början av 1100-talet. Bengt den gode var folkvald och inte utvald av påvens undersåtar. Detta gamla system ville folkungarna men inte den sverkerska ätten bevara, och hans gravsten i Skara domkyrka är en hyllning till den omtyckta och frejdade biskopen. Vid Alleberg låg också Karleby där troligen mordet på kung Ragnvald knaphövde knappt hundra år tidigare hade ägt rum när han red på sin Eriksgata som sträckte sig runt en stor del av riket. Åtskilliga andra nybyggda kyrkor och kyrkogårdar med den tidens gravhällar i sten hade de också passerat. Många av dessa gravhällar kallar vi numera för stavkorshällar. Det kors som förekom allmänt vid den här tiden och som även pryder gravlocken är av samma typ som tempelherrarnas kors, men några tempelherrar såg man inte skymten av hur långt man än gick eftersom det inte fanns några svenskar vid den här tiden som hade sådana kontakter.

Men varför kom kung Sverker Karlsson med en dansk härstyrka för att möta en av de främsta stormännen i landet, vilken till skillnad från kungen tycks ha haft ett rejält stöd av andra svenska stormän och vältränade krigare? Var det så att stormännen i Sverige och alla deras krigare redan hade svikit kung Sverker och gått över till Erik Knutsson i samband med hans återkomst? I så fall var det oerhört brådskande för kung Sverker att krossa allt inre motstånd som var organiserat från Småland i söder och till Uppland i norr. Detta är bara spekulationer men det är besynnerligt att de allra flesta av svenskarna tycks ha stått på Erik Knutssons sida och inte på kungen sida.

Härstyrkorna möttes. På båda sidorna fanns det omfattande kunskaper om krigets konster. Bara några generationer tidigare hade de sista vikingarna dött, och med dem kontakterna ner till arabernas länder, men sedan dess hade mycket förändrats. Visserligen hade man stridit till häst sedan yngre bronsåldern, och pilbåge, spjut och svärd var ännu äldre. Likaså hade de första ringbrynjorna kommit till Sverige mer än tusen år tidigare. Men nu var det de bepansrade rustningarna och chockvågor med upprepade rytterianfall som var det senaste. Dess betydelse hade snabbt spridits till Europas alla hörn efter Wilhelm erövrarens seger vid Hastings 1066, och som medförde att han kunde ta hela England. Samma förödande stridsteknik användes av korstågsfararna och den förekom inom kort överallt inom hela den katolska världen. Än så länge hade inte Sverige satt i system att rusta sina krigare på detta sätt och lära dem den nya tekniken. Det skulle dröja ända fram till Alsnö stadgar år 1280 innan stormännens familjer fick skattefrihet om de satte upp en stridshäst med en välrustad ryttare. Därmed föddes adeln eller det världsliga frälset. Kyrkan hade redan fått skattefrihet sedan år 1200 och då genom Sverker Karlssons försorg. Hur stora och väl rustade härstyrkorna var vid Lena denna vinterdag år 1208, eller vilken taktik de använde sig av, vet vi nästan ingenting om. Det är och förblir spekulationer. Inte heller vet vi om det var snö och kallt, eller om det var barmark och plusgrader. Uppgiften genom den senmedelti-

da diktningen att Sverker Karlsson ledde en styrka på 18.000 ryttare betraktas som kraftigt överdriven, och vissa moderna forskare tänker sig snarare runt 300 ryttare samt ytterligare drygt tusen fotsoldater varav de flesta stupade sedan de tagit till flykten. Fram till denna dag kunde i varje fall de danska styrkorna stolt visa upp en serie bragder som de vunnit på slagfälten mot tyskarna. Kanske såg den svenska härstyrkan ungefär likadan ut som den danska, kanske var de fler kanske var de färre, men vi vet inte. Varje påstående förblir en gissning. Det enda vi känner till är att kung Sverker Karlsson förlorade striden och gav sig iväg från slagfältet och lyckades undkomma med 55 ryttare.

(Angående en del uppgifter i artikeln kan det finnas delade meningar mellan olika forskare, men de teorier har använts som jag själv anser är de mest trovärdiga.)

Lasse Bägerfeldt  
fil.dr

*Slaget vid Lena år 1208*

## Efterspelet och nya strider

Den 31 jan år 1208 färgades marken röd i Kungslena sedan Erik Knutsson med en svensk härstyrka hade slagit den svenske kungen som märkligt nog inte tycks ha förfogat över de svenska styrkorna utan hade en dansk härstyrka med sig. Danskarna krossades och kung Sverker Karlsson flydde söderut.

Utjagad och fördriven från Sverige tvingades Sverker Karlsson ge upp den svenska kungatiteln. Varken i Småland, Östergötland, Västergötland eller Mälardalen kunde han känna sig välkommen. Svearna fick åter igen i uppgift att välja en kung som skulle råda för landet, från de norrländska kusterna via Mälardalen ner till de många götalandskapen. Även Gotland hade anslutit sig till detta land och betalade årliga skatter, vilket skulle gynna både deras omfattande handelsverksamhet och försvara deras land och folk. Eftersom det uppenbarligen inte fanns så många personer kvar att välja mellan vilka förde det kungliga blodet vidare, föll valet på segraren vid Lena, Erik den heliges sonson Erik Knutsson. Härigenom fick åter igen folkungarna och deras partiprogram inflytande över Sverige. Alla de förändringar som med tiden skulle göra om Sverige från ett rike till en stat bromsades upp.

En av de som kunde känna sig nöjd med utvecklingen var lagman Eskil i Västergötland. Han härstammade från Bjälbo i Östergötland och hans yngste bror var Birger Magnusson, sedermera jarl och den som definitivt skulle förändra Sverige i en riktning som både Eskil och hela hans släkt i övrigt hade motarbetat sedan länge. Men Birger var inte född ännu, utan det skulle dröja några år till. Drygt tio år senare lät lagman Eskil skriva ner den lag som skulle gälla för Västergötland, i enlighet med den rättsuppfattning som hade utvecklats under de senaste seklerna. Här passade han också på att skriva in reglerna som sedan urminnes tider gällde för kungaval i Sverige. Det var svearna i det blivande landskapet Uppland med omnejd som valde kung bland de personer som var ättlingar till föregående kungar. Denna kung skulle sedan rida runt i landet där varje landskap svor honom trohet. Men eftersom Sverige fortfarande i hög grad var ett rike och inte en stat hade kungen inga större beslutande uppgifter eller utövade någon större myndighet över folket, varken fattig eller rik. Han var i första hand ordförande vid folkförsamlingarna, där man i samförstånd och endräkt diskuterade fram gemensamma lösningar, samt överbefälhavare för dels den stående härstyrkan som fanns vid kungens sida, den styrka som kunde uppåddas på mer frivillig väg genom bygdernas hövdingar, samt den välorganiserade och omfattande krigsflottan i Mälaren som vid den tiden kan ha varit bortåt sju hundra år gammal eller mer. Periodvis hade många kungar suttit i Västergötland när de inte av olika skäl behövde vara uppe i Mälardalen. Riksblotet vart 8:e år var en sådan kunglig förplik-

telse. Den hade förmodligen redan Olof skötkonung försökt avskaffa inför 1020 års blot, men resultatet blev att svearna avsatte honom och valde hans son Anund Jakob som kung istället. Inför hotet om ett inbördeskrig mellan far och son återinsattes Olof skötkonung vid sidan av sonen men i samband med det valde han att bosätta sig i Västergötland. Efter Anund Jakobs och hans broder Emund gamles död några årtionden senare, uppsteg den ingifte Stenkil på tronen. Hans stamgods låg i Levene i Västergötland och han ville också gynna kyrkan, motarbeta riksblotet samt utveckla Sverige i riktning mot en stat. Det blev dock hans son Inge d.ä. som slutligen satte stopp för riksblotet, vilket i Sverige hölls för allra sista gången år 1084. Denna tradition hade troligen pågått i oförändrad form allt sedan år 476 och hade samlat hela Sverige religiöst. Inge d.ä. sägs ha blivit gravlagd vid Hånger numera ödelagda kyrka c:a 1110 och senare i samband med att Varnhems kloster byggdes och munkarnas konflikt stillades med Inges dotterdotter Kristina, gift med Erik den helige, flyttades hans ben till klosterkyrkan runt femtio år efter hans död.

När hela den stenkilska ätten utslocknade på manssidan något senare, skulle det med tiden bli tre av de ingifta männen som fick bära kungatiteln. Först var det Magnus Nilsson, vars fader var kung över Danmark, men det valet sågs inte med blida ögon utan efter några år tvingades han bort från tronen och ersattes av Sverker d.ä. som blev stamfar för den sverkerska ätten. Hans starka vilja att förändra Sverige till en stat gav honom många fiender, och vem som lejde körsvennen och fick honom att dräpa den svenske kungen med kniv på väg till julottan 1156 vet vi inte, det finns för många att välja på. Att kungavalet därefter föll på Erik Jedvardsson - den helige - kan förefalla naturligt eftersom han stod på motståndarnas sida och inte ville ha så stora och många förändringar som Sverker kämpat för. När Sverige 1164 fick ett eget ärkebiskopssäte hamnade det följaktligen också i Gamla Uppsala, där både riksblotet och det högsta tinget varit. Under de korta perioder därefter som den sverkerska ätten, först Karl Sverkersson och sedan Sverker Karlsson, regerade lyckades de åstadkomma flera viktiga förändringar. Uppsala Öd började lösas upp och kyrkan fick skattefrihet. När så Erik Knutsson blev kung 1208, som en följd av händelserna efter slaget vid Lena, väntade en ny period av stiltje i utvecklingen. Visserligen kom Sverker Karlsson tillbaka 1210 med en ny danska härstyrka och försökte tilltvinga sig makten genom att försöka döda Erik Knutsson, men här i slaget vid Gestilren stupade han, och därmed blev detta slagfält bara en parentes i den svenska historien.

Det kommande årtiondet skulle få allvarliga konsekvenser för framtiden. Erik Knutsson dog redan år 1216 och hans ende son var knappt född, varför de som stod för kungavalet bara hade den 15-årige Johan Sverkersson att välja på. Precis som några av sina företrädare startade han ett eget korståg österut, men detta skulle bli Sverige allra sista korståg. Det första var ett resultat av påvens beslut i slutet av 1000-talet där han sade att de katolska länderna fick behålla allt som de erövrade i

hedniska länder. Många länder valde att medverka i korstågen mot Jerusalem, men inte Sverige. För svenskarna innebar det att vi återupptog striderna österut som pågått sekler tillbaka. Redan på 800-talet var delar av Baltikum kuvat och tvingades betala årlig skatt till Sverige. På 1100-talet var intresset i första hand riktat mot Finland. Efter flera lyckade korståg mot Finland, där stora områden kuvades, vändes blickarna mot Baltikum. Det blev också Johan Sverkerssons mål med korståget 1220. Själv tvingades han lämna Baltikum för att bege sig till Rom, men svenskarna lyfte sina segerrika vapen utan sin kung men med den ödesdigra följden att många av dem stupade. Därmed upphörde de svenska korstågen. Två år senare dog den barnlöse kungen hemma i Sverige och den blott 6-årige Erik Eriksson, den läspe och halte, blev kung. När han dog förhållandevis ung år 1250 hade hans nyblivne jarl, Birger Magnusson, sedan några år inlett stora förändringar i landet, troligen mot kungens vilja. Han var jämngammal med kungen och var född några år efter slagen vid Lena och Gestilren. Hans fader Magnus minnesköld satt förmodligen hemma i Bjälbo åren efter de båda slagen, men i övrigt vet vi inte särskilt mycket vare sig om honom eller om Birger Jarls farfar Bengt snifel.

(Angående en del uppgifter i artikeln kan det finnas delade meningar mellan olika forskare, men de teorier har använts som jag själv anser är de mest trovärdiga.)

Lasse Bägerfeldt  
fil.dr

## Efterspelet och nya strider

Först år 1247 kom vändningen på den era som började 1208 efter slaget vid Lena. Birger Jarl tog ställning mot hela sin släkt, mot folkungarna (partiet) och mot den erikska kungaätten. Nu skulle Sverige åter igen utvecklas i riktning mot en stat.

Genom segern i slaget vid Sparsäter 1247 lät Birger Jarl avskaffa ledungen, den urgamla krigsflottan, och tvingade bönderna att betala skatt istället, vilket bland annat skulle gå till byggandet av borgar och uppsättandet av utländska legotrupper. Året därpå, 1248, passade han på vid Skänninge möte, när den påvlige legaten var närvarande, att skaffa sig tillstånd att använda sig av romersk rätt i Sverige. I praktiken innebar det att Sverige på ett definitivt sätt omvandlades från ett rike till en stat. Härigenom kunde han i det närmaste egenmäktigt döma personer till landsförräderi och därmed till döden, samt konfiskera deras mark. Det första medförde att landet fick en myndighet som stod över ätternas självstyre och folkförsamlingens samråd, och det andra innebar att jordägandet som tidigare bara hade ärvts och sålts inom ätterna plötsligt kunde få en ny ägare. De stormän som avrättades 1248 och 1251 var de som vågade sätta sig emot Birger Jarl, med till skillnad från slaget vid Lena förlorade de även slaget vid Herrevadsbro 1251 och därmed skulle arbetet med att förändra Sverige till en stat börja på nytt. Vissa försök hade gjorts redan av Olof skötkonung men det blev genom Birger Jarl och hans son Magnus ladulås som Sverige mer slutgiltigt blev en stat.

När Magnus ladulås dog på Visingsö 1290 hade han och hans fader på 43 år lyckats ändra på det mesta i det svenska samhället. Skatter hade införts eller höjts, handelsavtal med andra länder hade upprättats och städer ersatte de fria marknadsplatserna. Stormännen hade blivit adel, och folkförsamlingarna hade ersatts av ett kungavänligt riksråd. Ätterna var inte längre den främsta juridiska enheten i samhället, utan det var kungen. Lagarna skrevs om i denna riktning och fylldes på med kungliga beslut om vilka rättigheter och skyldigheter som skulle gälla. De enda som knappt berördes av detta var den stora mängden trälar som fortsatte att leva som vanligt.

En som däremot berördes var marsken Torgils Knutsson, som satt i förmyndarregeringen efter Magnus ladulås död, i samband med att lille kung Birger inte var myndig ännu. Torgils gjorde en del försök att bromsa utvecklingen och blåsa liv i de gamla folkungarna igen. Från början hade han den unge kungen med sig men när han ville styra mer självständigt, red kungens båda bröder hertigarna Valdemar och Erik ner till Västergötland där de strax före jul år 1305 hittade Torgils Knutsson i Lena borg. De tillfångatog honom och förde honom till

Stockholm där han ganska omgående dömdes till döden och avrättades i början på året 1306. På så vis blev han den sista betydande personen som bodde på borgen i Kungslena, och kanske den sista som trodde att svenskarna skulle vara lyckligare om de levde i ett rike istället för i en stat. Därmed slutar både Torgils Knutssons, folkungarnas, rikets och Lenas historia.

(Angående en del uppgifter i artikeln kan det finnas delade meningar mellan olika forskare, men de teorier har använts som jag själv anser är de mest trovärdiga.)

Lasse Bägerfeldt  
fil.dr



*Debattartikel:*  
22 mars 2004

Om återfinnandet av Gestilren

## Dags att ta bort den felaktiga minnesstenen i Varv. Gestilren låg inte här

Alla som åker till Varv och tittar på minnesstenen över slaget vid Gestilren år 1210 har åkt fel. Varken guider eller turistfolk verkar vara medvetna om detta, utan fortsätter att föra fram platsen som den riktiga.

År 1910, när Tidaholm blev stad, döpte man i kommunen om ett gårde i Varvs socken och kallade det för Gestilren. Därmed var det fritt fram att resa en minnessten över slaget vid Gestilren år 1210, vilket skulle matcha den likartade minnesstenen över slaget vid Lena 1208 strax norrut i Falköpings kommun. Skillnaden mellan Lena och Varv är dock betydande eftersom slaget vid Lena har ägt rum alldeles i närheten av minnesstenen. Så är inte alls fallet i Varv. Det enda forskarna är överens om är att det definitivt inte var i Varv som slaget stod. I bilagan till Västgötalagen sägs det att Gestilren låg mellan Lena och Dala, vilket skulle innebära att slagfältet låg nästan exakt där slaget vid Lena stod år 1208. Men inte heller här kan man finna ortnamnet Gestilren. En möjlighet bland många är att det var hemvändande tyska legosoldater, som berättade att man slogs på den terrängmässiga hyllan mellan Plantaberget och slätten nedanför Kungslena och att man då använde det tyska ordet "gestell" som kan betyda hylla. Men nu kan alla sådan spekulationer kastas i papperskorgen.

### Ortnamnet Gestilren fanns, men inte i Varv

För några år sedan publicerades en rapport i "Namn och Bygd" (1999) som visade att ortnamnet Gestilren visst har funnits i Sverige. Det var Lars Otto Berg som fann att ortnamnet förekommer åtskilliga gånger i kyrkoräkenskaperna för Frösthults socken i sydvästra Uppland under 1500-talet och början av 1600-talet. Även ett par kyrkvårdar från 1500-talet sägs ha bott i Gestilren. Under mitten av 1600-talet slutade man att använda ortnamnet och byborna tycks ha förts till byn Gästre istället.

### Sverkens gravplats

En annan märklig uppgift är den gamla sägen som skrevs ner i början av 1600-talet från denna socken. Den berättar att kung Sverker efter sin

död begravdes i Sverkersbacken som låg i byn Gestilren. Namnet Sverkersbacken finns även med i en förteckning från 1600-talets slut, vilket styrker att namnet på kullen verkligen existerat. Däremot är det osäkert om kung Sverker Karlsson ligger kvar här eller om det bara var en tillfällig begravning medan situationen i landet lugnade ner sig efter striden, och att han därefter flyttades till Alvastra kloster där hans förfäder låg.

### **Minnessten över vårt önsketänkande**

Härmed tycks det stå klart att Gestilren måste flytta 25 mil i våra historieböcker, från Västergötland till Uppland, och att minnesstenen i Varv bara uttrycker en längtan att få en större del av vår gemensamma historia. Men Västergötland är och förblir en oerhört viktig plats med många fornlämningar och minnesplatser. Gestilren däremot var ett slagfält som inte betydde något, varken för Sverige eller för den sittande kungen Erik Knutsson. Striden avslutade bara den avsatte kung Sverkers liv och fördröjde Sveriges utveckling från ett rike till en stat med några årtionden. Från mitten av 1100-talet till mitten av 1200-talet var Sverige ett väl organiserat land, från Småland i söder och upp till norrlandskusten. Man höll fast vid de urgamla traditionerna som gjorde landet enhetligt och fick befolkningen att leva i endräkt och samförstånd. Det var först när Sverige blev en stat som våldgästning och övergreppen blev allt vanligare, och som slutade med bland annat Engelbrektsfejden och andra revolter mot statligt myndighetsmissbruk. Något sådant fanns inte inom landet under rikets tid.

Lasse Bägerfeldt

*Recension:*  
21 juni 2004

Recension om återfinnandet av Gestilren

## Slaget om Gestilren är förlorat

**Efter drygt hundra års intensiva diskussioner rörande Gestilren, där Erik Knutsson och Sverker Karlsson stred om kungamakten år 1210, är frågan äntligen avgjord var det låg någonstans.**

Redan för fem år sedan kom en artikel i "Namn och Bygd" skriven av Lars-Otto Berg som visade att det synnerligen ovanliga ortnamnet Gestilren hade påträffats i kyrkoräkenskaper för Frösthults socken strax norr om Enköping i Uppland. Nu har amatörforskaren Sven Sandblom tagit upp ämnet och skrivit ett häfte där han granskat förhållandet ytterligare. Lite skrävligt har den fått titeln "Gestilren 1210. Striden stod i Uppland! i Gästre!". Vid sidan av hans redogörelse av vad som faktiskt hände vid denna tid försöker han tolka varför det blev på det här sättet. Att skriften ofta betonar Upplands förträfflighet måste man väl ha överseende med, på samma sätt som många västgötska böcker gärna lyfter fram vår egen hembygds fördelar, även om det kan bli lite väl subjektivt ibland.

### **Inga danska styrkor var med**

Vad som på ett förtjänstfullt sätt blir ordentligt belyst är att Sverker Karlsson, som avsattes som kung 1208 efter slaget vid Lena (som tveklöst är detsamma som Kungslena!! här i Västergötland!!), omöjligen kan ha haft med sig en dansk härstyrka vid striden i Gestilren. Detta är annars något som Jan Guillou har påstått och som fick honom att dra den felaktiga slutsatsen att slaget vid Gestilren var ett viktigt slag i Sveriges historia. Att slaget kan ses som en parentes är en allmän åsikt bland historiker, vilket också författaren delar, liksom att Guillou bara bör ses som en romanförfattare. Striden vid Gestilren tycks snarare ha varit en plötsligt uppkommen strid som kanske inte var så noga planerad.

### **Kungens gårdar i Frösthults socken**

Den svårighet som återstod för författaren var att precisera lite mer exakt var Gestilren låg någonstans i Frösthults socken. En fortsatt granskning av de skrivna källorna på 1500-talet visade att Gestilren även omnämns i skattelängderna över de bönder som betalade tionde. Härigenom blev det möjligt att anta att Gestilren avsåg de tre gårdar i Gästre by som även betecknades som hovgårdar och ägdes av kungen!

Det förklarar också varför ortnamnet Gestilren senare försvann eftersom gårdarna formellt sett ingick i byn Gästre, där 11 av de 12 gårdarna ägdes av kronan och den tolfte var prästgård.

### **Sägner och den verkliga minnesstenen**

Efter en granskning av nedskrivna sägner i bygden på 1600-talet och de ännu idag levande folkberättelserna står det klart att den avsatte Sverker Karlsson ägde tre gods eller gårdar i den här trakten, och en av dem var just Gestilren. Likaså ägde den erikska ätten marker häromkring. Därmed fanns de båda parterna för striden redan på plats, när de inte uppehöll sig på sina andra gods och gårdar vill säga. Likaså kan sägnerna berätta om "Sverkers backe", som troligen är identisk med den nutida "Kungens backe", där Sverker sägs ha begravts vid en stor sten. Just här står fortfarande en rest sten från forntiden, vilken till skillnad från den moderna minnesstenen i Varv hjälper oss att förstå var det verkliga slaget vid Gestilren stod någonstans.

Trots en del smärre sakfel och ett ganska yvigt språk kan skriften rekommenderas för alla som vill ta del av debatten kring Sveriges historia runt tidig medeltid.

Lasse Bägerfeldt

# När Sverige blev en stat

Övergången från ett rike till en stat innebar stora förändringar av den urgamla samhällstypen som höll ihop Sverige. Individerna som tidigare hade tytt sig till sina släktingar och levt i en bygdegemenskap blev istället medborgare under en nyinrättad myndighet som tog sig rätten att fatta beslut rörande deras rättigheter och skyldigheter. Många viktiga händelser inträffade på eller intill Falbygden.

NÄR SVERIGE BLEV EN STAT

## del 1 - Kyrkans roll

### **Kyrkan var organiserad som en stat**

Många har hävdats att det var kyrkans inflytande som var avgörande för Sveriges förändring till en stat. Till viss del är det rätt eftersom den katolska kyrkan var organiserad som en stat, där påven och hans närmaste fattade beslut om undersåtarnas rättigheter och skyldigheter. Dessutom ville de gärna att länder som saknade en fast myndighet utvecklade detta för att de lokalt i de olika länderna skulle kunna verka enligt den maktstruktur de själva hade haft sedan romarrikets tid. Däremot hade de inte kraft nog att påverka utvecklingen i enskilda länder. De kunde bara uppmuntra ledarna att genomföra förändringarna så snabbt som möjligt. Den nya teknik som präster och munkar kunde erbjuda för bönderna var sällan till någon större nytta. Södra Sveriges befolkning, samt deras förfäder sedan flera tusen år tillbaka, hade levt på kött- och mjölkprodukter. Odlingen var fortfarande marginell på dessa breddgrader.

### **Stiften bildades**

När stiften långsamt antog alltmer stabila gränser i Sverige betydde det föga för landets organisation i sak. Däremot finns det skäl att misstänka att de nya inre gränserna i viss mån kom att bidra till nya landskapsgränser. Både Västergötland och Östergötland tycks ha bestått av ett flertal mindre landskap tidigare, men sammanförts som en följd av en indirekt påverkan från den katolska kyrkans stiftsgränser. Samma sak blev det senare för Småland och Uppland.

## **Klosterordnar och kyrkobygganden**

Inte heller skulle införandet av klosterordnar i Sverige påverka förändringen av landets organisation. Detsamma gällde för den intensiva kyrkobyggnaden i början 1100-talet. Kyrkorna av sten eller trä var mer en manifestation av de rika jordägarna, där de självständiga ätterna visade upp sig inför varandra. När Sverige fick ett eget ärkebiskopssäte placerades det i Gamla Uppsala i Uppland som tidigare hade varit platsen för riksblotet vart 8:e år och där man ännu under lång tid hade kvar marknaden, den så kallade distingsmarknaden. Även detta var yttringar och beslut som grundade sig på den maktstruktur som rådde mellan ätterna under rikets tid.

## **Skattefrihet**

På 1190-talet fick den katolska kyrkan rätt att kräva in tionde av bönderna och år 1200 fick de skattefrihet på sina gårdar. Därmed hade de ställt sig utanför bekostandet av det gemensamma försvaret, vilket var grunden för sammanhållningen och samarbetet i riket. Kyrkan krävde skydd och underhåll, men bidrog inte själva på något reglerat sätt. Det fanns dock en hel del präster och biskopar som aktivt deltog i strider och på slagfälten. Härigenom visade de att det fanns alternativa organisationer för samhället och att man inte behövde eftersträva endräkt och lojalitet gentemot varandra.

## **Landskapslagarna**

Det var när individerna lojalitet gentemot varandra upphävdes som den horisontella maktstrukturen bildades. Över folket sattes kungen och ärkebiskopen vilka successivt tog sig rätten att fatta beslut över folket, fattiga som rika, och tilldela dem rättigheter och skyldigheter. I och med det finns det skäl att anta att brottsligheten och splittringen i bygderna ökade. Därmed ökade behovet av nedskrivna regler, vilka kyrkan snabbt hjälpte till med att ge förslag till.

## **Kröningen av kungen**

Det formella erkännandet av kyrkan som ett överhuvud och därmed en myndighet i Sverige som hade rätten att fatta beslut över folket kom i princip i början av 1200-talet i och med att kungen kröntes. Denna handling innebar att det var påven och den katolska kyrkan som ytterst bestämde över kungavalet och inte folket. Kyrkan lösgjorde sig också från folkvalen för egen del år 1248 när det bestämdes att folket inte fick välja biskopar utan att det var en fråga som sköttes internt av den katolska kyrkan. Först då hade kyrkan lyckats bli den myndighet i Sverige som man redan från början ansetts sig vara, men inte fått gehör för, varken av kungen, de rika eller de fattiga. Då var inte längre Sverige ett rike utan en stat.

Lars Bägerfeldt

## del 2 - Kungens roll

### Avsatta kungar

När kung Olof skötkonung vägrade att hålla i riksblotet år 1020 fanns det inget annat val för svearna än att avsätta honom och insätta hans son Anund Jakob istället. Eftersom kungen även var överbefälhavare uppstod en stor risk för inbördeskrig, vilket dock avvärdades varefter far och son fick dela på styret. Samma sak inträffade inför riksblotet 1984 när svearna avsatte den kristne kung Inge d.ä. som också vägrade att upprätthålla riksblotet. Istället för att nå en förlikning samlade Inge sina trogna härstyrkor och tågade mot Uppland där han dräpte kung Blot-Sven och såg till att avskaffa riksblotet för gott. I gengäld intog kristendomen platsen som svenskarnas religion och därmed hade man släppt in den part som förordade en genomgripande förändring av samhället i riktning mot en stat.

### Folkungarna

Som motpol till den katolska kyrkan och de aristokrater som arbetade för en förändring av samhället samlades stormän från hela landet och höll ihop mot den nya tidens idéer. Denna grupp kallades på den tiden för folkungar och ska inte blandas samman med folkungaätten, som för säkerhets skull kan kallas Bjälboätten för att därigenom minska risken för sammanblandning. Kungar kom och kungar gick, vilka antingen var på folkungarnas sida eller försökte bryta deras hävdande att organisationen av samhället i Sverige inte fick ändras, eftersom det fungerat alldeles tillräckligt bra sedan urminnes tider. Det var först under den sverkerska ättens tid på 1100-talet som systemet för kungens underhåll via särskilda gårdar började luckras upp och det fanns en möjlighet för kungen att börja införa fasta och årliga skatter på all jord i stora delar av Götaland. Men drygt hundra år senare hade både kyrkan och aristokraterna fått skattefrihet. De sistnämnda dock mot en motprestation.

### Romersk rätt

Orsaken till att Sverige på ett mer definitivt och avgörande sätt blev en stat, och samtidigt avskaffade de sista reglerna som gällde för ett rike, tycks inte ha varit av ideologiska skäl. Istället kan vi se att det var ett redskap i maktkampen om kungavärdigheten. Av rent privata skäl och för att stärka sina egna möjligheter att bli kung närvarade jarlen Birger Magnusson på ett kyrkomöte i Skänninge 1247. Där fick han den påvliga kardinalens godkännande att nyttja den romerska rätten i Sverige, vilket innebar att begrepp som majestätsbrott infördes. Sveriges majestätsätt var vid den tiden den veke kungen Erik Eriksson den läspe och halte som tycks ha gjort allt vad Birger jarl förordade. Därmed var det lätt att påskina att Holmger och Filip, kung Knut langes söner, var upproriska och att det var jarlens skyldighet att möta dem i strid och avrätta dem samt beslagta deras egendom. Verkligheten var dock en annan. Holmger Knutsson var mycket omtyckt och förmodligen betydligt mer

förväntad som efterträdare till den barnlöse kungen än vad Birger jarl var. Genom att i kungens namn avrätta Holmger hade han stärkt sina egna möjligheter, men priset var att Sverige genomförde reformer som formellt sett gjorde landet till en stat.

### **Valdemar och Magnus ladulås**

Birger jarls lömska spel gick om intet. Medan han var på korståg långt österut i Finland dog plötsligt den barnlöse kungen Erik Eriksson och på bara åtta dagar samlades de män som hade kungavalet i sin hand. Här beslöts det att kungatiteln inte under några omständigheter skulle få gå till jarlen Birger, som egoistiskt och svekfullt hade agerat mot sina egna landsmän. För att hindra det valdes istället hans omyndige son Valdemar och därmed stod det klart att Birger aldrig skulle kunna bli svensk kung. Krönikorna berättar att han blev ursinnig när han kom hem och fick höra nyheten. Som en följd av detta avstannade allt reformarbete och det blev först Birgers son Magnus ladulås som slutförde förändringen av Sverige och genomförde de införandet av en myndighet som fick makten att fatta beslut över hela det svenska folket. Myndigheten bestod av honom själv och ett mindre riksråd. Detta råd ersatte den stora folkförsamlingen som tidigare hade hållits i Varv, troligen på den plats vid Varvsberget där fortfarande en del tror att slaget vid Gestilren stod 1210. Då var det kungen som sammanfattade vad folkförsamlingen hade kommit fram till, men från Magnus ladulås tid var det folket som upprepade besluten och lydde det som Magnus hade kommit fram till. Då först var Sverige en stat och inte längre ett rike.

Lars Bägerfeldt



## del 3 - Folkets roll

### Ättens förenade egenskaper

Familjerna skötte ofta sig själva och bodde åtskilda från sina andra släktingar. Däremot var släktskapsbanden starka. Framför allt gällde det inom tre områden. Inför ett äktenskapsavtal var det kvinnan närmaste släkting som ansvarade för att det gick rätt till. Vid dråp fick hela släkten eller ätten hjälpa till att samla ihop böterna på den ena sidan och de som mottog boten skulle på samma sätt fördela den inom ätten. Slutligen var all jord indirekt ägd av ätten varför de hade förköpsrätt om någon enskild person ville sälja ärvd jord.

### Gemensamt försvar

Vad som ytterligare stärkte banden mellan människorna och tvingade dem att samarbeta och leva i endräkt och samförstånd var att de hade ett gemensamt försvar. Alla friborna män, som alltså inte var trälarna, över femton år tycks ha utgjort hela den samlade härstyrkan. Av dem var det sedan ett urval som ständigt låg i träning och blev elitkrigare. På så vis fanns det en förtröstan och inbyggd lojalitet i den typ av organisation i samhället som vi kan kalla rike och som förekom under hela järnåldern och förmodligen under bronsåldern. Det vi inte vet lika mycket om är rikens storlek och gränser men vi bör inte underskatta deras omfattning.

### Skatter

I början av medeltiden avskaffades successivt samarbetet mellan familjerna vilket sträckte sig över hela riket. Till slut upphävdes även hela krigsflottan i Mälaren som omfattade 5000 man och 200 skepp. Istället infördes en rättvist fördelad betalning så att kungen kunde köpa dessa tjänster. Dessa skatter utgick från jorden och hur många gårdar man ägde. För inkomsten kunde kungen värva utländska legotrupper och bygga borgar både mot yttre fiender och sina egna undersåtar. Från och med den här tiden upplöstes den inre lojalitet som varit rådande sedan urminnes tider. Det militära samarbetet som höll ihop bygderna var borta. Likaså var den stora folkförsamlingen borta, där de friborna tidigare hade diskuterat gemensamma frågor tills endräkt rått. I dess ställe kom riksrådet där bara ett mindre antal personer satt, vilka i regel var kungatrogna.

### Rättigheter och skyldigheter

När oron ökade i landet och alltmer lagar skrevs som reglerade individen liv förändrades den enskildes liv en gång för alla. Precis som den enskilde individen själv var ansvarig inför Gud och Kristus huruvida denne skulle komma till Himlen eller Helvetet på Uppståndelsens dag och efter vistelsen i skärselden, ställdes plötsligt den enskilde till svars för sina handlingar. Kyrkan var inte sena med att förse lagmännen med

kristna lagtexter från andra länder som betonade just detta. Tidigare hade varje person handlat i enlighet med de många gudarnas vilja och var alltid, juridiskt sett, en del av sin släkt eller ätt. Från tiden kring 1200-talet försvann de forna banden som delade ansvarsbördan och individen ställdes som ensam ansvarig direkt under den nybildade myndigheten som tog sig rätten att fatta beslut och kontrollerade så att besluten efterlevdes.

### **Kyrklig vigsel**

När bygdens och rikets gemensamma försvar var borta och ättens juridiska självständighet ersatts av individuellt ansvar inför kungen, återstod bara ättens inflytande över äktenskapsavtalen och jordägandet. Men redan på 1200-talet infördes prästlig vigsel som en ersättning till ätternas avtal. Därmed kunde även personer gifta sig i sådana fall där deras släktingar var emot ett äktenskap. På så vis minskades ättens och släktens betydelse ytterligare.

### **Personlig frihet**

De enskilda personerna behövde inte längre samarbeta med sina släktingar eller med sina grannar i bygden. Var och en kunde göra precis som man ville, bara det inte var olagligt enligt de texter som lagmannen skrivit ner. Här uppstod den personliga friheten men också grunden för en social otrygghet, eftersom all trygghet vilade i händerna på den myndighet som införts som en ersättare till folkförsamlingarna och ätterna. Sverige var inte längre ett rike utan en stat.

Lars Bägerfeldt

*Artikelserie i tre delar:  
4 – 7 aug 2004*

## **Bygden öster om Varvsberget och Gerumsberget**

-----

*Öster om Varvsberget och Gerumsberget skiner forntidens  
glans än idag - 1.*

Nu när Gestilren är flyttat en gång för alla från Västergötland kan man fråga sig om det finns något kvar. Man behöver inte leta länge för att få ett svar. Det finns gott om platser som tycks vilja berätta en sådan enastående historia att vi alldeles glömmer bort att Gestilren en gång förlades till våra trakter.

## **Efter hedniska andeväsen kom Sigfrid och Kristus**

**För en utomstående besökare som kommer hit via Småland eller Östergötland börjar bygdens särart uppträda redan i skogarna på vägen hit.**

### **Kyrkestan och Eriksgatan**

Utanför Mullsjö ligger Kyrkestan som enligt folktraditionen var platsen för den första kyrkan, men den kvarvarande och stora rektangeln av stenmurar är svårtolkad. Möjligen är det istället platsen för en hednisk helgedom från järnåldern med tanke på att det finns några få gravar från järnåldern alldeles i närheten.

I skogarna intill den allmänna vägen finns fortfarande en hel del upp trampade stigar bevarade vilka ligger sida vid sida, ibland ett tiotal i bredd. Från Jönköping och via Kymbo i riktning mot Falköping gick Eriksgatan som den nyvalde kungen skulle rida när han tog sig runt landet och hyllades av folket. Självfallet användes denna vägsträcka av alla som hade ärendet åt detta håll, hit hör exempelvis alla handelsmän.

Det sägs att biskop Bengt den gode bekostade en kavelbro på 1100-talet längs en sank sträcka ner mot Jönköping där Eriksgatan gick. I biskopslängden berättas det att "han lät brolägga (=kavelbro) två sträckor av vägen i Tiveden och en sträcka i Vätterskogen och en sträcka i Hökensås."

## **Den fromme Sigrid och sjön med människooffer**

Här intill kyrkan i Utvångstorp ligger Sankt Sigfrids källa där många hedningar sägs ha omvänts till kristendomen och blivit döpta. Sigfrid hade enligt berättelsen just döpt kung Olof skötkonung och vigt tre kyrkplatser och var på väg ner till Växjö där han skulle vara verksam livet ut.

En kilometer ut i skogen från Härja kyrka ligger Brudmannasjön, varom det berättas en sägen att ett brudpar gick över sjön men drunknade. Sannolikt är detta ett minne av symboliska eller riktiga människooffer under hednisk tid. Ett flertal platser med liknande namn finns i Västergötland.

## **Härjningar kring Ettak**

Vid Ettak hade de danska styrkorna slagit sig ner år 1277, under det pågående kriget mellan den avsatte kung Valdemar och hans bror kung Magnus ladulås. Valdemar hade fått hjälp av den danske kungen och en del av danskarnas styrkor hade placerats här. Svenskarna gick till anfall, en strid uppstod och danskarna fördrevs. Svenskarna drog sedan vidare och befriade Axvalla hus som danske kungen och Valdemar hade intagit.

Kyrkans praktfulla och reliefhuggna stenar flyttades vid rivningen efter medeltidens slut från Ettak till Härja kyrka där de fortfarande finns att beskåda, inmurade på olika ställen i kyrkväggen. De ansikten som avbildas kan vara de som bekostade kyrkan i Ettak. Härja har inte fått sitt namn på grund av några strider, utan för att det under hednisk tid fanns en harg här, det vill säga en samling stenar runt vilka man offerade.

## **Heliga platser – Valstad, Gerum, Skörstorp och Heligstad**

Den tidigmedeltida kyrkan i Valstad har ett västtorn som, i likhet med sydingången, har dekorerats med reliefhuggna stenar. Inne i tornet har man numera placerat en stavkorshäll som, till skillnad från det sedvanliga korset vid denna tid som har utsvängda korsarmar, har ett kors med raka korsarmar men med en tvärså i varje ände. Dessutom finns några bokstäver inhuggna. Detta är en av de finaste gravhällarna i Västergötland från sin tid runt 1100-talets början eller mitt.

En av de tre kyrkplatserna som sankt Sigfrid lär ha vigt efter dopet på kung Olof skötkonung och på sin väg ner till Varend i Småland, sägs ha varit Östra Gerums kyrka. Den tidigmedeltida kyrkan har långhus, kor och absid i samma storlek och proportion som när den byggdes. Fina reliefhuggna stenar finns också vid den södra ingången. Märkligt nog kan det ha varit till platsen för Skörstorps kyrka som Sigfrid kom till, eftersom Skörstorps by kan ha avstyckats från Gerums by efter Sigfrids besök. Här i Skörstorp ligger den enda av de tre rundkyrkorna på Falbygden vilken fortfarande har tak. Den var även störst av de tre. Formen är identisk med Jesu gravkyrka i Jerusalem och kan antyda kontakter med tempelherrar eller johannitorden vilka båda hade ett krigarideal och försvarade graven, varför somliga rundkyrkor ser ut som försvarskyrkor trots att de inte ligger i de mest utsatta delarna av

landet. Det tiotal rundkyrkorna i Sverige ligger samlade i fyra små områden och det här är en av de fyra trakterna.

Inte långt härifrån ligger Heligstad. Denna plats omnämns bara som flyktigast runt 1500-talet och i samband med att Gustav Vasa lade beslag på kyrkklockor som också levererades härifrån. Om det bara var en marknadsplats eller något annat här vet vi inte eftersom man inte har påträffat vare sig fynd eller spår i markerna efter några aktiviteter. Namnet och förekomsten av kyrkklockor tycks vilja berätta om något som numera är bortglömt.

Lars Bägerfeldt

*Öster om Varvsberget och Gerumsberget skiner forntidens glans än idag - 2.*

Nu när Gestilren är flyttat en gång för alla från Västergötland kan man fråga sig om det finns något kvar. Man behöver inte leta länge för att få ett svar. Det finns gott om platser som tycks vilja berätta en sådan enastående historia att vi alldeles glömmer bort att Gestilren en gång förlades till våra trakter.

## **Där kungar och biskopar avlöste varandra, eller i värsta fall möttes**

**Här stod ett viktigt slag mellan svenskar och danskar. Här fattades också de stora fredliga besluten i rikets namn. Kan man vara mer centralt placerad?**

### **Maktens personer**

Här i Dimbo finns Västergötlands största gravfält med 300 synliga gravar och förmodligen lika många till mellan dem, vilka inte är synliga. De härstammar från yngre järnåldern (c:a 550-1000 e.Kr.) och många av dem är ovanligt stora och ståtliga. Till skillnad från Mälardalen där gårdsgravfält är förhållandevis vanliga bör de västgötska tolkas på ett annat sätt. Här tycks en mycket större andel av befolkningen ha varit trälrar eller landbor (arrendebönder) och de fick inte den här typen av gravar efter sin död. Gravfältet betonar bara den betydelse som bygden kring Dimbo hade från bondestenåldern, genom bronsålder och järnåldern fram till medeltiden, vilket vi vet genom allehanda fynd.

Här på en kulle i Dimbo byggdes en av Falbygdens tre rundkyrkor, men inga lämningar av kyrkan är idag synliga ovan jord. Precis som i fallet med Skörstorps kyrka för formen på kyrkan tankarna till Jesu gravkyrka i Jerusalem. Den här kyrkan bekostades av biskop Bengt den gode som också lät bygga rundkyrkan i Agnestad utanför Falköping. Ett kort stycke härifrån ligger den nuvarande kyrkan som byggdes på platsen för en träbyggd sätesgård som har anor långt ner i medeltiden. Här vistades både kungar och biskopar emellanåt. Ett par av byns gårdar heter fortfarande Borgen, som ett minne av den tiden.

### **Frågor kring Suntak**

Suntaks gamla kyrka från tidig medeltid har förutom långhus och kor även absid och ett par reliefhuggna gravhällar, samt målningar från

1400-talet. Stockar från långhuset har daterats till 1135-1138. Kyrkan är byggd på en kulle som förefaller vara arrangerad och uppbyggd av människor men av oklar anledning. Inne i koret finns en kopia av den biskopsstol som kommer härifrån, men även detta av okänd anledning. Stolen var från början en bänk som med hjälp av årsringarna kan dateras till mitten av 1100-talet men som gjordes om till en stol någon gång efter år 1232. Armstödet har formats som ett djurhuvud och på ryggstödet finns en runtext som möjligen innehåller texten "Ave Maria Gratia". Originalen finns i Skara museum.

### **Ett varv kring Varv**

I Kavläs bodde högdliga familjer under medeltiden, vilket fortsatt fram till modern tid. Åtskilliga lämningar och gamla miljöer finns kvar från skilda tidsperioder, som man inte behöver leta länge efter för att finna.

Många letar däremot fortfarande efter Gestilren i dessa trakter omkring Varv, den plats där Sverker Karlsson stupade i ett försök att slå kung Erik Knutsson år 1210. En minnessten och en vägs skylt upplyser besökarna om att de har kommit rätt, men här har platsen aldrig legat enligt den historiska forskningen. Numera vet vi till råga på allt helt säkert att slaget vid Gestilren stod norr om Enköping i Uppland, ungefär 249 km fågelvägen härifrån. Å andra sidan var detta slag helt ovidkommande för Sveriges utveckling. Även om Sverker Karlsson hade vunnit skulle han knappast ha fått folkets och stormännens stöd och blivit svensk kung igen.

### **Riksdagens föregångare**

Om Varv har blivit av med Gestilren, som de egentligen aldrig har haft, är det hög tid att uppmärksamma något annat som gäller för bygden. Biskop Adam av Bremen skrev på 1070-talet följande text: "Svearikets stammar är många, utmärkta i fråga om styrka och vapenföring, och dessutom framstående krigare både till häst och till sjöss. Därför ser det ut som om de genom sin kraft blir herrar över övriga nordiska folk. Kungar har de av gammal ätt, men deras makt beror av folkets vilja. ... De vägrar inte ens biskoparna att delta i deras offentliga folkförsamling, som hos dem kallas Varv. Där lyssnar de ofta villigt till talet om Kristus och den kristna religionen." Det finns bara två kända ortnamn av detta slag i Sverige och den andra ligger i en lika spännande bygd i Östergötland. Folkförsamlingen var en föregångare till riksrådet och riksdagen, och det var alltså sannolikt här man träffades för att fatta beslut som gällde hela landet. Hur mycket viktigare är inte det, än ett slagfält som inte betydde något.

### **Kungslena – händelsernas centrum**

Vid byn Lena hölls ett slag 1208 där kungasonen Erik Knutsson vann över kung Sverker Karlsson som kom till platsen med en dansk härstyrka. Den svenska härstyrkan stod dock under Erik Knutsson och folkungarnas ledning. De sistnämnda var en sammanslutning av stormän från hela landet som inte ville att Sverige skulle omformas från ett rike till en stat. Efter händelsen i Älgårås 1205 tycks de ha lämnat sin kung

och överbefälhavare Sverker Karlsson och ställt sig till Erik Knutssons förfogande som både fick segern och en viss hämnd för dråpet på sina bröder. När Sverker Karlsson därefter flydde ur landet blev Erik Knutsson vald till kung.

Den tidigmedeltida kyrkan är ganska enkel och saknar både absid och västtorn samt har bara ett mindre antal reliefhuggna stenar. Utmärkande är dock handtaget till sakristians järndörr som föreställer en drakdödare. Stockar från koret har daterats och dess fällningsår är satt till 1118-1122. Enligt en obekräftad uppgift lär en handskrift av Västgötalagen fortfarande finnas kvar inmurad i kyrkväggen, väster om sydporten, sedan man letat på en av de alternativa platserna. Härinne i kyrkan vistades Birger jarl, kung Valdemar och den norske kungen Håkon och firade påsk år 1257.

På slutningen ovanför byn ligger lämningarna av den borg som sannolikt byggdes på 1200-talet vars yta (30 x 15 m) är något större än Glimmingehus i Skåne, men möjligen var det bara den första våningen som hade stenväggar. Hur många våningar byggnaden hade och vilket material det var i väggarna högre upp vet vi inte. Borgen är byggd över en källa för att alltid ha färskt vatten samt hade ett väl planerat avloppssystem. Kung Valdemar var här på nytt senast 1267 men därefter ägs den av kungens bror biskop Bengt Birgersson som 1287 testamenterar den till Linköpings stift. Vid julen 1305 vistades kungens släkting marsken Torgils Knutsson här, som även innehade Årnäs borg. Han tillfångatogs av hertigarna Valdemar och Erik som förde honom till Stockholm där han avrättades. Därefter ägdes borgen av biskoparna i Linköping som lät den förfalla. Härifrån hämtades senare sten när man byggde överstebostället nere i byn år 1731-32.

Lars Bägerfeldt



*Öster om Varvsberget och Gerumsberget skiner forntidens glans än idag - 3.*

Nu när Gestilren är flyttat en gång för alla från Västergötland kan man fråga sig om det finns något kvar. Man behöver inte leta länge för att få ett svar. Det finns gott om platser som tycks vilja berätta en sådan enastående historia att vi alldeles glömmer bort att Gestilren en gång förlades till våra trakter.

## Fornsvenska trollformler, ortnamn och runtexter bland döda och sjuka

Den medeltida vardagens har blivit kvar och berättar för oss om säregna händelser och deras tankar på faror och frälsning.

### Hotande minnen i Högstena

På kyrkogården, 12-15 meter nordväst om kyrkan i Högstena, påträffades ett hoprullat blybleck med runinskrift från 1100-talet som fick följa med den döde. Den bär texten "Jag galdrar mot den seglande, mot den gångande, mot den ridande, mot den rännande, mot den försåt sättande, mot den galdrande, mot den farande, mot den flygande. Usling skall allt ge sig av och till åtföljd (av galdern) dö." Härigenom riktade man sina skarpaste ord mot den döde så att han inte skulle bli en gengångare.

På kyrkogården fanns även en runsten, som numera är i Skara museum, med lydelsen "Hed (?). I barnsäng dog Andreas prästs hustru." Detta påminner om tiden före år 1248 när varken präster eller biskopar brydde sig om den katolska kyrkans krav på celibat.

### Mellan Berget och Dala

Den gamla kyrkan i Dala som nu är helt ödelagd, men vars kyrkogårdsmur finns kvar, låg precis mitt i själva byn, mellan å ena sidan den del där arrendebönderna bodde och å andra sidan herrgården med byns adliga ägare. Fortfarande ser man detta mönster och herrgården vilar delvis på en medeltida grund.

Norr om Dala ligger Borgunda. Numera kallas byn för Börna i folkmun men så var det inte förr. Detta är en av Skaraborgs allra största byar vars namn på fornsvenska betyder berg. Intill den allmänna vägen mellan Falköping och Skövde kan man ännu på sluttningen till Borgundaberget (som alltså betyder "berg-berg") se de små ytorna liggande tätt

tillsammans. De var dåtidens åkrar, från järnålder och ända fram till 1700-talet när jordbruket lades om och berördes av stora förändringar runt om på Falbygden. Fram till dess levde bönderna framför allt av kött- och mjölkprodukter. Först därefter ökade spannmålsodlingen och användes i högre grad till egen föda och inte främst till skattemedel. Men då ökade också arbetsbelastningen för bönderna.

I utkanten av Borgunda socken, vid gränsen mot Dala och Ljunghem, ligger Ingemo källa som anses ha varit en undergörande källa under hela medeltiden. Här kunde man offra mynt eller något annat för att få del av hennes gudomliga krafter. Ingemo var förmodligen en from kvinna som levde i slutet av 1000-talet eller början av 1100-talet.

### **Bland de rådande i Rådene**

I den nu rivna kyrkan i Rådene från tidig medeltid fanns en stock men runinskriften "Bjarge (Birger), Brita, Peter och Åke gjorde kyrkan. Assur, Skule, Tord och Gunnar i Sigvaldstad." De först omnämnda bekostade sannolikt byggandet och var förfäder till de senare ägarna av Rådene. Hit hör den sjuke Bengt Sigtryggsson av den förnåma ätten Boberg som skrev sitt testamente i Rådene år 1259. Tidigare hade han skänkt bort godset Bjällum i Bolums socken till ett kloster i Skara, en egendom som hade tillfallit familjen genom hans gifte, men hustruns bror erkändes rätten att få återlösa det. Bengt Sigtryggssons fader Sigtrygg Bengtssons sigill är det äldsta kända privatsigillet i landet (en fransk lilja mellan två hjorthorn). Sigtrygg gifte sedermera om sig med en halvsyster till Birger jarl. Sigtrygg och hans broder Peter var söner till Bengt Matsson, död omkring år 1200, och det bör ha varit denne Bengt Matssons farfar eller svärfar som omnämns bland donatorerna bakom Rådene kyrka.

På en stavkorshäll på kyrkogården står texten "Rane lät göra denna sten efter Peter, sin fader." Denna gravvård kan dateras till 1100-talet mitt eller senare del. Den påminner om den fina stavkorshällen i Valstad men är inte riktigt lika vackert huggen.

Den som efter denna tur vill färdas vidare bland sevärdheter och fornminnen har många riktningar att välja på.

Lars Bägerfeldt